

UNIVERSITY OF CAPE TOWN

HEBREW DEPARTMENT

"The Impact of the Aramaic Kingdom
upon the Monarchies of Israel and
Judah in the spheres of Religion,
Culture, Politics and Architecture".

M.A. THESIS

by

DOV ROSNER.

1970.

The copyright of this thesis is held by the
University of Cape Town.
Reproduction of the whole or any part
may be made for study purposes only, and
not for publication.

The copyright of this thesis vests in the author. No quotation from it or information derived from it is to be published without full acknowledgement of the source. The thesis is to be used for private study or non-commercial research purposes only.

Published by the University of Cape Town (UCT) in terms of the non-exclusive license granted to UCT by the author.

UNIVERSITY OF CAPE TOWN

המחלקה לעברית

" הממלכות הארמיות ויחסיהן עם מלכויות ישראל
ויהודה, מבחינה צבאית, מדינית פוליטית,
תרבותית ודתית".

M.A. עבודת גמר לקראת התואר מוסמך למדעי הרוח

ע ל י ד י

דב רוזנר

"הממלכות הארמיות ויחסיהן עם מלכויות ישראל ויהודה,
מכחינה צבאית, מדינית - פוליטית תרבותית
ודתית".

תכנית העבודה.

(1) מ כ ו א

1. הגדרת הנושא.
2. הצגת הבעיה.

(2) מוצאם של הארמים - גזע, לשון, דת ותרבות - תחילת הופעתם,
כוון נדידתם ומגעייהם עם אבותיהם של בני ישראל.

המקורות מהם ניתן ללמוד את הבעיה הארמית. האם זהויים של הארמים על פי המקורות מוחלט ומדוייק?
האם יש קשר בין "אח'למו" עם הארמים?
מתי מצויין השם "ארם" לראשונה ומה משמעויותיו?
ממתי ניתן לזהות את הארמים עם השם ארם?
הגזע של הארמים.
לשונם, דתם ותרבותם של הארמים.
כווני נדידתם של הארמים, גורמים והשלכות.
מה היו מגעייהם של הארמים - כיחידים וכקבוצה - עם אבותיהם של בני ישראל?

3) הרקע ההסטורי להתהוות המדינות הארמיות:

השחלטות הארמים על שטחים נרחבים בארצות נהריים, סוריה
התיכונה וצפון עבר הירדן: זהו תהליך הסטורי הנמשך כמה מאות
שנים.

מה היו הגורמים שבזכותם הצליחו הארמים להשתלט ולהתכסס
על איזורים כה נרחבים?

4) התגבשותן של ממלכות ארמיות בקדמת אסיה - במסופוטמיה,
סוריה והקשת הפוריה - ומגעייהן עם מלכויות ישראל
ויהודה.

מתי נוסדו לראשונה הממלכות הארמיות? איפה?
הממלכות הארמיות וגבולותיהן המשוערים.
אופיין של הממלכות הארמיות.

המדינות הארמיות שמרו על עצמאותן ולא התאחדו, לפרוט
הקירבה בגזע, דת ולשון. מדוע?

מתי הגיעו הארמים לשיא הצלחתם? איפה?
נסיונות לאיחוד מדיני בקרב מדינות ארמיות.
הגורמים בזכותם הגיעו מדינות הארמים לשגשוג מדיני וכלכלי.
טיב היחסים בין הממלכות הארמיות לבין מלכויות יהודה
וישראל. (מימי השופטים ועד ליורשי שלמה).
האם הייתה השפעה תרבותית, דתית, מדינית וכלכלית בין
הארמים לישראל?

5) נפילתן של הממלכות הארמיות ושל מלכויות ישראל ויהודה.

מתי ומצד מי נפתחה הרעה על הממלכות הארמיות?
האם - וכיצד - ניסו הארמים לקדם את פני הרעה?
נפילת המדינות הארמיות בידי אשור.
מצבן של מלכויות יהודה וישראל בתקופה בה עצם קיומן של
הממלכות הארמיות היה בסכנה.

נפילתה של מלכות ישראל - כתוצאה ממאבקה הממושך עם

הארמים?

(6) סכום ומסקנות.

(7) כיבליוגרפיה.

ז) מ ב ו א

הרבה נכתב ונאמר על הארמים, מוצאם, כוון נדודיהם, ראשית הופעתם בקדמת אסיה ותהליך התישבותם. ובכל זאת, אין הידיעות מושלמות ומדויקות. החקופה הראשונה בחולדותיהם, הדנה במוצאם, ראשית התפתחותם כעם וארגונם הפנימי לוסה בערפל¹ הידיעות מועטות, סותרות זו את זו ואין אחידות בקרב החוקרים, לכן, מטרת עבודה זו כפולה:

א. לנסות להשלים את החסר ולבאר אותם דברים הסעונים ברור. כלומר, לעמוד על זהותם של הארמים, מוצאם, אופיים, הגורמים להתגבשותם המיוחדת מראשית הופעתם² בקדמת אסיה, בהיותם מאורגנים בארגון שבטי ועד היותם לעם היושב ישיבת קבע באיזורים קבועים ומוגדרים, עליהם השתלסו בכח הזרוע, הקימו נסיכויות וממלכות אשר עמדו ברשות עצמן.

החל מחקופה זו, בה הקימו הארמים את מדינותיהם, הידיעות עליהם מהימנות ובאות ממקורות שונים. אם אלה מקורות מקראיים ואם הם ארמיים ואשוריים.

ב. המטרה השניה של עבודה זו, היא לכתוץ את היחסים שנרקמו במרוצת השנים בין הממלכות והמדינות הארמיות לבין מלכויות ישראל ויהודה. במסגרת זו אשתדל למצא את המניעים והסיבות שהביאו את הארמים ואת ישראל לאותם יחסים. אנסה למצא מתי חלו המגעים הראשונים ביניהם, מצד מי ובאילו אמצעים. לשם אילו מטרות ומה היו החוצאות לשני הצדדים.

1. E.G. Kraeling, Aram and Israel. New York, 1918 p. 11

יחזקאל קויפמן, חולדות האמונה הישראלית, כרך ב' (ספר

ראשון). עמ' 1-340. הוצאת "ביאליק" ע"י "דביר", ת"א, תרצ"ז.

2. א. מלמט, לכסיקון מקראי, "ארם", עמ' 79. בעריכת מנחם

סוליאלי ז"ל, ומשה ברכוז, א-ב, הוצאת "דביר", ת"א, תשכ"ה.

אין ספק, שיסבן סיבות רבות משקל וחשבות,³ שבגללן לא פסקו המלחמות בין שני העמים האלה; מלחמות אכזריות וממושכות אשר נמשכו מאות שנים, שבסופן בחלשו שני היריבים ונפלו כפרי בשל בידי האמפריה האשורית, אמפריה - אשר נקטה באותה תקופה, לסרוגין, מדיניות של כיבושים. אשור בסלה את עצמאותן של המדינות הארמיות, ואחרי זמן מה גם את העמצאות של ישראל, והפכה את שמתן לחלק בלתי נפרד של האימפריה האשורית.

לכאורה, ישנם מקורות, מתוכם ניתן לשאוב ידיעות על הארמים, עיון קצר יראה מייד, שלרוב מקורות אלה אינם מדוייקים, אין הם מציינים בפירוש שדנים הם על אבות הארמים, וגם כאשר מתקבל הרושם, שהכוונה לארם, גם אז אין זה ברור אם דנים על ארם כעל עם, שם, יחיד, או מושג גיאוגרפי.⁴

השם "ארם" בזכר כבר בכתובת גראם-סין מלך אכד במאה ה-23 (1) לפהס'נ כתבל ארץ, הנמצא כנראה בפרת העליון. העיר "ארם" בזכרת סמוך לשנת 2000 לפהס'נ באיזור החידקל התחתון.

מתחילת האלף השני, מוצאים את השם ארם בתעודות מדרהם ממארי ומאללה, כשם עצם פרטי.

במחצית השניה של האלף השני מוזכרת ארם בתעודות מאוגרנה, בהגדרה של "שדות ארם(ים)", אך אין בציון זה הבהרה, אם הכוונה למושג מדיני או למושג גיאוגרפי.⁵

בתעודות אשוריות מן המאה ה-14 לפהס'נ, מכונים שבטים שמיים-מערביים נודדים בשם אח'למו,⁶ והואיל ובסוף המאה ה-12 מציינות התעודות האשוריות - של תגלת פלאסר ה-1 (1078-1116) - את צירוף השמות אח'למו - ארמיי⁷ כשם של שבטים שמיים - מערביים נודדים, או

3. שמואל דים, ספר אורבן, בעריכת ד"ר א. בירם, הוצאת "קרית ספר" ירושלים, תשט"ו, החברה לחקר המקרא, "שסחי המריבה בין ישראל וארם" עם' 5-94.

4. John Bright, A History of Israel, The Old Testament Library, Fifty impression 1967, London, p. 81-2.

The Interpreter's Dictionary of the Bible, "ARAM". An Illustrated Encyclopedia, vol. 1 A-D New York 1962. p. 185-6

5. גוסמן, אינצקלופדיה מקראית, כרך א' טור 4-573, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים.

נודדים למחצה, תושבי הספר והמדבר שבין תדמור ובין נבל, מכאן
הסיקו חוקרים אחדים שהתעודות האשוריות מהמאה ה-14 לפהס'ג, וכן
אלו מהמאה ה-12 לפהס'ג דנות על אבותיהם של הארמים, אשר במרוצת
הזמן הפכו לתושבי קבע באיזור מסופוטמיה, סוריה והקשת הפוריה. כאן
יש לזכות שלא כל החוקרים מסכימים להנחה שהאח'לפו הם אבות הארמים,
כגון פרופ' א. סלמס,⁸ י. גוטמן,⁹ ואחרים; לעומתם, פרופ' נ. מזר¹⁰
ואחרים סבורים שהארמים הם צאצאי האחלמו.

גם במקרא מוצאים את השם ארם במקומות רבים. המקור הקדום ביותר
בתנ"ך מופיע בספר בראשית¹¹, שם מצויין ארם כבן קטואל. וקטואל היה
בנו של נחור אחי אברהם.¹² מאידך, מוצאים את ארם ב"לוח העמים" בס'
ברא' יחד עם עילם, אשור, ארפכשד ולוד, כבני שם בן נח.¹³
מקור אחר בס' ברא' מעניק את התואר "ארמי" ללכך בן בתואל מחרון,
אחי רבקה ואבי לאה ורחל, נשותיו של יעקב.¹⁴ דוגמאות נוספות מן
המקרא אניא בגוף העבודה.

הדוגמאות שהבאתי משקפות יותר את אי-הבהירות ביחס למוצא הארמים,
מאשר את הודאות, ורק בדיקה יסודית עלולה לקרב אותנו לאמת.
לאחר שהארמים הפכו להיות יושבי-קבע, הם הקימו ממלכות קטנות
ואף גדולות, במסופוטמיה, באיזור נהר-פרת, סוריה ומערב הקשת הפוריה.
בקשר לתהליך זה מתעוררות שתי שאלות:

5. א. סלמס, לכסיקון מקראי, א-ב, "ארם", עמ' 79.

John Bright, A History of Israel, p. 81-2

The Interpreter's Dictionary, p. 185-6

6. נ. מזר, בימי בית ראשון, מלכויות ישראל ויהודה, החברה לחקירת
ארץ-ישראל ועתיקותיה, ירושלים, תשכ"ב, "ייסודה של ממלכת ארם
ויחסייה עם ישראל", עמ' 134.

7. שם, שם, עמ' 134.
א. סלמס, (עורך) "מקורות לתולדות ישראל בתקופת המקרא", חלק
ג' עמ' 8.

א. סלמס, אנצקלופדיה העברית, ה', א-ט'ז, ירושלים ות'א, תשי"ט -
תשכ"ה, טור 941.

- א. מדוע העדיפו הארמים להקים מדינות קטנות ועצמאיות על פני איחוד מדיני כולל, ועל-ידי-כך היו זוכים בממלכה אדירה שסח וכח?
- ב. מדוע לא הופרעו הארמים בתהליך זה של הקמת מונרכיות והתבססותם? הרי מדינות הארמים היו מוקפות ממלכות ואימפריות ותיקות, גדולות ורכות מוניסין?
- חלק ניכר מן המדינות הארמיות קמו² על שסח אשורי שנכבש על ידם בתקופות הזר שלחם והפכו לחלק מן האימפריה האשורית. מדוע-אם כן- לא מנעה אשור את הארמים מלהתבסס? מדוע בכל-שתחילתה היחה לשם דבר בעולם - לא הכשילה את הארמים מלהתבסס בכבל גופה? ולא עוד, אלא שאחד ממלכי כבל היה ממוצא ארמי שהתישב בכבל¹⁵!!
- את החשובה לשתי שאלות אלו - ואחרות - אשתדל לתח בעבודה עצמה, אם כי המקורות לא נוגעים ישירות בבעיות אלו.

John Bright, A History of Israel. P. 81.

- ש. דיס ספר אורבך "שסחי המריבה בין ישראל וארם", עמ' 94.
8. א. מלמס, "ארם", אינצקלופדיה עברית, ה' סור 941.
9. י'. גוסמן, "ארם", אינצקלופדיה מקראית, א' סור 574.
10. ב. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם ויחסיה עם ישראל", עמ' 134.
11. בראשית, פרק כ"ב 20-24.
12. ב. מזר, בימי בית ראשון "ייסודה של ממלכת ארם ויחסיה עם ישראל", עמ' 132 + הערה 2.
- י'. קויפמן, הולדות האמונה הישראלית, ד-ה, עמ' 11.
13. ברא' י', 22-3: דכה"א א' 17.
14. שם כ"ה, 20: כ"ח 2: הושע י"ב 13.
15. י'. גוסמן אינצקלופדיה מקראית, א' סור 575.

אמת, היו תקופות, בהם מופיעים הארמים מלוכדים ומגובשים.
אולם, איחוד זה, האם הושג מרצון או מאונס?
האם נועד הליכוד למסרה מסויימת, לזמן מוגדר, זמנית, או
שהוא נקבע להיות קבוע? האם מניעי האיחוד היו לאומיים או
פוליטיים? האם השלטון היה אבסולוטי, מרוכז בידי מנהיג אחד או
שמנהיגי כל המדינות הארמיות המאוחדות משכו ברסן השלטון?
מה היו היחסים בין הממלכות לבין עצמן? מה היו הגורמים
שסייעו לממלכות הארמיות לזנק בפרק זמן קצר יחסית, מן האלמוניות
אל ההגמוניה באיזור הנידון?
מה עלה בגורלם של החושבים, שעל שטחם קמה המדינות הארמיות?
האם נרצחו? ידוע שאכזריותם של הארמים היתה לשם דבר! או שמא
הטמיעו אותם הארמים בקרבם? אולי החבוללו הארמים בקרב ילידי
המקום, ורק יחודם הארבי נשתמר?
מה - אם כן - ייחד את הארמים בשלב זה? כיצד קרה, שבתקופה
מסויימת ארמי בבלי חפס את השלטון בבבל בכח הזרוע והפך להיות
למלכה? כאן גם המקום לשאול, כיצד להסביר את העובדה, שהארמים
נלחמו במשך תקופה ארוכה, בגבורה ובחירוץ נפש למען שלימותה של
הממלכה הבבלית, ובכך חסמו את הדרך בפני האשורים אשר רצו לספח
אח בכל לאימפריה האשורית¹⁶?
אין ספק שלכל השאלות האלו ישנן תשובות ופתרונות, אותם
אקוה להביא בגוף הנושא.

(2)
מוצאם של הארמים - גזע, לשון, תרבות ודת, ראשית הופעתם,
כוון נידודיהם, ומגעייהם עם אבותיהם
של בני ישראל.

הארמים הם קבוצת שבטים שמוצאם הוא שמי ושפתם היא הארמית. התקופה הסרום-הסטורית שלהם לא הייתה ברורה די הצורך, אולם על פי הוכחות רבות-ואף מבוססות-קרוב לודאי שהם פלשו במחצית השנייה של האלף השני לפהס' נ מהמדבר הסורי-ערבי לקשת הפורית. הם נדדו בין המפרץ הפרסי בדרום לבין הרי אמנוס בצפון.¹ יש הסוברים שבטי ארם באו דוקא מן הצפון ויש קירבה בינם לבין העם החורי. סברה זו רחוקה מן המציאות.²

הדעה המקובלת ביותר כיום-ואף המתקבלת ביותר על הדעה - היא שמוצא כל העמים השמיים, ובכללם הארמים הוא ממרחבי ערב, משם נדדו גלים-גלים, במשך מאות שנים ופלשו לאיזורים הפוריים של ארצות הקשת הפורית; לכוון בבל ואחר-כך מערבה וצפונה.^{2א} הארמים בעצמם סברו, שמוצאם מן האלים וייחסו תכונות אל למלכיהם שמתו.^{2ב}

במקורות מקראיים וחזוניים מוצאים שפע של יחסים בין הארמים לבין ישראל במשך מאות שנים. בראשיתם היו יחסים אלה הוצאה של קרבת מוצא ולשון, של מסורת משותפת.³ חופעה זו מוכחת במקרא, שם מוצאים תמונה די ברורה על רקמת היחסים בין הארמים לבין אבות בני"י. אלה וגם אלה נעו בעקבות צאנם באיזורים נרחבים בין ארצות נהריים-מזרח הקשת הפורית- ובין כנען. בשטחים פוריים ומאוכלסים וכן באיזורים מדבריים ושוממים, כשעקר פרנסתם ומחייחם על המרעה.⁴

1. א. מלמס, האינצקלופדיה העברית ה', "ארם" סור 941.
כרכים א-סז, ירושלים וחל אביב. השי"ס-חשכ"ה.

2. א. מלמס, לכסיקון מקראי, "ארם" עמ' 78.

E.G. Kraeling, Aram and Israel, P.12-14 .2א

יחזקאל קויפמן, תולדות האמונה הישראלית, כרך ב', (ספר ראשון) עמ' 341.

ברשימת היחס, במקרא, משתקפת היטב קירבת הדם וגורל אחים
בין ארם ובין אבות בני ישראל.⁵ ניתוק המגע ביניהם חל רק לאחר
שדרכיהם נפרדו, והתנחלותם התקיימה באיזורים מרוחקים זה מזה.
התגבשותם של הארמים והן של בני ישראל תהיה מלווה התרחבות
טריטוריאלית, תהליך אשר יקרב שוב אח שני העמים-עקב אינטרסים
משותפים באותם האיזורים - ואזי, אופי היחסים ביניהם לא יהיה
יוחר פסטוריאלי, כי אם מגעים מדיניים, צבאיים וכלכליים,
שימשכו דורות רבים: מלחמות קשות על בעלות על שטחים מסויימים,
על שאיפות מסחריות, מאבק ממושך על ההגמוניה באיזור זה של
קירמת אסיה.

המלחמות הימשכנה - לסרוגין - מאות שנים, ובעקבותיהן ירדו
הארמים ואף הישראלים מגדולתם, יאבדו את עצמאותם, ולמעשה,
מדינותיהם ייהפכו לחלק בלתי נפרד של האימפריה האשורית.

השוה עם:

ש. דובנוב, "דברי ימי עם עולם", א'עמ' 15-16 כרכים א-י'
הוצאת דביר, ת"א.

ב2. א. מלמט, לכסיקון מקראי. "ארם" עם' 79.

The Interpreter's Dictionary of the Bible, Vol 1 P. 185 - 6;

"Aram Naharain P. 94. A Contribution to the history of Upper Mesopotamia
in the second millennium B.C., by Roger T. O'Callaghan S.J. & P.E. Dumont.
Roma. 1948

3. ב. מזר, בימי בית ראשון "ייסודה של ממלכת ארם ויחסיה עם
ישראל", עם' 132.

א. מלמט, אינצקלופדיה עברית ה', "ארם" סור 941.
י'. קויפמן, חולדות האמונה הישראלית, א' עם' 195.
שם שם ד-ה, עם' 11.

4. ב. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם ויחסיה עם
ישראל", עם' 132:

John Bright, A History of Israel, P. 81.

5. ב. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם ויחסיה עם
ישראל" עם' 132:

John Bright, A History of Israel, P. 81.

ספר בראשית צופן בין דפיו את ההסטוריה של הארמים מהחקופה, בה הם היו שבטים נודדים, חסרי בית וארץ ועד אשר הפכה ארם לגורם בעל השפעה באיזור מסופוטמיה, הקשת הפוריה, וסוריה, מבחינה פוליטית, מדינית וכלכלית. עקר השפעתם נבעה מהיותם שליטיהן של שתי דרכי המסחר הבינלאומיות העתיקות ביותר: "דרך הים" ו"דרך המלך". לכן, הידע הנשאב מספר זה הוא רב, למרות שהידיעות לכאורה סותרות ולא ברורות.

המקור הקדום ביותר במקרא מצוי בספר בראשית,⁶ ברשימת היחס של נחור. שם מסופר על נחור אחי אברהם כעל הסבא של ארם: "ויהי אחר הדברים האלה ויגד לאברהם לאמר, הנה ילדה מלכה גם היא בנים לנחור אחיך. את עוז בכורו ואת בוז אחיו ואת קמואל אבי ארם. (שים לב לסוג הקרבה בין עוז לבין ארם). מכאן, שארם - אבי כל הארמים מצויין בכקרא כענף צעיר בשושלת היוחסין של שבטי נחור.⁷ מכאן גם יוצא שיעקב בן יצחק וארם בן קמואל היו בני-בני דודים. במקור זה מוצאים גם מספר שבטים הידועים לנו כארמים - עוז ומעכה, ויחכן גם כשר - , כשהם מצויינים כאחיו של קמואל ודודים של ארם (ולא בניו של ארם כפי שמצויין בבראשית פרק י' 23).⁸ מקור קדום אחר במקרא מצוי אף הוא בכרא' עם לבן בן בהואל, אחי רבקה ואבי לאה ורחל.⁹

6. בראשית, פרק כ"ב 20-24.

7. ב. מזר, "ייסודה של ממלכת ארם" ... עמ' 132. ראה הערה 2, שם:

J. Bright, A History of Israel, P. 81

י'. קויפמן, חולדות האמונה... א', עמ' 195.

שם שם ד-ה, עמ' 11.

8. י'. גוסמן, אינצקלופדיה מקראית, א' "ארם" סור 573.

9. ברא' כ"ב 24-20; כ"ד 15 ואילך. השוה:

ב. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם" ... עמ' 132-3.

בחואל אבי לבן מוזכר שם¹⁰ כבנו הצעיר של נחור וכאחיו של קמואל אבי ארם, לפיכך ארם ולבן בני אחים (בני דודים) היו. בהמשך הספור המקראי מוצאים את לבן חתת הכנזי "ארמי": "לבן הארמי", אבי לאה ורחל וחותנו של יעקב.¹¹ יש לשים לב, שבמקור הראשון בברא' לבן הוא רק בן דוד של ארם ואילו במקור השני לבן מחואר כבר כארמי, מפרן ארם או בשנויים אחרים: מארם נהריים¹², מחרן, כפי שנשמר בדברי רבקה אל יעקב: "ברח לך אל לבן אחי חרנה".¹³ חרן-עירו של נחור.¹⁴ לפיכך נבין, שבמסורת הישראלית העממית לבן הוא אבי כל הארמים, אשר ברבות הימים יגיעו - עקב הדינמיות של התפשטותם - לארץ בני קדם,¹⁵ ולאחר מכן עד עבר הירדן המזרחי, שם הגיעו לידי התנגשות עם בניי.¹⁶ לאחר שיעקב ומשפחתו ברחו מפני לבן הארמי, נודע הדבר ללבן, אשר ארגן קבוצת רודפים והשיג את יעקב בהר הגלעד. לאחר דין ודברים כרתו ביניהם ברית וקבעו את הגבול ביניהם. כאות וסימן לברית זו הקימו במקום גלעד או "יגר שהדוחא" בפי לבן.¹⁷ יש הרואים בברית זו את הברית הראשונה בין "אבי הארמים" לבין אחד מאבות בני ישראל, וחלוקת איזורי הפעולה ביניהם. המקור הבא מצוי אף הוא בספר ברא'. וקרוי בשם "לוח העמים".¹⁸ זוהי רשימת היהם המאוחרת ביותר בספר זה.

-
10. ברא' כ"ב 20-24.
 11. שם כ"ה 20; כ"ט 23-28.
 12. שם, כ"ח, במיוחד פסוקים 2, 5.
 - ש. א. ליונסטאם, אינצקלופדיה פקראית, א; סור 4-583.
 13. ברא' כ"ז 43.
 14. שם, כ"ד 10.
 15. שם כ"ט 1.
 16. ב. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם" ... עם' 133.
 17. ברא' ל"א, במיוחד פס' 52, 47.
 18. שם י'. 23-22.

העובדות הטובאות כאן בקשר לארם סותרות את העובדות אשר ברשימת היחס של נחור: ברשימת היחס שב"לוח העמים" מופיע ארם יחד עם עילם, אשור, ארפכשד ולוד כבני שם ובנו של ארם הוא עוץ, ראש השבט המוזכר גם בראשית היחס של נחור כדודו של ארם. מעילם, אשור והאחרים הסתעפו ארבעה בנים, (על פי ספר דברי הימים א' הם אחים): עוץ וחול וגתר ומש(א). מכיון שגם אלה לוטים בערפל ביחס לזהויים, לא יוכלו לסייע בידנו בפענוח הקושיות לגבי ארם - הארמים.¹⁹

מה משמעותו-אם כן- של המקור "בלוח העמים", שהוא מאוחר יותר, בתרבה, מזה של רשימת היחס של נחור? מסתבר, שבעת מסירת הכרונולוגיה "בלוח העמים", הגיעו הארמים לארצות הקשת הפורית. הופעה זו חלה בסוף האלף השני לפני הספירה, ולכן מוסר הפרטים ב"לוח העמים" מיחס את ארם-אבי כל השבטים הארמיים- לשם בן נח, ולא לקמואל בן נחור, כפי שמציין המקור הקרום שברשימת היחס של נחור.²⁰

יחכן גם, שהסיבות לשנויים נעוצות בהבדלי גישות של סופרים בני דורות שונים, לשבטים הירועים להם כשבטי ארם. על פי מסורת מאוחרת, המובאה במגילה מלחמת בני אור בבני חושך (דף 2 שורה 10), נמצאו עמים אלה ב"עבר פורת". לעומת זה, ברשימת היחס של בני נחור מופיע ארם כענף צעיר, ועוץ הוא דוד ארם. שוב, יחכן, שרשימת בני נחור מתארת מציאות היסטורית קדומה, לפני שבטי הארמים הגיעו להשפעה במזרח, ואילו "לוח העמים" משקף מציאות מאוחרת, כאשר הארמים היו כבר בעלי השפעה בקירמת אסיה.²¹

בהחלט למקור מקראי אחר,²² מופיע ארם כבן שמר למטה אשר: "ובני שמר אחי ורוהגה וחכה וארם". מקור זה מציב את ארם בראש אחד מבתי האב של שבט אשר.

19. א. מלמס, לכסיקון מקראי, "ארם" עמ' 79.
20. ב. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם"... עמ' 134
The Interpreter's Dict. of The Bible P. 185

21. י. גוטמן, אינצקלופדיה מקראית א', טור 4-573.

22. דהיא א' ז' 34.

לסכום, ברקחי עד כה מקורות מקראיים המציינים ומזכירים

אח השם ארם ביחס לארם אחר:

1, "לוח העמים" - ארם בן שם בן נח.

(ברא' י' 23-20; דהיי"א א', 17)

2, רשימת היחס של בני נחור - ארם בן קמואל בן נחור.

(ברא' כ"ב 21).

3, מקור מקראי אחר - ארם בן שמר בן חבר, אבי אחד מבתי

האב של שבט אשר. (דהיי"א ז' 34).

אולם, המסורת הנפוצה ביותר במקרא מקשרת את אבות בני

ישראל עם הארמים, בעקבות קשרי נישואין. יצחק נשא את רבקה בת

כתואל הארמי ואחוז לבן הארמי.²³ יעקב נשא את לאה ורחל בנוחיו

של לבן הארמי אחי אמו.²⁴ בעקבות קשרים משפחתיים אלה, ועקב

מקורות כלכלה זהים אשר הביאו את אלה והן את אלה לנדוד ממקום

למקום בעקבות צאנץ כונו גם אבות בני ישראל בשם ארמי:

"ארמי אבד אבי".²⁵ כאן יש לזכור, שעל נוכחות ארמים כעם או אף

כשבטים לא מוזכר בחקופת האבות, לא במקורות מקראיים ואף לא

במקורות חזוניים.

26 מסורת שנשמרה כנבואה אחת, קובעת את פוצא הארמים בקיר.

27 קיר - הוא שם מקום על גבול כבל-עילם או בחבלי כבל המזרחיים.

הדעה המקובלת היא שמקומה בין כבל לעילם. אולם במקורות אחרים

במקרא²⁸ מצויין בפירוש שהארמים הוגלו לקיר ממקום בלתי פזוזה.

f21c
12
1/14

23. א. מלמט, לכסיקון מקראי, "ארם" עמ' 79.

ברא' כ"ה 20;

24. שם כ"ט 21-20 סוף

25. דברים כ"ו 5;

א. מלמט, לכסיקון מקראי, "ארם" עמ' 79.

Georgie Buccellati, Cities and Nations of Ancient Syria, P. 95-96

An Essay of Political Institutions, with special Reference to the

Israelite Kingdoms 1967. Roma.

26. עמוס ט' 7 (השוה עמוס א' 5, דעה מנוגדת).

להשוות עמ': E.G. Kraeling, Aram and Israel. P. 14

ש. יצבין, "אור כשרים", אינצקלופדיה מקראית א', טור 170.

27. י'. גוטמן, אינצקלופדיה מקראית א', "ארמי", טור 573.

ישעיהו כ"ב 6.

בימי עמוס, מוצאים את שבטי ארם כשוכים יושבים ישיבה -
 קבע באיזורים שונים בסוריה ומטופוטמיה. אולם באותו זמן ממש,
 מוצאים, שמספר שבטים ארמיים נעו על גבולה המזרחי של כבל, ולא
 נמנעו מלהתפרץ מדי פעם בפעם ממקומות מושבם בקיר לכוון כבל,
 ובכך סיכלו את שאיפותיה של אשור להתערב בענייני כבל. זו הסיבה,
שקיר עלולה להיחשב כמקום מצואם של הארמים, אך שוב, יש לזכור
 שרק מסורת אחת, בנבואה, קובעת את קיר כארץ מוצאם של הארמים.
 מאד מתקבל על הדעת, שהארמים אשר הוגלו לקיר, החזיקו בארץ
 גלותם ולאחר שאגרו כח החלו בהתנפלויות על האיזורים הסמוכים.
 בתקופות קדומות, לא כל השבטים אשר נחשבו כארמים התייחסו
 כאמת לגזע הארמי. אף המקורות האשוריים, המונים עשרות שבטים
 המתייחסים כביכול על בני ארם, אינם קובעים מסמרות בדבר מוצאם
 של כל אלה. לפעמים ספק אם הכוונה לבני ארם או אדם ואפילו ערב,
 עקב חלופי אותיות דומות.²⁹

מחוץ למקורות המקראיים נזכר השם ארם כבר בכחובות נראים -
 סין מלך אכד, במאה ה-23 (!) לפהס'נ, כחבל ארץ הנמצא כנראה (!)
 בפרת העליון, בצפון מזרח סוריה. מקור זה, למרות היותו קרום
 מאד הוא מדוייק וקביעתו קרובה למציאות.

העיר ארם נזכרת סמוך לשנת 2000 באיזור החידקל התחתון.
 יש להתייחס למקור זה בחיוב. בהתחשב בעובדה שהארמים או אבותיהם
 נדרו בגבולות ובאיזורים אלה, בין המפרץ הפרסי ועד הפרת העליון.
 החל מהחילת האלף השני - בערך משנת 1800 לפהס'נ - מוזכר
השם ארם כשם עצם פרסי.³⁰

החל מן המחצית השניה של האלף השני נזכר "ארם" אף בתעודות
 מאוגרית. באוגרית נהגלחה גם כחוכת המציינת "שדוח ארם(ים)",
 מבלי לקבוע אם זה מושג גיאוגרפי או מדיני. מענינת הדעה, שהשם
 "ארם" אינו בכלל בעל צליל שמי,³¹ אך זו דעת יחיד מבין מקורות
 רבים בניידון, ולכן יש להסתייג ממנה.

יורג לכו
 סטור יוליס
 או מל - ג'ו

28. מלכ'ב ס'ז 9; עמוס א' 5;
 29. י'. גוטמן, אינצקלופדיה מקראית, א' "ארמי", טור 4-573.
 30. א. מלמס, לכסיקון מקראי א', "ארם", עמ' 79;

J. Bright, A History of Israel, P. 81-2;
The Interpreter's Dic. of the Bible, P. 185-6

האנשים המכונים לאחר מכן "ארמים" נקראו כך ע"י תגלת פלאסר ה-1 (1100 לפהס'ג). הוא קרא להם בשם זה כי הם נמצאו באיזור אשר נקרא "ארם".

אבות בני ישראל, אף הם כינו את יושבי האיזור הזה בשם ארמים, ומענין, גם בהם דבק הכנוי "ארמי" "ארמי אנד ~~ה~~לח אני...." הם כונו כך על היותם גודדים, אחים לגורל עם ה"ארמים".

גיתן להניח, שאבותיהם של השבטים הנושאים את השם "ארמים" הגיעו לאיזור מסופוטמיה - נהריים - בסביבות המאה ה-20 לפהס'ג, נדדו במשך מאות שנים בין המפרץ הפרסי בדרום ועד סוריה ומסופוטמיה בצפון, חיו בארגון שבטי ומחיתם על הצאן; החל מן המאה ה-11 לפהס'ג

הצליחו להקים מדינות, נסיכויות וממלכות קטנות.³² כך עברו בהדרגה מחיי גודדים לישיבת קבע. אף על-פי שהנחה זו סבירה, בכל זאת אי אפשר להסיק מסקנות מוחלטות ביהם לזמן הופעת הארמים רק על פי

הנתונים הנ"ל, במיוחד שהשם ארם הוא יסוד שכוח גם בתקופה מאוחרת יותר בשמות פרסיים ובשמות איזורים במזרח התיכון, ללא כל זיקה לאומית ארמית.³³ מה שכן גיתן לקבוע - כמעט בוודאות-, שהשם ארם

הוא שם משותף לשבטים שמוצאם מן הגזע השמי, וראשית חדירותיהם לאיזור נהריים ומסופוטמיה חלה במחצית השנייה של האלף השני, ועד המחצית הראשון של האלף הראשון הצליחו להתפשט על פני הארצות שבין

הרי ארמניה בצפון ומדבר ערב והמפרץ הפרסי בדרום; בין עילם במזרח לבין ארצות הפיניקים במערב.

יישובים ארמיים בגודדים ומפוזרים על פני מרחבים עצומים נמצאו גם מחוץ לגבולות אלה.³⁴

במקורות שונים מתקוות קדומות, נתקלים בשמות, כגון גומדים, סו (שוטו, שותו Sutiū), אח'למן, ואח'למן ארמי(ח). נושאי שמות או כנויים אלה היו שבטים גודדים שמוצאם לא ברור ואשר נדדו באיזור

הפרת התחתון, ערב והמדבריות סביב מצרים. הם הגיעו בגודדיהם אף צפונה מן הפרת התחתון.

האם שבטים גודדים אלה, יש בהם כדי לסייע בידינו לזהות את אבותיהם של הארמים? ללמוד על מוצאם של הארמים? התשובה היא: כן! הגומדים - כנויים של שבטים גודדים, כדוגמת הנדוים, שוכני

המדבריות באיזור נהר פרת והמדבר הסורי.

The Interpreter's Dic. of the Bible, P. 185-6 .31

.32 שם, שם עמ' 186

היו תקופות בהן כנו בשם זה את הארמים אשר נדרו באותו איזור במשך דורות.

השסו - מופיעים בטקסטים ספרותיים מסוף האלף ה-3 או מתחילת האלף ה-2. אלה הם שבטים אשר נדרו במדבר, על כן נקראו גם שוסי המדבר. תוך כדי נידודיהם פלשו לגבולות אשור והגיעו עד המפרץ הפרסי. דברים אלה נמצאים רשומים במסמכים מימי המלך רימסין, משנת 1743 לפהס'נ.³⁵ גם בטקסטים מצריים מן המאה ה-20 לפהס'נ והמאה ה-19 לפהס'נ מוזכרים כמה נסיכי השטח הפליון והשוטו התחתון, אי שם בכנען.^{36א}

מושלי מצרים נאלצו לנקוט אמצעי מגן כנגדם. השסו עלו עליהם כארבה וגרמו למצרים בזקים כבדים. על כן בנו המצרים חומות שנקראו "חומות המלכות" ונשלחו משמרות להגן על הגבולות מפני פלישותיהם של בני המדבר הפראים למחצה.^{36ב} מקופתו של המדברי מלך בבל, מצוי מכתבו של סוחר, המתלונן שהסו גזלו ממנו את הזיתים.³⁷ ישנן תעודות מבבל העתיקה המציגות סוגי סחורה שיובאו מארץ (מאיזור) השסו.

מספר רב של אנשי השסו שרתו כשכירי חרב בצבא המצרי. בחליפות מכתבים מתל אל עמארנה, אנו מוצאים אותם ממלאים תפקידים מגוונים. כהם עלה ולחצם על הסביבה נתנה אותותיה. לאחר סאמצים רבים הצליחו שליטי בבל מן המאה ה-9 Nabu - apal iddin ויורשיו להכניע אותם.³⁸

33. א. מלמס, לכסיקון מקראי, "ארם" עמ' 79.
34. י'. גוטמן, אינצקלופדיה מקראית, א' טור 573.
35. א. מלמס, לכסיקון מקראי, א', "ארם", עמ' 79;

Aram Naharain, P. 94. A Contribution to the history of upper Mesopotamia...by Roger T. O'Callaghan & P.E. Dument;
The Interpreter's Dic. of the Bible. P. 185-6;
Aram Naharain, P. 94. A Contribution ... by Roger & Dument. .א36
G. Posener, "Princes et pays d'Asie et de Nulie", Bruxelles, 1940.P. 89-90

36ב. ש. דוננוב, דברי ימי עם עולם, א', עמ' 17.

א. מקורות אשוריים מן המאה ה-14 מציינים לעתים קרובות את השם אח'למו, כשם של שבטים נודדים או נודדים לפחצה. לראשונה הם מוזכרים באגרות תל אל - עמארה, במכתב שנשלח מבבל.

ב. לאחר שנת 1400 לפהס' נ מוזכרים "האח'למו העוין" במכתבו של מלך החיתים חתושיל אל מלך בבל. הוא קובל על כך שהאח'למו מפריעים ומתנכלים לשיירות המסחריות ולרצי המלך נושאי המכתבים הדיפלומטיים. ג. אדוניררי מלך אשור מספר, שאביו כבש את איזור פעולתם של האח'למו - שנת 1350 לפהס' נ בקירוב -

ד. מסקורות אשוריים מימי שלמנאסר ה-1 (1300) נמסר שהאח'למו נלחמים לצידו של שתוארה מלך חניגלבת (-מיתני), ליד מלתיה.³⁹ במאה ה-12 מופיע בתעודות אשוריות פעמים מספר השם - או השם עם כנוי - אח'למו ארמיי, כלומר האח'למו הארמיים, ומשמעותו: הארמים הנודדים. (כפי שאוכיח זאת בהמשך). כל החוקרים מסכימים, שכאן מדובר על אבותיהם הקדומים של הארמים, אשר זכו לכנוי "אח'למו" עקב היותם נודדים, כלומר: אח'למו ארמיי.

בהסתמך על עובדות אלו, הסיקו מספר חוקרים⁴⁰ שהשבטים מן המאה ה-14, המכונים בתעודות האשוריות בשם אח'למו (אח'למו בלבד, ללא כל תוספת) הם אותם השבטים אשר במאה ה-12 יופיעו שוב בתעודות האשוריות תחת השם אח'למו ארמיי(ה). לפיכך - לדעתם - האח'למו הם אבות אבותיהם של הארמים.

37. "Aram Naharain", P. 94. A Contribution to the history of Upper Mesopotamia.....by Roger & Dument.

38. שם, שם, שם.

39. ב. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם...עמ' 134;

40. ב. מזר, בימי בית ראשון, ייסודה של ממלכת ארם...עמ' 134;

J. Bright, A History of Israel. P. 82;

The Interpreter's Dic. of the Bible. P. 186-193;

"Aram Naharain", P. 94, A Contribution to the history of Upper Mesopotamia... by Roger & Dument.

E.G. Kraeling, Aram and Israel, P. 20

אח'למו ארמיו (ה) -

בתעודות אשוריות מן המאה ה-12 מוצאים את צירוף השם אח'למו ארמיי, ככנויים של הארמים.

למעשה, הידיעה הראשונה, הנרדחה, בקשר לארמים במסרת לנו על ידי תגלת פלאסר ה-1 (1090-1116), המכנה את הארמים בשם אהלמו ארמיי(ה),⁴¹ אלה הם שבטים נודדים או נודדים למחצה, שוכני המדבריות שבין תדמור לנבל; נוכחותם פורגשת גם באיזורי הספר של מסופוטמיה. במקרים מסויימים ובמקומות שונים מבחינים כבר בתקופה זו, בתהליך הדרגתי ואיטי, של התישבות ארמים, שפירושה מעבר מחיי נודדים לחיי יישוב קבע.

תגלת פלאסר ה-1 נלחם בהם שורה של מלחמות, אך לא הצליח להביסם כליל.

במסעו ה-28 נגד האח'למו-הארמים מספר תגלת פלאסר ש"מן העיר תדמור אשר בארץ אמר, (העיר) ענת אשר בארץ שוח ועד העיר רפקי אשר בארץ כרדוניאש (נבל) הכיתי אותם מכה".⁴²

בכתובת אחרת-כתובת המנסרה - מספר תגלת פלאסר ה-1 ש"בעזרת האל אשור הולכתי את מרכבותי ואת חיילי, למדבר צעדתי; הלכתי לקרב האח'למו-הארמיים אויבי האל אשור. מארץ שוח עד כרכמיש אשר בארץ חת".

הסלך מתאר את הקרב האכזרי ואת הנצחון היקר, השלל הרב שלקח מהם והוביל לארצו. את שארית הפליטה של האח'למו-הארמיים גרש הסלך מעבר לפרת. בספינות עור קלות עבר הסלך את הנהר ורדף אחר האויב המובס. בקירבת הר בשר כנש שש מעריהם והעלה אותן באש, ושלל רב הוביל לאשור.⁴³

41. א. מלסט, לכסיקון מקראי, א', "ארם" עמ' 79;

שם, אינצקלופדיה עברית ה', "ארם" טור 941;

שם, (עורך): "מקורות לתולדות ישראל בתקופת המקרא", חלק ג' עמ' 6;

ג. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם... עמ' 134;

The Interpreter's Dic. of the Bible, P. 186-193;

"Aram Naharain" P. 95, A Contribution to the history of Upper Mesopotamia... by Roger & Dumont;

י'. גוטמן, אנצקלופדיה מקראית, א' טור 574.

המסקנה הפשוטה והנכונה היא, שנתקופה זו - סוף המאה ה-12, - היו בידי הארמים כל אותם האיזורים שמהר בשר ועד אפק בנבל, מהגדה הימנית של הפרת ועד תדמור.⁴⁴ איזור זה נקרא בשם ארץ ארם. אשור בלכלה, בנו של תגלת פלאסר ה-1 הוא הראשון הקורא לשטח זה בשם ארץ ארם, ואת התושבים הוא מכנה בשם ארמים, ללא כל כנוי או צירוף שמות פשוט ארמים!

המלך הגיע לארץ ארם בשנת 1084 לפהס'ג, תחומי ארץ זו לא ברורים.⁴⁵ מכל מקום, בתקופה זו החלו הארמים להיפך לתושבי קבע, והקימו מדינות קטנות או נסיכויות. מלכי אשור, תגלת פלאסר ה-1 ונבנו בלחמים בארמים מתוך שתי מטרות:

1. למנוע מן הארמים השתלטות על האיזורים הכבושים או/ו חכופסים לאשור.

2. להשתלט על עורקי מסחר ותעבורה שהיו בידי הארמים, ואשר הובילו לסוריה ולחופי הים התיכון.

עוד ברוכה, שאחת הסיבות להתחזקות המהירה של הארמים היתה העובדה שהם שלטו על דרכי מסחר בינלאומיות אשר הפכו את מרכזי הארמים לערי מסחר ממדרגה ראשונה, ומקומות אחדים לתחנות מסחר חשובות ביותר, כגון תדמור.

לסכום בעיית מוצאם של הארמים וזהו אבותיהם באמר, שעל פי הנתונים שבידינו ניתן להסיק את המסקנות הנאות:

42. א. מלמס (עורך) "מקורות לתולדות ישראל בתקופת הממלכה", חלק ג' עמ' 6;

ב. מזר, בימי בית ראשון "ייסודה של ממלכת ארם... עמ' 134.

43. ב. מזר, בימי בית ראשון "ייסודה של ממלכת ארם... עמ' 134;

א. מלמס, (עורך) "מקורות לתולדות ישראל בתקופת הממלכה", חלק ג' עמ' 8;

שם, לכסיקון מקראי א', "ארם" עמ' 79.

44. שם _____ שם _____ שם _____

י'. גוטמן, אנצקלופדיה מקראית א', "ארמי", טור 574.

45. א. מלמס, אנצקלופדיה עברית ח'; "ארם", טור 941;

שם, לכסיקון מקראי, "ארם", עמ' 79.

1. הארמים הם מסוצא שמי.
2. יש להנדיל בין אח'למן, המצויינים לעתים קרובות בתעודות האשוריות מן הטאה ה-14 ואף לפני כן, לבין אח'למו ארמיי(ת) המוזכרים בתעודות האשוריות מסוף הטאה ה-12.
3. אין לראות באח'למו ובאח'למו ארמיה עם אחד. ⁴⁶ הוכחה לכך היא, שבתעודות האשוריות של תגלת פלאסר ה-1 מוזכרים האח'למו יחד או בהשוואה עם אח'למו ארמיה: ההפרדה ביניהם באה לציין שמדובר בשני עמים שונים. כמו כן ניתן להוכיח שהאח'למו מוזכרים כבר במאה ה-14 כשנטיס גודדים, הפולשים לאיזור, ואילו האח'למו-הארמיים הגיעו לאיזור בסביבות המאה ה-12. מספר חוקרים ניסו לראות באח'למו את אבותיהם הקדומים של הארמים. לדעתם, אם האח'למו ארמיה מן הטאה ה-12 הם הארמים, הרי שהאח'למו המוזכרים אף הם בתעודות האשוריות, במאה ה-14 גם הם ארמים. אך, כאמור אין זה כך.
4. האח'למו הם שנטיס שמיים גודדים אשר פלסו את הדרך לפני פלישותיהם של שנטי הארמים - האח'למו-הארמיים.
5. השם אח'למו מציין צורת חיים, ארגון שנטי, שהנדידה מאפיינת אותם; לפיכך פירוש השם הוא "זרים" ⁴⁶ או "גודדים". מאד יתכן שהשם אח'למו מציין גם "איחוד של יידידים", אחים לגורל, כעין גיבוש של שנטיס גודדים שטסלול דומה היה להם, דעה זו מקבלת חיזוק ועידוד מן העובדה, שהאשורים קראו בשם זה למספר שנטיס שמיים קטנים שהגיעו לאיזור. לעומת זה הארמים כונו בשם אח'למו ארמיה - הארמים הנודדים. תקופת נדודיהם נמשכה מאות שנים, המרחבים אותם עברו נדרכם היו עצומים ומסלולם היה בין המפרץ הפרסי בדרום ועד הרי ארמניה בצפון, מן הגדה המזרחית של נהר פרת במזרח וכד גבולות הארצות הפיניקיות במערב; נדרכם שספו ועברו את הארצות נבל, ואשור, דרך תדמור לצפון סוריה ולדרומה, וכן הספר של מסופוטמיה.

46. א. שם, שם _____ שם עם '79;

שם, אינצקלופדיה עברית ה', "ארם" טור 941;

י'. גוטמן, אינצקלופדיה מקראית א', "ארם", טור 574;

46. ב. שמואל דים, ספר אורנג', "שטחי המריבה בין ישראל וארם", עם' 94;

The Interpreter's Dic. of the Bible, P. 185;

"Aram Naharain", P. 101, A Contribution to the history....by Roger & Dumont

6. אח'למו ארמיי(ה) - האח'למו - הארמיים הם הם אבותיהם
של הארמים.

אח'למו - זה שם כנוי של שבטים נודדים - במקרה זה שמיים.
הארמים כונו, ובצדק, "הארמים הנודדים" (=אח'למו ארמיייה).
אין ספק שמוצאם הוא שמי-שמים מערביים-. חיזוק לכך נמצא
גם בעובדה שהשפה הארמית היא שפה שמית.

הלשון הארמית.

הארמית היא אחת מן הלשונות השמיות - הצפוניות. נקראת כך הואיל והיתה שפת דבורם של שכנים הארמיים מאז ומתמיד. הארמיים לא התאחדו על סנת ליצור מדינה ארמית אחת, גדולה, תחת זאת הם העדיפו הקמת מדינות נפרדות, מתוך עקרון של שמירה על חירותם. זו הסיבה, שבשפה זו נתפתחו גיבנים רבים. מקובל לחלק גיבנים אלה לשלש קבוצות עקריות:

הארמית העתיקה

הארמית הניניטית - התיכונה

הארמית החדשה. 47

על הלשון הארמית לומדים מן הכתובים הארמיים שבמקרא ומכתובות שנתגלו באיזורים שונים, החל מספרד שבאסיה הקטנה (סרדיס) ועד צפון מערבה של הודו (טקסילה); עד גוה המדבר תימא שבצפון חצי-האי ערב ועד ייב שבמצרים.

נתגלו מצבות אבנים וחרסים, מגילות פפירוס ועוד. נמצאו כתובות זכרון, חוזים, מסמכים דיפלומטיים ומשפטיים, תעודות רשמיות, חותמות ומשקלות. כתובות אלו כתובים בכתב אלפביתי בצורות שונות, בהתאם לתקופות, השפעות וגיבנים. 48

הכתובות החשובות ביותר מקורן בסוריה, מסופוטמיה ומצרים. במאה ה-19 נתגלו שלש כתובות בסביבות זנג'ירלי שבסוריה. מקורן מן המאה ה-8 לפהס' בו כתובת הודו, כתובת פנמו וכתובת ברדכב. נמצאה גם חותמתו של ברדכב, הנושאת את שמו ואת שם אביו. בתחילת המאה ה-20 נתגלתה ליד חלב האסטילה של זכר מלך חמת ולעש. מקורה מתחילת המאה ה-9 לפהס' בו.

בשנת 1931 נתפרסמה הכתובת הארמית הארוכה ביותר שנמצאה עד התקופה האחרונה: כתובת סוג'ין, אף היא מן המאה ה-8 לפהס' בו. נמצאה גם כתובת הקדשה למלקרת. נתגלתה בסביבות חלב. כמו כן נמצאו כתובות נוספות באיזור זה.

47. יחזקאל קוטשר, אינצקלופדיה מקראית, א' "ארמית", סור 584.
א' שלמס, לכסיקון מקראי, "ארם", עמ' 4-83

השוה: J. Bright, A History of Israel P. 82
48. יחזקאל קוטשר, אינצקלופדיה מקראית, א' "ארמית", סור 585.

49. שם שם שם
סור 585-6; שם

כפי שכבר הזכרתי, הארמית היתה חלשון בה דברו הארמים מאז ומתמיד, אך היו בלשון זו ניבים רבים בהתאם לתקופות, רמה תרבותית של הסניבה ומקום הגיאוגרפי. לכן, ברור, שהארמית הממלכתית לא באה מתוך הממלכות הקטנות, אלא מקורה בניב הארמי של תושבי דמשק, בה התפתחה והתגבשה גם כלשון הכתב.

במחצית השניה של המאה ה-9, עם הקמת ממלכת ארם הגדולה, שהיתה איחוד של רוב הממלכות הארמיות הקטנות תחת הנהגתו של בן חדד ה-2, נתקבלה הארמית של דמשק גם ע"י המדינות הארמיות האלו. הארמית הממלכתית היתה לשון המינהל בכל גלילות ארם, ונהפכה ללשון הרשמית במשא ומתן הדפלומטי והמסחרי.⁵⁵ עקב חשיבותו של האיזור למסחר הבינלאומי - כפי שאוכיח בהמשך - ברור שהארמית הממלכתית החלה להתפשט גם בארצות הלא ארמיות.

לאחר שהאימפריה האשורית החלה לבסס את שלטונה בעבר הנהר ובגלילות ארם, נתקבלה הלשון הארמית על ידי המינהל האשורי כאחת מן הלשונות הרשמיות של הקיסרות.⁵⁶

תעודות אשוריות מן המאה ה-8-7, מציינות, שסופרים ארמיים שרתו את הממשל האשורי.⁵⁷

אגרת ארמית בזכרת בתעודה אשורית כבר מהמחצית השניה של המאה ה-9. זהו מכתבו של פקיד אשורי אל אשור - דן - אפל בן שלמנאסר ה-3.

הלשון הארמית הממלכתית היתה נפוצה בארצות ארמיות ולא ארמיות עד ליאדי (שמאל) בצפון, ואיזורי הפרת, החבור והנליח בצפון - מזרח. (ראה טפה עמ' 26). ניתן לומר בנטחון, שהארמית הממלכתית הפכה ללשון בינלאומית החל מהמחצית השניה של המאה ה-9 לפהס'ג. האסטילה של ברהדד מלך ארם - הלא הוא בן חדד ה-2 - אשר נמצאה בקירנת חלב ומקדשת למלקרת, מוכיחה שכבר בימיו היתה הארמית הממלכתית הלשון הרשמית של מדינת ארם המאוחדת.⁵⁸

55. ב. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם".... עמ' 145,147				
56. שם	שם	שם	שם	שם
57. עמ' 145.	שם	שם	שם	שם
58. עמ' 146.	שם	שם	שם	שם

נחדתא שעל הפרת נמצאה לוחית שנהב מדפנות מיטה, ועליה כתובת ארמית המוקדשת למראן חזאל - לחזאל הרינון - מלך ארם. לפיכך, אין ספק שבמאה ה-8 לפהס'ג היתה כבר הלשון הארמית-הממלכתית לשון בעלת מוניטין, השפה הרשמית והמקובלת בכל סוריה וארם - נהריים.

מה היו הסיבות לתפוצתה זו של הלשון הארמית?

1. ייסוד ממלכת ארם - האיחוד המדיני, שנעקבותיו קמה ממלכת ארם, הפכה את הארמית - בניב דמשק - ללשונם של כל מרכזי ממלכת ארם.
 2. מסחר - הארמים שלטו על רוב נתיבי המסחר הבינלאומי. אין ספק, שלסוחרים הארמיים היו מונופולים מסחריים באיזור כולו, והם היו מפיצי הלשון. כמו-כן הארמית היתה הלשון אשר הופיעה בחוזים המסחריים, דבר שתייב סוחרים לא ארמיים להיות בקיאים בלשון זו.
 3. כנושי הארמים - הארמיים הצליחו להשתלט על ארצות רבות; בעקבות הכיבוש המדינה בא גם כיבוש לשוני.
 4. הגליית ארמים ע"י האשורים - כידוע, האשורים נהגו להעביש את העמים המורדים בהגלייתם לאיזורים רחוקים ממולדתם, אלפי ארמים הוגלו ללב לבה של האימפריה האשורית, עקב פרידות חוזרות ונשנות. הלשון הארמית לא היתה זרה באיזור זה, ולכן אלפי הגולים הארמיים הביאו לידי ביצור הארמית והפצתה.
 5. ארמים בצבא האשורי - ארמים רבים מצאו את פרנסתם בתור שכירי-חרב בצבא האשורי, שנזקק לכה אדם הולך וגובר. חיילים ארמיים אלה החדירו את לשונם לסביבתם.
 6. יתכן, והסיבה העקרית לפופולריותה של הארמית היא הקלות בה ניתן ללמוד אותה, ואף להשתמש בה.
- השפה הארמית נשארה דומיננטית עד כבוש המזרח ע"י אלכסנדר הגדול, ומאז נשארה הארמית לשון מקומית - בקנה מדה מצומצם, בדיאלקטים שונים, כגון הארמית היהודית, הארמית הסורית, גנטית וכו'. מצב זה נמשך כמעט, עד שהאיזור נכבש ע"י הערבים.

התרבות הארמית,

הארמים לא הגיעו מעולם לידי אחוד מדיני - כלכלי מוחלט. היו אמנם, מספר תקופות, בהן הצליחו שלימים תקיפים, מוכשרים ובעלי יוזמה, כגון הדדעזר מלך ארם צובה, ובן הדד ה-2 מלך ארם (ארם דמשק), אשר הצליחו לאחד תחת הנהגתם מספר ניכר של מדינות ארמיות, אך על-פי רוב היה זה צורך השעה, כשהמטרה העקריה - אם לא היחידה - היא צבאית, לפיכך, לא הגיעו הארמים ליצירת תרבות לאומית עצמית - מטש כפי שקרה ביוון העתיקה -, אלא היתה התפתחות תרבותית מוגבלת ומיוחדת לכל מדינה ארמית בנפרד.

זו הסיבה - וגם ההוכחה - שבשטח התרבות לא השפיעו הארמים כמעט כל השפעה על תושבי השטחים עליהם השתלטו במשך תקופת התנה-לותם באיזורים השונים. ההיפך הוא הנכון: הארמים מצאו על-פי רוב באיזורים החדשים תרבויות שעלו בהרבה על תרבותם של הארמים, לכן הסתגלו הכובשים לתרבות החדשה ומצבו את גכסיהם הרוחניים עם אלה המקומיים: כך מוצאים תרבות ממוזגת ארמית - לוקאלית, ועוד במאות ה-10 וה-11 הורגש היסוד הארמי במיזוג, אולם לאחר תקופת זו בעלם.⁵⁹ בארם נהריים - הושפעו הארמים בעקר מתרבות אשור, בסוריה - הובסו ע"י תרבויות הפלשתים, החתים והפיניקים. זו עובדה, שהארמים השתמשו בכתב הפלשתי והפיניקי העתיק תקופה ארוכה. רק במקרים בודדים מורגשת השפעה ארמית מצומצמת בתחום האמנות - כפי שנתגלה בעיר גרוזן (תל חלף) שבארם נהריים; אולם השפעה זו גבלמה היש מהר בעקבות הכבוש המדיני-תרבותי-האשורי.⁶⁰

ההישג הארמי היחידי הוא בתחום הלשון: השפה הארמית הפכה תוך זמן קצר יחסית לשפה ביבלאוומית, כאמור עקב היותה שפה קלה, ובעלת כתב נח.

59. א. מלמס, לכסיקון מקראי, א', "ארם", עמ' 80;

שם, אינצקלופדיה עברית, ה', "ארם", טור 946;

The Interpreter's Dic. of the Bible, P. 193;

י'. גוטמן, אנצקלופדיה מקראית, א' "ארמי", טור 576;

ב'. מייזלר, "ציון", י"א (תשו) עמ' 71 ואילך.

60. א. מלמס, לכסיקון מקראי, א', "ארם" 80;

שם, אנצק' עברית, ה', "ארם", טור 946;

מענין, שגם בבנייה היתה השפעה זרה על הארמים. במקרא מצויין, ששלמה עסק גם בתחום הבנייה, ואמנם, בחפירות שנערכו בעיר חמת נתגלה לה מבנה אשר על פי ההשערה שימש כמקדש, ולפני הכניסה למקדש הוצבו שני עמודים. מאד יתכן, שיש לראות בסגנון בנייה זה עקבות השפעת הארכיטקטורה של מקדש שלמה, שאף לפני שער בית המקדש אשר בנה לה' הוקמו שני עמודים - "יכין ובועז".⁶¹ על פי הוכחות מסויימות יש לומר שבתחום תרבות הבנייה היתה השפעת גופלין בין ישראל לארם. דבר המוכיח שבתקופה מסויימת הגיעה התרבות הארמית למעמד מכובד.⁶²

הדת הארמית.

הארמים היו עובדי אלילים, כפי שהיה מקובל על-פי-רוב באותו איזור. הם האמינו בכחות הטבע ¹²⁰⁶¹ השור כל כח טבעי-גשם, רוחות, סערות וכו' כתגובה או כח של אל מסויים. בזה הם לא היו יוצאי דופן בהשוואה לעמי המזרח.

האל הראשי של הארמים בסוריה היה הוד, אלהי הרוחות והגשמים, הרעם והברק. הארמים תארו את הוד על תבליטים כשהוא עומד על שור. להוד היו אלים-עוזרים -רביים: אל, רשף, רכבאל, שמש, ור, בעל שמיון, שהר, מרודך, זרפנתו, גבו, תשמת, גשוך, נרגל, לז, סין, נכל, עליון, (בכתובת סוג'ין), מלקרת. לא ברור אם היו לארמים גם אילות או בני אלים.⁶³

עם הקמת ממלכת ארם הגדולה, הפכה העיר דמשק למרכז מדיני וכל-כלי: על היותה גם מרכז דתי אין ידיעות ישירות, אולם בעקיפין ניתן להסיק, שהאל הראשי בדמשק-עוד מימי קדם - היה הוד.

RA-MAN

משנכבשה דמשק ע"י הארמים נתווסף להוד הכגוי רמן הוד הרם, הוד העליון,⁶⁴ שאחד ממרכזי פולחנו היה בחלב.

השם רמן (על פי כתב היתדות) או רמון (על פי המקרא) בגזר קרוב לודאי מן השם רם ^{השם רם} ^{col 7}.

בעקבות כנושי הארמים נתפרסם השם הוד-רמן בכל צפון סוריה ודרומה. מקדשו היה מן העשירים והמפוארים ביותר. המוגיסיין שלו נמשך מאות שנים, עד לתקופה הרומאית. המקדש של יופיטר - דמאסקיבוס הוא מקדשו של האל הודרמן הדמשקאי. יתכן גם שכל מלכי ארם דמשק קראו לעצמם בשם בן-הוד, בזה רצו לבטא את ההשקפה שהמלך הארמי בן אלים הוא, בן האל הוד. השקפה זו נובעת מן המסורת הארמית, לפיה מוצא כל הארמים הוא מן האלים.⁶⁵

כידוע רוב מלכי המזרח בקטו בפולחן זה של "המלך בן האל",
 על כן אין המסורת הארמית יוצאת דופן.
 במקרא⁶⁶ מצוי השם המרכב הדדרמן בקשר למספר הדדרמן בנק-
 עת מגדון. זהו טכס דתי, שנערך מדי פעם במקדש שעל פרשת הדרכים
 ליד מגידו, ומקורו, בפולחן שהיה נהוג במקדש הוד-רמן בדמשק, הוא
 המקדש הממלכתי הנזכר כבית רמן בדמשק.⁶⁷
 אוריה הכהן בנה את המזבח החדש בבית - המקדש בירושלים בפקו-
 דתו של אתן מלך יהודה, במתכונת המזבח שנמזנה הוד-רמן בדמשק.⁶⁸
 אלהי דמשק זכו לאהדה ולחסידים בירושלים כל ימי אתן.⁶⁹
 לפיכך, נוכל להסיק את המסקנת, שהארמים לא השפיעו על סביבתם
 מבחינה דתית, כפי שלא הורגשה השפעתם מבחינה התרבותית.
 אך-על-פי שפולחן הוד-רמן החל להיות נפוץ באיזור, הרי זה לא
פולחן ארמי מקורי, אלא מזוג של פולחנים הדתי של הארמים עם הפולחן-
 הדתי של דמשק או האיזור עליו השתלטו בכח הזרוע, כך מוצאים אלימ
 ארמיים בכפיפה אחת עם אליים מקומיים, בספחים. השפעה דתית גדולה
 הושפעו הארמים על ידי הפיניקים, החתים, האשורים והבבלים.
 כאן המקום לציין שגם לאלקי ישראל היתה השפעה על הארמים, על
 כך נמסר לנו בספור המקראי, לפיו אלישע הגביא ריפא את נעמן, שר צבא
 אדם.⁷⁰ באותו זמן מוצאים גם תופעה הפוכה: היו מרכזים דתיים-ארמיים
 בעלי השפעה ניכרת, כגון בהרן.⁷¹
 בעזרת הדוגמאות הנ"ל ניתן להוכיח, שהדת הארמית קלטה אלמנטים
 זרים. מיזגה אותם, אך באותו זמן היא משפיעה גם כן כלומר הדת
 הארמית הושפעה ואף השפיעה על אחרים.

61. א. מלמט, בימי בית ראשון, "פרקים במדיניות החוץ של דוד
 ושלמה" עמ' 33.
 62. ב. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם".... עמ' 147.
 63. א. מלמט, אינצק' עברית, ה', "ארם", טור 7-946.
 64. ב. מזר, "ייסודה של ממלכת ארם".... עמ' 143 ראה שם הערה 27.
 65. י'. קויפמן, תולדות האמונה... כרך ב', עמ' 1-340.
 66. זכריה, פרק י"ב 11. | י. קויפמן, תולדות האמונה... כרך ב'
 עמ' 590.
 67. מלכ'ב, ה', 18.
 68. שם ש"ז, 10-13.
 69. דהיי"ב, כ"ח 23.
 70. מלכ'ב ה', 15-17.
 71. א. מלמט, אינצק' עברית, ה' "ארם",
 טור 7-946

3. הרקע ההיסטורי להתהוות המדינות הארמיות.

הארמים פלשו לדרום נבל במחצית השנייה של האלף/סן המדבר הסורי-ערבי.¹

תקופת גידודיהם נמשכה מאות שנים, ובפרק זמן זה חדרו הארמים לאיזורים מיושנים ולאיזורים מדבריים. הם השתלטו על שטחים אשר השתייכו לאימפריה האשוריתו מדובר במיוחד על שטחים במערב האימפריה. הארמים הצליחו להגיע לאיזורי הספר של מסופוטמיה, השתלטו על מסופוטמיה, עצמה, ולבסוף התיישבו גם בצפון סוריה ובדרומה.

על פי עובדות שונות, ניתן להסיק שמספר שבטים ארמיים פרצו לתוך גבולות מצרים עוד לפני שאחיהם הגיעו לדרום נבל. הארמים התקדמו גלים גלים, גל רודף ודוחף גל אחר, כך הגיעו מספר שבטים לאיזור המפרץ הפרסי כשאחרים נדחפו צפונה, לכוון נהר הירדן, שם התיישבו בקרבת זאב ZAB, מזרחה לנינוה. אך רוב השבטים הארמיים התיישבו לאורך נהר פרת, עד בואכה מסופוטמיה.

תוך כדי גידודיהם הצליחו שבטי הארמים להשתלט על שבטים שמיים-מערביים רבים - ולמזג אותם בקרבם, ובכך הגדילו את פוטנציאל המלחמה-תי שלהם.

כבוש מסופוטמיה וסוריה נחשב לנצחון ארמי גדול, אך שיא הצלחתם בתקופה זו היה הנתלמותם על נבל, - רבת התהילה - אשר בזמנה היתה אחת האימפריות הגדולות והחזקות של האיזור. כבושה של נבל יצרה תגובה - שרשרת בקידמת אסיה, שפירושה שנויים מדיניים מרחיקי לכת. הצלחה כבירה נוספת היתה לארמים עם הקמת מרכזם הגדול - דמשק-באיזור חרן.²

עובדה היא, שהארמים החלו להיהפך לתושבי קבע - או קבע למחצה - בימי המלך האשורי ASSUR - reah - ish1. בתקופת שלטונו של תגלת פלאסר ה-1 (מאה 12) היו כבר ערים ארמיות אשר נקראו על שם שבטיהם. ערים אלו הפכו תוך זמן קצר למדינות שמתוכן זכו כמה לעלות לגדולה ולהשפעה באיזור, כגון ארם צובה וארם דמשק.

1. א. מלס, אנצקלופדיה עברית, ה', "ארם" טור 941.

Roger & Dumont, Aram Naharain, P. 102

החל מן המחצית השנייה של המאה ה-11 שלטו הארמים על שטח גר-
 חג משני עברי המדבר הסורי - אפריקגי, מבבל במזרח ועד איזור דמשק
 במערב, הישגים עצומים אלה הושגו ע"י הארמים לאחר תקופת גידודים
 ארוכה אשר במשכה קרוב לחמש מאות שנה. הם הסתגלו היטב לחיים של
 תושבי קבע, התבססו במקומות החדשים עליהם השתלטו והקימו שושלות
 מלוכה במדינות אותן יצרו.³

גבולות החתפשויות הארמיות, עד המאה ה-11 היו גרחהיים:

בצפון-מזרח: הרי ארמניה

צפון-מערב: הרי אמנוס

דרום: המפרץ הפרסי

מערב: עבר הירדן הצפוני, סוריה והארצות הפיניקיות

מזרח: עילם ובבל.

כיצד נסביר את העובדה שהארמים הצליחו להשתלם על שטחים גר-
 בים - אשר לא היו בנחיתת הפקר, אלא היו בבעלותן של מדינות או אימ-
 פריות - מבלי שיופרעו במלאכתם?

כיצד קרה שהארמים לא הוכשלו כאשר השקיעו מרץ רב לבסס את שלט-
 ונם בשטחים שכבשו? כמזם ולא הוטרדו כאשר הקימו את מדינותיהם!
 בזכות אילו גורמים הצליחו כמה ממדינות הארמים להגיע לידי כת,
 השפעה ואף הגמוניה באיזור?

אין ספק שחדירתם של הארמים לאיזור הפרת ומסופוטמיה ואף התח-
 זקותם עם נתאפשרה עקב תולשתן של הממלכות הותיקות באיזור, שכמה
 מהן נמצאו כבר לאחר תקופת הזחר שלהן,⁴ כגון האימפריה החתית, אשר
 נחרסה עוד בתחילת המאה ה-12 לפהס'נ ע"י גויי היט.⁵ האימפריה
המצרית נחלשה ביותר עוד במאה ה-13, והוכחה להולשתה תשמש הברית
 נינה לבין האימפריה החתית, - אשר היתה באותם הימים בשלבי התבסס-
 ותה הראשונים - לפיה חלקו שתי האימפריות ביניהן את איזורי הפעולה
 וקבעו את א"י (אמצע הקשת המערבית), כגבול ביניהן; המחצית הצפונית
 לאימפריה החתית והמחצית הדרומית למצרים. במאה ה-12 היתה מצרים
 חלטה מכדי להתחזק בשטחים הרבים אותם כבשה בימי הזהר שלה, ואילו
 במאה ה-11 כבר לא היתה לה כל השפעה בכנען.

The Interpreter's Dictionary of the Bible, P. 191-2 .3

ג. מזר, גימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם" עמ' 155;
 Roger & Dumont, Aram Naharain, P. 103

גם באימפריה האשורית, ניכרו סמני זיקנה והתאבנות: יורשיו של תגלת פלאסר ה-1 לא הצליחו להתזיק בכל השטחים הרבים אשר הרכיבו את האימפריה האשורית. היא הפסידה אותם לטובת כוחות צעירים ורעננים: בני ישראל, הארמים והפיניקים.⁶ האימפריה האשורית במאה ה-13 וה-12 לא היתה חזקה מספיק כדי למנוע מן הארמים לחזור לפטה-יהם, ולאחר שהם חדרו כבר, לא יכלו האשורים להטמיע אותם או להפיצם בין מאות אלפי תושבי האימפריה, כמו-כן לא יכלו למנוע מהם הקמת ערים, מרכזים מסחריים ומדינות על שטחים אשוריים או כפופים לאשור. עובדה היא, שבימי תגלת פלאסר ה-1 כבר קיימות ערים ארמיות אחדות.

גויי הים החריבו את האימפריה החתית; הפלשתים - שאף הם נחשבים לגויי הים - השתלטו על חלקים מכנען ועל ידי כך דחקו את רגלי המצרים מן האיזור.

כל השבויים האלה בקדמת אסיה, יצרו תנאים חדשים באיזור כולו, המסייעים לארמים, לבני ישראל והפיניקים, להתגחל בארצותיהם החדשות ולהיהפך במשך הזמן לגורמים רבי השפעה באיזור. השפעתם של הארמים החלה להיות מודגשת כבר במאה ה-11. הם ייסדו נסיכויות וממלכות באיזורים של מיתני, כגון ארם נהריים, בית עדן וגוזן.⁷

בסוריה ובצפון עבר הירדן קמו ארם צובה ארם דמשק, ארם בית רחוב, מעכה וגשור.

בצדק ייאמר, שלארמים חלק ניכר בירידת האימפריה האשורית, הואיל והם הפעילו לחץ בלתי פוסק על תחומי ההשפעה האשוריים, החל מן המאה ה-12.

-
4. ב. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם" עמ' 135
 5. בכתובת של רעמסס ה-3 (1174-1144) מתאר המלך את החרבן שהשאיירו אחריהם גויי הים. ראה: י. אחרוני, א"י בתקופת המקרא, גיאוגרפיה היסטורית, ירושלים, תשכ"ב; עמ' 5-230;
 - י. קויפמן, תולדות האמונה הישראלית, כרך ד' עמ' 2(1).
 6. ב. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם" עמ' 6-135.
 - י. גוטמן, אנצק' מקראית, א', "ארמי", סדר 574.

הארמים פלשו בהמוניהם לגבולות האימפריה האשורית, ובמאה ה-11 וה-10 היוו הארמים את רוב אוכלוסותה של סוריה ומסופוטמיה העליונה.

המאה ה-10 היתה תקופת חולשה עבור האשורים, במיוחד עקב סכסוכים פנימיים שנעקבותיהם גרצחו רוב מלכיהם, ואילו הארמים ידעו לנצל תקופה זו כדי להתנסס ולאגור כח, וכאשר במאה ה-9 התאוששו האשורים ושוב הפכו להיות מעצמה חזקה, מצאו כבר את הארמים מאורגנים ממלכות-ממלכות, עם עיר בירה, מלך וכו'. האשורים גאלצו להכיר במדינות אלו בעל כרחם.

אני סבור, שבנוסף לגורמים אותם הזכרתי, כגורמים ישירים להתחזקותם של הארמים ישנם גורמים נוספים, שנזכותם עלו הארמים לפסגת הההילה וההשפעה. מה הם - אם כן - הגורמים האלה? התשובה היא: מסחריים, כלכליים וגיאוגרפיים.

באותה תקופה מנחינים במספר איזורים מסחריים חשובים: אסיה הקטנה וארצות הקשת הפוריה. אסיה הקטנה - שיירות מסחריות עבור דרכה לחוף הים האגאי נמערב ולארצות נהריים והודו במזרח. שיירות אלו העשירו את האימפריה החתית ואת כל הארצות שלאורך מסלול זה. ארצות הקשת הפוריה - ולהן שלשה מרכזים: בבל, דמשק, ומצרים. דמשק שימשה כנקודת מפגש וקשר בין שני המרכזים האחרים, לפיכך היה לה מעמד מיוחד בתחום המסחר. תוך זמן קצר היתה דמשק השליטה על כל קו מסחרי זה.

שתי דרכי מסחר בינלאומיות קשרו את המרכזים הנ"ל: "דרך הים" ו"דרך המלך". בשתיהן היתה דמשק המרכז.

לדעתי, מקומה הגיאוגרפי של דמשק ושל יתר הממלכות הארמיות אשר שכנו בקירבתה היקנו לה ולהן שליטה מוחלטת על המסחר בכל המזרח התיכון, וכתוצאה מכך הגיעו הארמים לעושר רב ותוך זמן קצר אף לידי גשוג כלכלי ומדיני.

נוסף לכך שמספר ערים ארמיות היו גם מרכזים מסחריים בינלאומיים, הרי היו בידי הארמים מספר תחנות מסחר חשובות, כגון תדמור בצפון מדבר ערב.

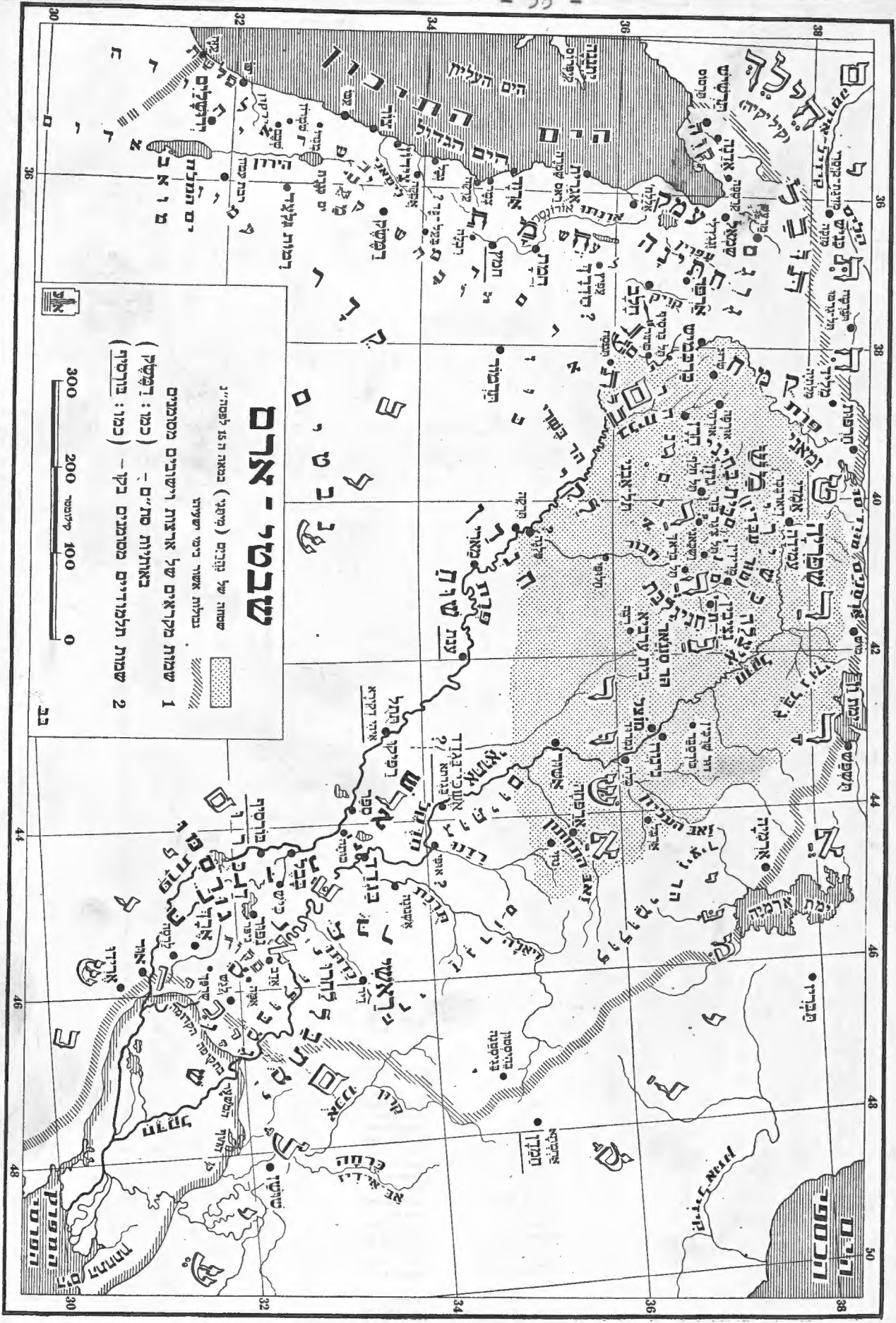
תדמור שימשה כמקום הגייה ותחנת מעבר עקרי לשיירות המסחריות שחצו את המדבר מארצות נהריים לדמשק וכן מארצות נהריים אל המדינות הארמיות שנמערב הקשת הפוריה. מכאן הן הדרימו עד מצרים. ציר מסלול זה היה מזרח - מערב, מוצאו נבמל הפיניקי טריפולי, השוכן בשפך הנהר כבור, העובר בין הרי העלאוים מצפון והר הלבנון מדרום, בואכה מזרחה

אל ממלכת חמת. מסלול זה חוצה את תומס ואת תדמור ומסתיים בנגל ושכנותיה.

מסלול זה היה אחד מארבעת "דרכי הרוחב" החשובות ביותר בכנען, הן מנחינה כלכלית והן מנחינה צבאית.⁹

המחזיק בתדמור שולם למעשה על הציר כולו, כי דרך זו עוברת רובה במדבר רחב ידיים, ובתנאים של אותם הימים לא ניתן היה להצות מדבר גדול ורחב מבלי להיעזר בתחנות מסחר. תדמור הייתה ארמית, החכ-נסות הגבוהות מלאו את כיסי הנעלים הארמיים, אשר ידעו לבצל היטב סמך זה למטרותיהם. בזכות השגשוג הכלכלי, אשר התבסס - כאמור - על מסחר, הושגה גם יציבות מדינית. גזכות אותה יציבות זכו הארמים להגיע להשפעה עצומה באיזור כולו.

-
7. ש. לוינסטס, אנצק', מקראית א', "ארם נהריים", טור 581-550, שם שם _____, "בוזן", טור 554-550, א. מלמס, שם שם _____, "ניית עדן", טור 94-5.
8. John Bright, A History of Israel, P. 153
9. מנשה הראל ודב ניר, "גיאוגרפיה של ארץ ישראל", פיסית, כלכלית, ישונית והנלית, עמ' 148. המחלקה לגיאוגרפיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1965, הוצאת עם עובד, ת"א.

שבטי - ארם

- 1 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 2 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 3 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 4 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 5 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 6 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 7 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 8 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 9 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 10 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 11 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 12 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 13 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 14 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 15 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 16 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 17 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 18 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 19 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 20 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 21 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 22 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 23 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 24 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 25 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 26 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 27 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 28 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 29 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 30 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 31 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 32 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 33 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 34 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 35 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 36 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 37 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 38 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 39 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 40 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 41 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 42 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 43 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 44 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 45 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 46 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 47 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 48 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 49 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה
- 50 שמה של קריים (פיגוי) במאה ה-15 לספירה

בב

4. "התגבשותן של ממלכות ארמיות בקדמת אסיה - מסופוטמיה, סוריה, הקשת הפוריה - ומגעייהן עם מלכויות ישראל ויהודה".

בסיכויות וממלכות ארמיות גוסדו בסוף האלף השני ובראשית האלף הראשון לפהס'ג. התאריכים המוקדמים ביותר הם המאות ה-12 וה-10 לפהס'ג,¹ למרות שיש חוקרים המאחרים תהליך זה למאה ה-10 לפהס'ג.² כיום מקובלת הדעה הראשונה. ההוכחות שנידינו מצביעות על תהליך היווסדות ממלכות ארמיות לפני המאה ה-10. המדינות הארמיות גוסדו בכל איזורי הקשת הפוריה, כולל בבל, כ"כ במסופוטמיה ובסוריה.

בהתאם למקרא, קמו בסוריה הממלכות ארם - צובת, ארם בית רחוב, ארם מעכה, ארז טוב, ומלכות גשור. בסוף שלטונו של שלמה קמה גם ממלכת ארם דמשק.

במסופוטמיה גוסדו הנסיכויות והממלכות בית עדן (עדיני) בחלקו העליון של נהר פרת, דרוסה לכרכמיש, בית בח'יני ובית ת'לפת באיזור חבור (במרכז ובדרום נהריים), ת'גדן ושוח באיזור הפרת התיכון, סמוך למארי וענת, בית זמנה או זמאני בפרת העליון, ליד טור עבדין, בצפון-מערב נהריים. בית דכרי או דכרו ובית יכין מצפון למפרץ הפרסי, באיזור שושן.

באמצע המאה ה-11 הצליחו הארמים להקים מדינות אף בארץ בבל, והשפעתם בארץ זו הגיעה לשיאה עם בחירתו של מלך ממוצא ארמי כשליטה של בבל. המדובר באדד פלדון ה-1 (1097 - 1058).³ בנבל הצליחו הארמים לתפוס עמדות רבות וחשובות בכל הארץ, ביהוד בדרום - מזרח; למרות זאת לא נתעוררה בלב הארמים "הבבליים" כל שאיפה לעצמאות לאומית או רוחנית, אדרבה, בימי גדולתם בנבל גלחו הארמים בחידוף נפש בעד שלטונה של בבל על מערב אסיה. במלחמות אשר לא פסקו במשך דורות רבים התנגדו לאשורים אשר שאפו להשתלט על בבל ולהפכה לחלק מן האימפריה האשורית.⁴

1. י'. גוטמן, אנצק' .סק' .א' . "ארם", טור 574.
א. מלמט, אנצק' .ענ' .ה' . "ארם", טור 942.

Roger & Dumont, Aram Naharain, p. 122-3

2. ב. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם... עם" 136.
J. Bright, A. History of Israel, p. 81-2

3. א. מלמט, אנצק' .ענ' .ה' . "ארם", טור 942.
י'. גוטמן, אנצק' .סק' .א' . "ארם", טור 575.

בסביבות השנה 1115 הצליחו שבטים ארמיים להתישב באיזורים
 ממערב לכרכמיש, לאורך נהר פרת.
 תגלת פלאסר ה-1, אחד המלכים המפוארים של אשור נתקל בקשיים
 מרובים כאשר רצה למנוע מן השבטים הארמיים לחדור לסופוטמיה.
 בעקבות משברים פנימיים אשר פקדו את האימפריה האשורית במאה
 ה-10 לפהס"ג, ירדה המעצמה הזו מגדולתה. תקופת חולשה זו נוצלה
 היטב ע"י הארמים, אשר החלו לפלוש בהמוניהם לאיזורי הספר של נהר-
 יים (-סופוטמיה), הקימו ממלכות עצמאיות והתארגנו לקראת התבס-
 סות בשטח האשורי עליו השתלטו. למעשה, אשור אבדה לטובת הארמים את
 אותם השטחים שירשה מממלכת מיתגי, ובקושי רב הצליחה לשמור על שטחה
 המקורי המצומצם.

סוף המאה ה-9 לפהס"ג וראשית המאה ה-8 היו תקופות התאוששות
 עבור האשורים, אבל בתקופה זו היו כבר הממלכות הארמיות כה מבוס-
 סות, עד כי לא הצליחו האשורים להשמידן.⁵ יותר מזאת, דוקא בתקו-
 פה זו הוקמו ישובים ארמיים באשור עצמה, ובדרך חוקית ומכוונת ע"י
 השלמונות האשוריים:

- א. חיילים ארמיים משוחררים, אשר סיימו שירותם והשתקפו באשור.
- ב. השלטון האשורי נקט בשיטה של העברת אוכלוסיה ארמית מאיזורים
 בהם ישוביהם היו צפופים - ויכלו לשמש סכנה לאשור - , למקו-
 מות בעלי אופי אשורי טהור.

הממלכות הארמיות וגבולותיהן המשווערות:

החל מן המאה ה-10 לפהס"ג הגיעו לידינו כתובות ארמיות הדנות
 על הנסיכויות והממלכות הארמיות בסוריה. מצויים בידינו גם מקורות
 אשוריים, כך יש באפשרותינו לחקור ולעקב אחר השתלשלות העניינים
 בממלכות הארמיות שבסוריה: אנו יכולים ללמוד את מדיניות החוץ והפ-
 נים שלהן, מאבקים פנימיים, עליתן וירידתן וכו'. כמו כן נמצאו מקו-
 רות הדנים על הארמיים באיזורי הממלכה החיתית, בארץ יאדי. בארץ
 חמת שבסוריה התיכונה דחקו התעודות הארמיות את הכתובות החיתיות
 ומשמשות כמקור נאמן להבנת קורותיהם של הממלכות הארמיות שבאיזור,⁶

4. י', גוטמן, אנצק' סק' א', "ארם", טור 575

5. שם _____ שם _____ שם _____ טור 5-574

ארם בית רחוב:

שכנה בגבול, בנקעת הלבנון הדרומית, מסביב לעיר בית רחוב, היא היתה נסיכות, אולם ישנם רמזים לפיהם ניתן להסיק, שסמוך לשנת 900 לפהס'ג הפכה נסיכות זו לממלכה, ומרכז הממלכה הוא העיר בית רחוב, שבעבר הירדן הצפוני, סמוך לדן או בגבול המזרחי של הגלעד, (רחוב של ימינו).⁷

מקומה הגיאוגרפי המדוייק מוטל בספק, כי השם ארם בית רחוב נזכר פעמים אחדות, וכל פעם כשמו של שטח שונה:

פעם מציין שם זה איזור שהיה מובלעת בתוך שטח אשר. (ראה ברשימת Tutmosis מס' 87, שם מופיע השם Ra - h - bu).⁸

ארם בית רחוב מוזכרת בכתובת המינולית של שלמנאסר ה-3 (צד אחורי שורה 95), שם נמסר שבין המלכים אשר חשתתפו במלחמת קרקר נגד מלך אשור היה גם Ba'ea mar Rukhubi shad Amanala, כלומר,

"בעשא בן רחוב טהר אמנה".⁹ (ראה עמ' 92).

בית רחוב היתה מולדתו של הודדעזר, אשר מלך על ממלכה קטנה זו. כעבור זמן מה הצליח להשתלם על ארם צובה ואיחד את שתי הממלכות.

מכאן ואילך היה קשר מדיני וצבאי בין ארם בית רחוב לבין ארם צובה.¹⁰ זו גם הסיבה שבבא ארם בית רחוב נמנה יחד עם צבא ארם צובה

כחטיבה אחת.¹¹ לפיכך אין זה מקרה ששתי הממלכות מוזכרות זו אחר זו,

אלא עצם העובדה, שהפסוק קובע מספר אחד הכולל את צבא ארם בית רחוב וצבא ארם צובה, מוכיחה שחיל גדול זה היה תחת דגל אחד והנהגה אחת.

דבר מסוג זה ניתן לביצוע רק אם קיים איחוד מלא בין הצדדים. גם בשעת המערכה בין צבאו של דוד לבין בני עמון והארמים, טוצאים את בני עמון

לחוד "וארם צובה ורחוב ואיש טוב ומעכה לבדם בשדה".¹²

6. א. מלמס, אנצק' עב' ה', "ארם", טור 5-944.

7. שם אנצק' סק' א', "ארם בית רחוב", טור 577.

E.G. Kraeling, Aram and Israel, P. 39;

א. מלמס, לכטיקון מקראי, עמ' 81-80.

Roger & Dument, Aram Naharain, P. 104.

ibid ibid P. 125. 8.

ibid ibid ibid 9.

א. מלמס, אנצק' סק' א', "ארם" בית רחוב", טור 577.

כאמר, הדדעזר היה המלך של ממלכה מאוחדת זו. על הדדעזר נאמר שהיה מלך צובה, אולם בשני פסוקים קודמים נמסר לנו מהו הקשר בינו לבין רחוב: "וַיֵּךְ דָּוִד אֶת הַדְּדַעְזָר בֶּן רְחוּב מֶלֶךְ צוּבָה"¹³, כלומר הדדעזר היה יליד רחוב, מלך בה, ואחר-כך הצליח להשתלט על צובה, איחד את שתי הממלכות ומלך עליהן.

ארם צובה:

היתה אחת הממלכות הארמיות החשובות ביותר בסוריה הדרומית. נוסדה בסוף המאה ה-11 לפהס"ג, ובראשית המאה ה-10. על פי המסקנות אליהן הגעתי בקשר להדדעזר, מסתבר שמלכי ארם צובה היו מבית רחוב. מאז איחד הדדעזר את בית רחוב וארם צובה, היו המלכים משושלת בית רחוב.

ממלכה זו הצליחה להקים איגוד של ממלכות ארמיות ולא ארמיות בסוריה ובצפון עבר הירדן, כמו כן השתלטה על דרכי התחבורה המוליכות אל ארם בהריים.¹⁴

10. א. מלמס, לכסיקון מק', עמ' 81;

שם, אבצק' מק' א', "ארם בית רחוב" טור 577

בנוגע לקשר שבין בית רחוב והדדעזר, ישנן מספר דעות. ג'. מזר

(בימי בית ראשון, עמ' 136) סובר "שבית רחוב" היא שם שושלת

מלכים ששלטה בארם צובה, ועליה נמנה גם הדדעזר, המכונה "בן רחוב".

כזו היא גם דעתו של פרופ' א. מלמס, (אבצק' מק' א', "ארם בית

רחוב", טור 577).

המקרא מצייין מספר פעמים את ארם בית רחוב ואת ארם צובה בין

יתר הממלכות הארמיות. בפרק י' (יוד) פסוקים 6,8 מוזכרות שתי

הממלכות פעמיים, לכן ברור שמדובר בשתי ממלכות, אשר היו אמנם

קשורות קשרים מדיניים וצבאיים. זו הסיבה שצבאותיהן מוזכרות

בדשימה משותפת. את המונח "בן רחוב" ניתן להסביר לא רק כבן העיר.

רחוב אלא כבן אב ששמו רחוב. זו היא דעתם של חוקרים אחרים. אני

סקבל את השקפותיהם של ב. מזר ו- א. מלמס, כי לדעתי יש הוכחות

לדעתם במקרא עצמו. השוה עם הסברו של י' גקויסמן, ספר שופטים,

עמ' 112, הערה 30.

13/11/57
מלמס

בימי דוד ניסתה ארם צונה להפעיל כחה הרב נגד דוד, להכותו, ועל-ידי-כך לתפוס את ההנהגה על כל האיזור כולו. מרכז הממלכה היה בחר מול - הלנגון, ומשם התפשטה לנקעת הלנגון במערב, עד הנשן בדרום, ונהר פרת בצפון מזרח. בצפון מערב גבלה עם המלכות של חמת, נגדה גיהלה מספר מלחמות כדי לספחה לתחומה, אך ללא הצלחה. בצפון בקעת הלנגון יש לחפש את שלש הערים הראשיות של ארם צונה המקוריות: את טבח (בטח), כונ, ברתי, אשר נכבשו ע"י דוד במלחמתו הסכרית נגד הדדעזר.¹⁵

למעשה, הדדעזר נלחם בשלש חזיתות עקרויות:

- א. נגד ממלכות ארמיות שכנות, כדי לכפות עליהן איחוד מדיני וצבאי, בה תובלט עליונותה של ארם צונה.
 - ב. נגד אשור, ממנה הצליח לקרוע מספר חלקים, כגון את פתור. הדבר נתאפשר כי מלכה של אשור בימי הדדעזר היה אשוררבי ה-2, (972-1012), אדם שהצליח להביא את ממלכתו לשפל הדרגה.
 - ג. נגד ישראל, שמלכה היה דוד. עוד נזכר, שדוד היה אויבו הגדול של הדדעזר, אולם המקור הקדום ביותר שבידינו בקשר לארם צונה וישראל נמצא ברשימת אויביו של שאול.¹⁶
- בשורת מלחמות בין הדדעזר מלך צונה לבין דוד, מלך ישראל הוכרע גורל האיזור: ארם צונה הונטה שלש פעמים ע"י דוד, ירדה מגדולתה ונכבשה ע"י מלך ישראל, כך התפורר איגוד הממלכות הארמיות אותו כונן הדדעזר בדם ובעמל רב.

11. א. מלמס, לכסיקון מקראי, עמ' 81.

שם, אנצק' סק' א', "ארם בית רחוב", טור 577;

שם ב' י' : 6-8;

G. Buccellati, Cities and Nations.....P. 144

12. שם ב' י' : 8;

G. Buccellati, Cities and Nations.....P. 144

13. שם ב' ח' 3: ibid ibid ibid

14. ג. פזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם"....עמ' 136.

15. א. מלמס, אנצק' סק' א', "ארם צונה", טור 582;

שם, לכסיקון סק', "ארם", עמ' 3-81;

שם, ספר טור סיני, י-ם, תש"ך. "מגעה של ממלכת דוד ושלמה

עם מצריים....עמ' 82 ואילך;

בשנת 732 לפהס'ג נכבשה ארם צובה ע"י מלך אשור. כך נעלמה

סופית מעל מפת האיזור.

מספר עובדות-יסוד בקשר לארם צובה לא ברורים די צרכם: מהו

שמה המקורי ומהו מקומה הגיאוגרפי המדוייק.

בקשר לשמה - היא מופיעה במקרא בצורת צובה וגם צובא (שם"א

י' 10,6). במקורות האשוריים מופיעה תחת השם צבתו וגם צבת(ו) ו-

צבת(ו). בדהמ'ב ח' 3 מופיע צירוף השמות חמת-צובה, שמסמעותה לוטה

בערפלו: האם מדובר על עובדה, לפיה חלק מצובה היה תחת שלטונה של

חמת? או ההיפך, חלק מחמת היה בידי צובה. יתכן, ובאמת חלק מחמת

נכבש ע"י צובה, הרי ידוע שהדדעזר ניהל מספר מלחמות נגד חמת כדי

להשתלט עליה, לבסוף הצליח חלקית. לאחר תבוסתו השלישית של הדדעזר

נגד דוד, שוחרר חלק זה מחמת ששועבד ע"י צובה, תועי שולח משלחת

ירושלימה להביע שמחתן ותודתו, ¹⁷ וברור, אף את נאמנותו לדוד, לפי-

כך מספח דוד את צובה לחמת. זו דעתי, וקשה לקבוע מסמכות בנידון.

בקשר למקומה הגיאוגרפי המדוייק - אין ודאות עקב חוסר ידיעות

מספיקות. ישנם חוקרים הסוברים שצובה המקורית שכנה בנקעת הלבנון,

ואחרים מעלים את ההשערה ששכנה במול הלבנון ומזרחה ממול הלבנון,

עד גבול המדבר הסורי, כולל התחנה המסחרית החשובה תדמור. בצפון

גבלה ארם צובה עם חמת ובררום עם דמשק. כיום נוטים לקבל דעה זו,

במיוחד נוכח העובדה שגבולות אלה תואמים את גבולותיה של הפרובינציה

האשורית צבת(ו).¹⁸

ג. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם" ...עמ' 136;

Roger & Dumont, Aram Maharaim...P. 124-5

16. שם'ב י'ד 47.

17. שם'ב ח' 9-10; השהו;

דה'ב ח' 3; א. מלמט, אנצק'סק'א, "ארם צובה", טור 582.

18א. בקשר לזהוי מקומה הגיאוגרפי, השהו;

א. בירם, "הגבול הצפוני של ממלכת דוד" - ספר היוכל לי' קוי-

פמו, ירושלים, תשכ"א, עמ' ע"ג.

E.G. Kraeling, Aram and Israel, P. 40

א. מלמט, אנצק'סק'א, "ארם צובה", טור 582.

בתקופה שהדדעזר הצליח להשתלט על שטחים ארמיים ואשוריים, ולסגור התנגשויותיו עם דוד, הגיעו גבולותיה של ארם-צובה אל תוך בקעת הלבנון מצד מערב, ונדרום סיפחה את דמשק (שים לב לפרט זה) ומספר מלכויות ארמיות שנעבר הירדן המזרחי. בצפון - מזרח גבלה עם חמת ואיזורים שבהם שכנו בצפיפות ישובים ארמיים.¹⁸

ארם נהריים:

נהריים - זהו מונח גיאוגרפי, המציין את איזור צפון מסופוט-מיה (כיום אל ג'זירה), בין נהר חידקל במזרח ונהר פרת במערב. החל מן המאה ה-12 לפהס' ג' פלשו לאיזור זה הארמים, אשר הקימו בו שורת נסיכויות וממלכות קטנות ועצמאיות.¹⁹ בתעודות מצריות מימי השושלת ה-18, מופיע השם נהרין כשם גר-דף לממלכת מיתני, אשר נוסדה במאה ה-17 לפהס' ג'. בתעודות אל עמארנה מופיעים השמות נארם ו- נה'רים (ק' ג 140 שורה 32; 194 שורה 23; 288 שורה 35).²⁰ כל התעודות הנ"ל מקורן באלף ה-2 לפהס' ג', ומציינות את השם נהריים - בגורסאות שונות - ללא התוספת "ארם". תופעה זו שימשה הוכחה לחוקרים מסויימים ש"ארם" היא תוספת מאוחרת ל"נהריים" ומק-ורה בפלישות הארמים.

-
- החוקר וינקלר משוכנע שמקומה מדרום לתורן.
החוקר פורר ואחרים משוכנעים שהיא שכנה בבקעת הלבנון.
18. א. מלמט, אנצק' סק' א'; "ארם צובה", טור 582.
אם נפרש את הפסוק בשמ"ב ה' 3:
"ויך דוד את הדדעזר בן רחוב מלך צובה בלכתו להשיב יד בנהר (פרת)", כאילו הדדעזר הוא זה החולך לאיזור נהר פרת, לחזק שם את שלטונו, סימן ששלט על כל מדינות הארמים מעבר לנהר פרת, אך עובדה זו מוטלת בספק. ארון עליה בפירוט בהמשך החבור.
19. א. מלמט, לכסיקון מקראי, "ארם", עמ' 80.
י'. מ. גרינז, אנצק' עב' ה'; "ארם נהריים", טור 951.

ארם נהריים היתה - ע'פ המקרא - מולדתם של אבות בני-ישראל.²¹
כמה מאבות בני ישראל נשאו שמות שהיו גם שמות מקומות בארם נהריים:
בחור²² אבי תרח²³ וסבו של אברם הוא על שם מקום, המוזכר בתעודות
מארי מן המאות 17-19 לפהס'ג בשם נחר. בתעודות אשוריות מן המאה
ה-7 מופיע השם בצורה תל נחר.

גם תרח אבי אברהם נושא את שמו של איזור, המוזכר בכתובות אשו-
ריות בצורת תל ח תרח. עיון במפה יראה שכל המקומות הנ"ל מצויים
בקירבת חרן, ליד גחל בליח, איזור משם לקחו אבותינו יצחק ויעקב את
נשותיהם, ולמעשה, כל בני יעקב - זולת בנימין - נולדו שם, בחרן.
מבחינה גיאוגרפית, שימשה ארם נהריים כאיזור מעבר בין ארצות
הקשת המזרחית לבין ארצות הקשת המערבית. הסיבות העקרית היתה מסח-
רית ובסחורנית. זו הסיבה שכל המעצמות החזקות באיזור לשאו עיניהן
לעברה. התוצאה היתה שארם נהריים עברה מיד ליד ורק למשך תקופות
קצרות זכתה לעצמאות.

תעודות עתיקות שנמצאו באיזור טוכיחות, שהחל מן המאה ה-25
לפהס'ג שלטו בארם נהריים מלכים ממוצא שמי. שלטונם של מלכים שמיים
אלה חל כ- 200 שנה לפני עלייתו לשלטון של סרגון ה-1 באכד. מלך זה,
שנחשב למייסד האימפריה הראשונה באיזור כולו, השתלט על ארם נהריים,
ונכדו, גראם-סין חזר על אותה פעולה, ובמסעותיו הגיע עד הרי אמנוס.
הוכחה לכך ישמשו שטרי-מכירה כתובים אכדיים, ואשר נמצאו במקומות
רבים באיזור זה. בתקופות מאוחרות יותר שלטו על ארם נהריים המצרים
(המאה ה-15), החתים המערביים (מאה - 14), האשורים (מאה 13), והחל
מן המאה ה-12 הארמים, אשר השלימו עתה, את תהליך השתלטותם והתיישב-
ותם בכל האיזור, החל מן המפרץ הפרסי, צפונה עד תדמור וארם נהריים.

20. ש.א. ליוגשטאם, אנצק'סק' א', "ארם נהריים", טור 581;

השוה: א. פלמס, לכסיקון סק', "ארם", עמ' 80.

21. ש.א. ליוגשטאם, אנצק'סק' א', "ארם נהריים", טור 581.

י'. מ. גרינץ, אנצק' עב' ה', "ארם נהריים", טור 951.

ש.א. ליוגשטאם, אנצק'סק' א', "ארם נהריים", טור 581.

22. גרא' י'א 25-23.

23. ש.א. ליוגשטאם, שם 27-29.

הסתלטותם של הארמים על ארם נהריים יגרום לכך, שהארמים ימצאו את עצמם במצב פלחמתי עם האשורים, אשר הפסידו את האיזור בתקופות חו-לשה מדינית, וכעת שאפו להתזירו לעצמם.²⁴

בית בחיני:

בסיכות, או ממלכה קטנה אותה הקימו הארמים; בירתה היא גוזן. מושליה התייחסו על ביה ח' ידיאן (- חזיון, כפי שנקרא מיסד שושלת חדשה בדמשק). מקומה הגיאוגרפי היה במרכז נהריים, בין נהר חבור העליון במ-זרח ובלוח במערב. בשנת 893 לפהס' ג נכבשה ע"י אשור, אשר הפכוה בשנת 803 לפחוה אשורית.

שוח:

בסיכות ארמית על הפרת העליון. בירתה היא ענת. שכנה מזרחה למארי.

בית זמני:

בסיכות ארמית קטנה, בירתה היתה אמדי. שכנה בצפון-מערב נהריים. בין החידקל העליון והפרת העליון נכבשה ע"י אשור בשנת 888 לפהס' ג, וחלק מתושביה הוגלו לכלה. בשנים 803-799 הפכוה האשורים לפחוה.

בית עדן - עדיני:

ממלכה ארמית שבירתה תל ברסיד, כיום תל אל אחמר. גבלה עם כרכמיש בצפון, סמוך לפרת העליון. דרכה עברה הדרך מחרן לדמשק. על פי תעודות אשוריות היתה בית עדן למדינה הארמית החזקה ביותר במסו-פוטמיהו בשנת 900 לפהס' ג לא גבלה בית עדיני נכחה מזר של אשור!²⁵

24. י' . מ. גרינז, אנצק' עב' . ה "ארם נהריים", טור 952; עיון ב. מייזלר, ציון . י' א (תש'ו) עמ' 3 ואילך.

25. The Interpreter's Dic. of the Bible P. 188

Roger & Dumont, Aram Naharain, P. 104

מזלה בנהפך עליה, ובשנת 888 גאלצה להכנע לאשור, אולם מייד כר-
תה ברית עם מלכי סוריה הצפונית כדי לקדם פני הרעה שהסתמנה מכו-
ון אשור, אשור היתה שוב במלא כחה והצליחה להכניע בקלות את המד-
ינות המורדות. זה קרה בשנת 858 לפהס'ג.²⁶ בירתה - תל ברסוף
נכבשה ע"י שלמנאסר ה-3 בשנת 856, הארמים הוגלו לכלח ותחתם הונ-
או אשורים. בית עדן הפכה להיות פתובינציה אשורית.

שמאל - יאדין

בסיכות ארמית קטנה בעמק התימה, בין ארסד במזרח לבין החלק
הצפוני של חוף הים התיכון המזרחי במערב. בדרום גבלה עם אללח'.
בירתה היתה ז'נז'ירלי.
משמאל הגיעו לידינו התעודות הארמיות העתיקות ביותר, נפלה
לידי אשור בסביבת שנת 890 לפהס'ג.

ארם - מעכה:

מלכות ארמית קטנה, מקומה הגיאוגרפי מוטל בספק. ישנה דעה,
לפיה שכנה ארם מעכה בגולן, ממזרח לחולה, בין מלכות בית רחוב בצ-
פון ומלכות גשור בדרום. לפיכך הועלתה הסברה ששמה היה בית מעכה
או אבל בית מעכה.²⁷ על פי דעה שניה, שכנה מלכות זו בדרום-מערב
החרמון, צפונה מחולה. במערב - יתכן - וחגיעה עד העיר אבל.²⁸
בימי שלטונו של הדדעזר מלך ארם צונה, היתה מעכה גרורתה של
ארם צונה. מלך מעכה גשאר יושב על כסא המלוכה בארצו, עם סמכויות
טובנלות במדיניות הפנים וכפוף לחלוטין במדיניות החוץ להדדעזר.
לאחר תבוסתו של הדדעזר בחילם, עברה מעכה לידי דוד, מלך ישראל
המנצח.²⁹

26. י. מ. גרינץ, אנצק' עב' ה', "ארם נהריים", טור 2-1951;
מלכ"א מ"ו 18.

27. א. מלמט, אנצק' מק' א'; "ארם מעכה", טור 1-580.

28. Roger & Dumont, Aram Naharain, P. 124-5

29. א. מלמט, אנצק' מק' א', "מעכה", טור 1-580.

גשור:

ממלכה ארמית קטנה בדרום הגולן, בין הגלעד בדרום, הנשן במז-
 רח והר חרסון בצפון. מתקופה מסויימת התאחדה עם מעכה. סקטטים אה-
 דים מציינים עובדה, שגשור היתה בארץ מעכה.³⁰ גם במקרא מצויין שת-
 ושני גשור הצפוניים - לפחות - היו חלק אינטגרלי של מעכה.
 דוד גשא את מעכה בת מלך גשור, אשר ילדה את אבשלום. לאחר שאב-
 עלום גקט גקמת אחותו באמנון ברח לו לגשור ומצא מקלט בחצר סבו, תל-
 מי מלך גשור.³¹

חמת:

ממלכה ארמית חזקה, אשר שכנה בין חלב בצפון לבין דמשק בדרום,
 ממערב לממלכת ארם דמשק. הדדעזר מלך ארם צובה ניסה להשתלט על ממלכת
 זו פעמים רבות אך ללא הצלחה. לאחר נצחונו של דוד על הדדעזר שלח
 תועי מלך חמת משלחת רמת דרג ירושלימה, שתפקידה לברך את דוד על הצל-
 חתו ולבקש את ידידותה של ממלכת ישראל. דוד גענה לבקשה - הצעה - זו
 וכך הפכה חמת, אויבתה המושבעת של ארם צובה לבן בריתו - אם לא בן
 חמותו - של דוד.³²
 חמת נפלה לידי אשור בסביבות 720 לפהס'ג.

ארם דמשק:

ממלכה ארמית בסוריה, שנוסדה בסביבות 1200 לפהס'ג, ואשר במאות
 ה-9 וה-8 לפהס'ג הצליחה להיהפך לראש המדינות הארמיות.
 במקרא היא מופיעה גם תחת השם ארם. גבולותיה:
בצפון - ארץ חמת. בדרום - לא היה הגבול יציב אלא נקבע ע"פ
 יחסי הכוחות בין ישראל לבין ארם צובה. מערב - ערי החוף הפיניקיות.
במזרח - המדבר הסורי - ערבי.³³

30. יחוסע י'ג 13, 11; י'ב 15

Roger & Dumont, Aram Naharain, P. 125

ב. מזר, "גשור ומעכה", ציון כ'ג - כ"ד (תשי"ח - תשי"ט).
 עמ' 115;

ש. לויגשטאם, "גשור", אנצק' מק' ב', טור 568.

31. שפ'ב ג', ד; י'ג 8-37

א"כ/גכ"ו

ממלכה זו היתה בעלת נתונים סבביים יוצאים מן הכלל להתפתח, ולכן הצליחה תוך פרק זמן קצר יחסית להיחפך למדינה החשובה ביותר בסוריה, זה קרה - כאמור - במאות ה-9 וה-8.

שמה הרשמי של ממלכה זו היה "ארם דמשק";³⁴ שם זה מציין עוב-דה חשובה, שמדובר בממלכה ארמית שבירתה היתה דמשק שבסוריה.

ארם דמשק מלאה תפקיד חשוב במסחר הבינלאומי, הואיל והוקמה על צומת דרכי מסחר אשר קשרו את כל ארצות הקשת הפוריה ואף מעבר להן.³⁵

עשר רב זרם לממלכת ארם וגרם להתעצמותה. בעקבות השגשוג הכלכלי זכתה ארם דמשק ליציבות מדינית ולכח רב. בזכות נתונים אלה הצליחה להשתלט על רוב הארצות הארמיות בסוריה ומחוצה לה. הדדעזר ליכד סג-יבו את הממלכות הנ"ל, העמיד עצמה צבאית אדירה ולא היסס להתגרות באימפריה האשורית ולקרוע ממנה חלקים. הוא הפך למתחרהו המסוכן של מלך שאפתן לא פחות, דוד מלך ישראל, שאף לו היו שאיפות התפשטות באותו איזור. בשורת מלחמות שניהלו שני מלכים מוכשרים אלה עתיד היה ליפול ההכרעה בידי מי תהיה ההנחגה על סוריה ומערב הקשת הפוריה.

עקבנו אחר הארמים, מתקופות נדודיהם ועד התקופה בה הם הקימו בסיכריות וממלכות, ותסחים אנו על עובדה חשובה: הארמים העדיפו מסגרות עצמאיות ונפרדות תחת ליכוד והקמת מדינה ארמית אחת וגדולה. מדוע העדיפו זאת? מדוע שמרו הממלכות הארמיות על עצמאותן במקום להתאחד ולהקים ממלכה אחת, גדולה וחזקה? מדוע זה העדיפו פירוד מדיני וחברתי על אף קרבת גזע, דת ולשון שהיתה ביניהם?

הפילוג איפיון אותם פראשית ההיסטוריה שלהם ועד לתקופות הזחר להן זכו מדי פעם. מאז זכו להכות שרשים בשטחים אשר כבשו, הקימו ממלכות שאחדות מהן הגיעו לגדולה והשפעה רבה גם מחוץ לתחומן. לכן יש לשאול, מדוע גבר הפירוד על האיחוד?

- 32. א. מלמט, פרקים במדיניות החוץ של דוד ושלמה, עמ' 29; שמ'ב ח' 9-10; דה'א י'ה 9-10.
- 33. א. מלמט, אבצק' מק'. א' "ארם דמשק", סור 577.
- 34. שם שם שם שם
- שמ'ב ח' 5-6.
- 35. מנשה הראל ודב גיר, "ביאוגרפיה של א"י" עמ' 7-145.

לדעתי, התשובה קצרה וקולעת למטרה: הארמים היו מסש "אלרגיים" לחירותם, כדי לשמור על החופש השבטי - או המדיני שנוצר מן השבטי - היו מוכנים להקריב אפילו אינטרסים לאומיים. רוב שבטי ארם במסופוטמיה בקראים בתעודות האשוריות על שם משפחות נשיאיתם ולא על שם מוצאם - "ארמיים": בית זכור, בית יכין, בית עדיני וכו'.

הארמים שמרו - כאמור - בכל כחם על חירותם השבטית. כל שבט אשר השתלם על טריטוריה והצליח להפוך את הארגון השבטי לארגון מדיני, הרי שנלחם בחירוף נפש למען קיים את עצמאותו המדינית. לפי תפיסתם של הארמיים, ערכים כגון לאום, קרבת גזע, דת, תרבות וכו' נפלו בחשיבותם מול החופש השבטי. השאיפה לקיים את החירות הזאת היא את הארמים לא פעם לידי התנגשות דמים: אינטרסים לאומיים הקרבו על מזבח החירות הפרטית. תופעה זו נכונה לכל התקופות בתולדות הארמים ובכל שטחי התנחלותם.³⁶

בשסאל-יאדי, באיזורים הארמיים שבבבל, בדרום סוריה ובצפונה, במסך המחצית הראשונה של האלף הראשון, לא זכתה אף שושלת מלכים להחזיק מעמד תקופה סבירה. השלטון עבר בכה הזרוע מיד ליד, שליט הדיח את קודמו,³⁷ מבלי לתת את הדעת שכתוצאה ממאבק בלתי פוסק זה על השלטון נחלשת המדינה.

בתקופות שונות היו נסיונות בודדים ליצור איחוד מדיני אשר יקיי את כל השבטים הארמיים כי אז את מרביתם, אולם גם בעת נסיונות אלה הוכיחו הארמים דביקות במסורתם העתיקה: הם שמרו על זהותם העצמית ועל עקרונותיהם גם לאחר שקם האחד בין המדינות. גם בתוך המסגרת המאוחדת הזו המשיך כל מרכיב לשמור על זהותו שלו. מסגרת זו מכונה "איחוד פרטובלי".³⁸ כל הרוצה הוכחות לעובדה זו יעיין בארגון המדיני שיצרו כל אחד בשעתו, הדועזר מלך ארם צובה ובן הדד ה-2 מלך ארם דמסק.

36. י. בוסמן, אנצק' סק' א', "ארם", טור 575.

37. שם שם שם - 575-6.

38. G. Buccellati, Cities and Nations, p. 138.

א. מלפט, בימי בית ראשון, עמ' 26. הוהו:

E. G. Kraeling, Aram and Israel, p. 42.

נוסף ל"אהבת החירות" אשר מנעה מן הארמים את האיחוד המדיני,
ניתן למצא עוד מספר סבות לבדלנותם:

א. הארמים הקימו מדינותיהם על פני שטחים עצומים. לעתים מדינו-
תיהם היו מובלעות בתוך שטח עויין. לכן, מבחינה גיאוגרפית, לא
ניתן היה להם להתאחד וליצור מדינה אחת, גדולה. ציינתי כבר,
שישובי הארמים היו פזורים מהמפרץ הפרסי ועד מסופוטמיה וסוריה.
זהו שטח עצום, מאוכלס תושבים שלא אחדו את הארמים, ובראשם אשור,
ממנה גזלו הארמים שטחים רבים עליהם הקימו את מדינותיהם. בנוסף
לזה, מספרם של הארמים לא הגיע מעולם למצב שיאפשר להם לשלוט על
שטח עצום ורצוף כזה.

ב. ההתנגדות האשורית היתה תקיפה מספיק, למרות חולשתה הכללית של
האימפריה האשורית שנמשכה כל המאה ה-11. הארמים הצליחו להסתגן
ולחדור לתוך חלקי האימפריה, השתלטו על איזורים רבים, זכו להת-
בסס ולהקים מדינות עצמאיות קטנות או אף גדולות.
המאה ה-10 - עבור האשורים - היתה תקופת התאוששות, הם הנהיגו
את מיטב השכלולים בחייהם הצבאיים והאזרחיים, וכן הצליחו למנוע
מן הארמים - לו אף רצו הארמים - להתאחד איחוד מדיני, שהיה יכול
להיות סבעי בהחלט בעקבות התבססותם.

הייתי מגדיר את המצב המדיני כן: הארמים נצלו את תקופת החולשה
שפקדה את האימפריה האשורית כדי להשתלט על שטחים אשוריים עליהם הק-
ימו את מדינותיהם.

תקופת התאוששותם של האשורים היתה מקבילה לתקופת התבוסותם של
הארמים, לכן הפסידו האשורים את ההזדמנות לבטל את הישגי הארמים,
אולם הם הצליחו למנוע מהם את האיחוד המדיני, לו אך רצו בזה.

ג. המבנה הטופוגרפי של מסופוטמיה - שטח זה אינו אחיד במבנהו,
הוא מבוזר ומפוצל, דבר שהביא לידי חקמת חטיבות פוליטיות נפרדות.
השפעת המבנה הטופוגרפי על צורת ההתארגנות המדינית במסופוטמיה
מזכיר מאד את יון העתיקה, שם קרה אותו דבר.

על מבנה החיים המדיניים של הארמים וסדרי השלטון ניתן ללמוד
בכתובת סוג'ין. שם מסופר על ברית שכרתו מלך ארפד ומלך כתך
(מדינת ארמית בלתי מזוהה שלא מוזכרת באף מקור אחר). כל בני מש-
פחת המלך ובני השליטים אחראים וערבים לברית זו. כמו-כן מצויין

בכתובת זו שהברית הנידונה לא היתה ברית בין שני צדדים שונים, כי
סלך כתף מכתובת לארפד תנאים קשים ביותר. למעשה ברית זו היתה חד
צדדית, כולה לטובתו של מלך כתף. ומעניין, כי ארפד היתה אחת הערים
הארמיות החשובות בצפון סוריה.

המסקנה מכתובת זו, שבארפד - כנשאר נסיכויות ארמיות - ישנו
שנסיים ממקומות שונים שהצטרפו אליה לפי צורך השעה, והיו מתנים תנ-
אים להצטרפותם, כדי שלא תיפגע חירותם ועצמאותם.³⁹
הארמים נשארו נאמנים לצורת החיים לה היו רגילים בכל תקופות נדוד-
יהם, דהיינו, צורת ארגון שנסים, עצמאי, ולא ארגון טריטוריאלי.
במקומות שונים, ובמיוחד בדרום-מזרח נבל היתה שיטת פילוג זו
מקובלת ונהוגה גם בסוף תקופת שלטון אשור.⁴⁰ במקרים אחרים הסתגלו
הארמים לתנאי החיים של אותם האיזורים בהם התישבו. שוב, כדוגמה
נקח את נבל, שם - כאמור - גלחמו הארמים בחירוץ נפש למען שלימותה
של מלכות נבל ונגד האינטרסים המדיניים של אשור. באשור, למשל, היתה
התבוללות הדרגתית בעקבות השירות הצבאי והפקידותי, וכן נגלל שיטת
פיזור האוכלוסין שנקטו האשורים נגד הארמים.

הארמים יכולים לזקוף לזכותם הצלחות רבות, החל מכבושיהם המו-
צלחים על טריטוריה נבלית - ואף בלב נבל עצמה - וכלה במשתלמותם על
איזורים נרחבים שהשתייכו לאימפריה האשורית. כל כנוש, כל השתלמות
היא נבחינת הצלחה עבור הארמים, אשר לפני כן היו נודדים ונחשבו כש-
בסיים שוכני מדבר ללא מולדת מוגדרת.

אחת ההצלחות החשובות ביותר בתולדותיהם של הארמים חלה בסוף
המאה ה-11, עת התפרצו למסופוטמיה, התנוססו על רובה והיוו איום
לעצם קיומה של אשור. בפילת העיר פתור שבגדה המזרחית של הפרת, דרו-
סית לכרכמיש ליד הארמים, סימל את מגמת פניהם של בני ארם, להמשיך
ולתפוס שטחים זהו חץ, המורה על כוון התפשטותם ומטרותיהם. קריעת
שטחים והתבססות עליהם נתאפשרו עקב חולשתם של הנבלים ובמיוחד האש-
ורים בכל המאה ה-11 לפהס' ג. במאה ה-10 וה-9 זכו מספר מדינות ארם-
יות להגיע לדרגת מדינות בעלות השפעה והקובעות באיזור, כגון ארם
צובה, ארם דמשק, ארפד ועוד. קורותיה של ארם דמשק מענינות ביותר:

39. י'. גוטמן, אנצק' מק' א' "ארם", טור 576.

40. שם שם שם שם

בימי הדדעזר היתה כפופה לארם צובה, בעקבות נצחונו של דוד על הדדעזר הפכה ארם דמשק להיות נציבות ישראלית, ואילו בסוף ימי שלטונו של שלמה הצליחה ארם דמשק להשתחרר מעולה של ישראל, ותוך זמן קצר הצליח מיסד הממלכה המחודשת להביא את ממלכתו לתשובה ביותר באיזור.⁴¹

לשיא גדולתם הגיעו הארמים בשתי תקופות נפרדות. במאה ה-10 הצליח הדדעזר בן רחוב מלך צובה ללכד מספר גדול של מדינות ארמיות ולא ארמיות וזכה בנצחונות מפוארים מאד. תקופת הזהר השנייה בתולדותיהם של הארמים היתה בסוף המאה ה-9 ותחילת המאה ה-8, כאשר בן-החדד ה-2 מלך ארם דמשק הצליח להקים אי-גוד מדינות ארמיות והפך לשליטה של כל האיזור. יורשו, חזאל, הותקף בראשית ימי שלטונו ע"י האשורים, אך עם חלוף הסכנה האשורית הצליח להשתלט מחדש על כל צפון סוריה, איזורי הפרת, עבר הירדן הישראלי ופלשת.⁴² בימי חזאל הגיעו הארמים לשיא כבושיהם והשפעתם. מסלכת ארם המאוחדת, אותה יזם והנהיג בן החדד ה-2, זכתה לניסוס וחיזוק ע"י חזאל, והפכה למעצמה החזקה ביותר במערב הקשת הפוריה ובסוריה כולה.

לאחר סקירה זו על התפתחותן של המדינות הארמיות, יש לשאול את השאלה: מתי היו המגעים הראשונים בין הארמים לבין ישראל לאחר תקופת האבות?

על פי העדות המקראית⁴³ זה קרה סמוך לכניסתם של בני ישראל לארץ כנען, בהגיעם לגבול מואב ובטרם חצו את הירדן נגד יריחו. השמועה על תבוסתם של סיחון מלך האמורי ועוג מלך הבשן הצמיחה לה רגליים והגיעה עד מואב. אין ספק ששמועה זו גרמה לבלק גדודי סינת ופחד רב, עובדה היא ששלח מלאכים אל בלעם בן בעור מן העיר פתור, שעל שפת נהר פרת, בארם בהריים⁴⁴, ובקש ממנו לבא ולקלל את ישראל, שיגורש מן הארץ. קרוב לוודאי שפתור היא העיר פתרו, מדרום לכרכמיש, השוכנת על הגדה המערבית של נהר פרת.

41. א. מלמס, אנצק'סק' א', "ארם דמשק", סדר 578.

42. מלכ'ב י' 32-33; עמוס א' 5-3;

ב. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם".... עמ' 149.

43. במדבר כ"ב 5.

כלומר בלעם שהוזמן לקלל את ישראל ארמי היה! כידוע, תחת קללות זכה בלעם לשאת כמה משלים מן היפים ביותר שאמר מעורו, וברך את ישראל, עקב כך גורש בחרפה אל ארצו, כי בלק לא הבין שבלעם לא יכול היה לה-תנגד לרצון ה'.

יש לציין, שהיה נסיון לזהות את בלעם בן בעור עם בלע בן בעור סלך אדם מן העיר דנהבה.⁴⁵ בעל דעה זו מסתמך על חלופי אותיות שכ-יחים בשפות השמיות: "ר" עם "ד", כגון אַרְם - אַרְט, לפיכך - לדעתו - צריך להיות: "בלע בן בעור סלך אַרְם" ולא סלך אַרְם. קל מאד לסתור דעה זו. ראשית, בלע חי באמצע המאה ה-12, שנים רבות אחרי בלעם.⁴⁶ שנית, בלעם מציין במשלו הראשון, שמלך מואב הביאו מארם, מבין ההרים אשר במזרח, ואילו אדם נמצאת בדרום.

העדות המקראית השניה, על מגע מחודש בין אדם וישראל נמצאת בספר שופטים,⁴⁷ לפיו היו מספר שבטים ישראלים כפופים לשלטונו של "כושן רשעתיים מלך ארם נהריים", אשר לחץ את ישראל שמונה שנים. אין כל מקור בוסף אשר יוכל לסייע בזיהוי של כושן רשעתיים זה. אי לכך, נקבל עובדה זו כמות שהיא, כלומר, בפעם הראשונה תולדותיהם של האר-מים ושל בני ישראל, מלך ארמי הצליח לשעבד חלק מן העם. התקופה היא שנים אחדות לאחר מות יהושע.

היו נסיונות מספר לזהות את כושן רשעתיים, אולם אין הם מסיי-עים בידינו בכלום.

נסיון אחד הוא ליחס את מוצאו לאדם, שוב בעזרת חלופי האותיות "ר" עם "ד", אַרְם אַרְם. אולם, אין זה הגיוני, בשעה שנאמר במפורש שמוצאו מארם נהריים. לו היה הכתוב מציין רק "ארם" אזי היו יותר סכויים לדעה זו, אך התוספת "נהריים" מנטלת אותה לגמרי. ארם נהריים, כידוע, היתה אחת מהמדינות הארמיות שבמסופוטמיה.

44. כמדבר' כ"ב 7.

45. ברא' ל"ו 32; Roger & Dumont, Aram Naharain, p. 120

46. W. F. Albright: The Oracles of Balaam. p. 251

Roger & Dumont, Aram Naharain, p. 120

47. שופטים ג' 12-8; השוה: י'. קופמן, "תולדות האמונה הישראלית", כרך ג', עמ' 650;

J. Bright, A History of Israel, p. 156

א. מלמט, אנצק' מק' ד'. "כושן רשעתיים", טור 2-71

הנסיון השני לפתור את זהותו של כושן מענין במקוריותו: כושן רשעתיים לא בא מסופוטמיה, מאידך אין לחסיל ספק שהוא מלך על אר-
 סים, מדינה זו צריכה להיות בעבר הירדן ומשתרעת עד הר חרמון.⁴⁸
 ההנחה היא, שנתקופה זו כושני ישראל באו מקרב השכנים ולא מאיזור
 מרוחק כגון ארם נהריים. אחרים בכלל מנסלים את הספור המקראי הזה,
 ושלא בצדק. בעיה יש לפתור ולא לבטל אותה. לדעתם אין הגיון בעוב-
 דות שהמקרא מציין ולכן יש לפסול את שהימנותו של המקור.

פרופ' קויפמן וקרילינג מכירים במהימנות הספור המקראי. לדע-
 תם, מאד יתכן שהטקטיקה הצבאית של כושן רשעתיים היתה מנוססת על
 התקפות פתע, התקפות מסוג 'שגע וברח'. אם הצליח להפתיע ומצא אזלת
 יד, מייד השתלט על המקום ובשאר שולט עליו.

גם החתים ערכו התקפות מסוג זה לאכד. הן בערכו נימי סטטו
 ציחנה.⁴⁹ לדעת פרופ' קויפמן, ארם נהריים כאן איננה מסופוטמיה
 אלא הממלכה הארמית שעל גדות הפרת התיכון, בשכנות לשבטי ישראל. לד-
 עתו, עיון במקרא יוכיח שלא היה כאן כנוש אלא לחץ על חלק משבטי
 ישראל הצפוניים, ולחץ זה הורגש בכל ישראל.⁵⁰

החדירות הפתאומיות והלחץ הארמי בתקופה זו לא היו מסוכנות
 לישראל, עובדה היא, שאנשי שבט דן בצפון פשטו על איזור מתוך מגמת
 התפשטות. יותר נכון לומר, שבט דן חיפש ומצא נחלה חדשה.⁵¹
 כאן יש להבליט את הצלחתו של שבט דן, כי נצחונם הושג ע"י קו-
 סץ לוחמים נועזים וכמו-כן הם לא הופרעו במלאכתם על ידי אף גורם
 בסביבה.⁵²

48. י' ז, איש הורוביץו "ארץ ישראל ושכנותיה", עמ' 85, ערך
 "ארם", הערה 14 חלק ז'.

49. E. G. Kraeling, Aram and Israel, p. 39.

50. י'. קויפמן, ספר עופטים, ירושלים, תשכ"ב, עמ' 102

51. קיימים חלוקי דעות בקשר לזמן התנחלות דן בצפון, ראהו

רש"י ורד"ק ליהושע פרק יט' 47.

ט. ברושי, אנצק' .סק' ד' . "ליש", סור 501

י'. קויפמן, ספר עופטים, עמ' 267, ירושלים, תשכ"ב.

52. עופטים י"ח 28, 7; ראהו ט. ייבין,

אנצק' .סק' .ב' . "דן", סור 681.

פרט מענין, בספר חנקוק מופיע כושן בהקבלה למדיין. "תחת און
ראיתי אהלי כושן - ידגזון יריעות ארץ מדיין.⁵³
סאחת הכתובות של רעמסס ה-3 ידוע לנו על מחוז בשם כושן-רום
בצפון סוריה. לכן, יתכן שכושן רשעתיים בא ממחוז זה. ואם כך, אזי
יש ליחס את תקופת שלטונו על מספר שבטי ישראל לראשית המאה ה-12.⁵⁴
פרופ' קויפמן סבור שנתקופת השופטים בתונים שבטי ישראל לסכ-
נת כבוש מצד העמים השכנים, ביניהם ארם, סכנות אלו הן שהולידו את
הדרישה למלוכה בישראל.⁵⁵ גם שמואל דיס סבור שהמלחמות בין ישראל-
ארם מימי השופטים לא היו מקריים אלא היו אלה נסיונות עקשניים,
החוזרים על עצמם מצד ישראל או מצד ארם לתפוס בעלות על שטחי מריבה
אחדים. (על שטחי מריבה אלה אדון בהמשך, כאשר אנסה לברר מה היו
הסיבות למלחמות ממושכות אלו בין ישראל-ארם).
היו תקופות קצרות בהן לא בלחמו שתי היריבות, וזה משום שהיו
צריכות זמן להיערך מחדש לקרב. תקופות שקט אלו היו בנחינת הפסקת
אש לשם התארגנות מחודשת והתחזקות. כמו כן פסקו המלחמות בין ישראל-
ארם לנוכח סכנה משותפת מבחוץ. אולם, עם חלוף הסכנה נסלה ברית היד-
ידות וחודשו הקרבות.
לדעת שמואל דיס, יש לראות בכל המלחמות שבין ארם-ישראל, - מי-
מי השופטים ועד לחורבנו של שתי המדינות הנ"ל - מלחמה אחת, ארוכה,
ממושכת ואכזרית, שמטרתה לזכות בהגמוניה על האיזור כולו.
עם הקמת מוסד המלוכה בישראל, מתחזק במחוגם של השבטים הישר-
אליים, אולם גם בימי מלכם הראשון, שאול, ה'זמה היא מהם והלאה.
מדיניות ההגנה של שאול מאופיינת ע"י חוסר יזמה ואי ראיית הגולד.
שאול לא יצא להכניע את אויביו, ההיפך הוא הנכון: האויבים הם אשר
חודרים לתחומי ממלכתו של שאול ומתקיפים את השבטים. כעת מתחילה
יזמתו של שאול: הקמת צבא הגנה שכל מטרתו מצטמצמת בהדיפת האויב
מתוך גבולות ישראל.

⁵³ הנקוק, ג' 7.

J. Bright, A History of Israel, p. 156-7. 54

י'. קויפמן, תולדות האמונה הישראלית, כרך ל-ה', עמ' 194. 55

שם' ב' י' ד' 47. הוהו: 56

G. Buccelleti, Cities and Nations....p. 143;

ש. דיס, ספר אורבנ, "שטחי המריבה בין ישראל וארם", עמ' 8-97.

בין יתר אויבי שאול מוצאים גם את הארמיון

"ושאול לכד המלוכה על ישראל

וילחם סניב בכל אויביו

בטואב ובבני עמון ובאדם ובמלכי צובה ובפלשתים

ובכל אשר יפנה ירשיע".⁵⁶

בתרגום ה-70 מוצאים שגוי בעצם רשימת אויביו של שאול. שם

נכתב ששאול נלחם עם בני אדום, עם בית רחוב ועם מלך צובה.⁵⁷ כל-

ומר במקום הציון במקור התנכי "מלכי צובה" (לשון רבים) מציינת

הספוטאגינסה את בית רחוב ואת ארם צובה בנפרד, אם כי בנשימה אחת.

למעשה גם במקרא ישנו מקור המצייין אותם בנפרד, אם כי היו קש-

ורים ביניהם:

"ויראו בני עמון כי בנאשו בדוד וישלחו בני עמון וישכרו את

ארם בית רחוב ואת ארם צובה.⁵⁷ כלומר, אין זה מקרה ששתייהן מופי-

עות זו אחר זו. כמו-כן, עצם העובדה שהפסוק קובע שהצבא אותו הקי-

מו טנה כך וכך חיילים, והצבא אחד, מוכיח לנו שחייל זה במצא תחת

דגל אחד, דבר שניתן היה לביצוע רק בעקבות איחוד מדיני. האיחוד

הזה בין ארם בית רחוב וארם צובה בולט גם בשעת ההיערכות לקרב בגד

דוד, שם מוצאים את בני עמון לחוד - וארם צובא ורחוב ואיש טוב

ומעכה" לבדם בשדה,⁵⁸ ומלך זה, שעמד בראש האיחוד המדיני הארמי היה

הדדעזר בן רחוב מלך צובה.⁵⁹

כאן יש לציין, שיש המסילים ספק ברשימת נצחונות זו המיוחסת

לשאול. אלה מופנים שרשימה זו היא חקוי לרשימת נצחונותיו של דוד

(ש"ב ח'). לדעתם של השוללים, שאול היה פסוק יתר על המדה במלחמות

ממושכות עם הפלשתים, לכן לא יכול היה להרשות לעצמו להלחם גם בעם-

ון, מואב אדום ומלכי צובה.⁶⁰

לדעתי, המתנגדים לרשימה זו, אינם צודקים, כי לא בידי שאול

היחה ההחלטה פתי להתקיף ואת סיני, כי הוא לא יזם את המלחמות. כל מל-

חמותיו של שאול מלחמות הגנה היו, ולא התקפה, ולכן בשעה שהתקיפוהו

המלחמים יצא שאול להדפם. כאשר בני עמון, אדום ומלכי צובה סכנו את

ממלכתו, יצא מיד נגדם והצליח להכותם.

57. ש"ב י'. 6; השוה:

א. מלמט, אנצק'. סק' א'. "ארם צובה", טור 3-582;

G. Buccellati, Cities and Nationsp. 143

58. ש"ב י'. 8;

G. Buccellati, Cities and Nations..... p. 144

אין שאול יוצא לכבוש ארצות ולשעבדן, אלא - כאמור - הודף
 הוא את אויביו מתוך שטח ישראל. האופי ההגנתי של מלחמות שאול מו-
 דגש היטב בפסוק המסכם: "ויצל את ישראל מיד שוטהו"⁶¹,
הגורם הארמי "מלכי צובה", המתווסף אל האויבים המסורתיים הוא
חדש יחסית.

מה היתה הסיבה להתנגשות זו בין מלכי צובה ושאול? היכן בדיוק
 ארעה?

הכתוב בשמואל אינו מפרט. אולם מן הכתוב בספר דה"א 9-10 על
 "ההגרים" ניתן להניח את סיבת הסכסוך.

בקשר למקומה הגיאוגרפי פרמתי כבר (הערה 18 א'). על פרט אחד
 אחזור כאן, והוא שהדעה הרווחת כיום היא שצובה השתרעה במול הלב-
 נון ומזרחה לו, עד לגבול המדבר הסורי כולל תדמור (פלמירה)⁶². בימי
 דוד התרחבה ארם צובה גם לבקעת חלבנון, כאמור כבר, תאור זה מתאים
 לתאור גבולותיה של הפחוח האשורית צבתו, מן המאה ה-8 לפהס"ג,
 בדה"א ה' 9-10 במסר על מלחמות שערכו בני שבט ראובן עם החג-
 רים. שבט ראובן התישב בגלעד. עקב היותם בעלי עדרים, חרי שמובן מא-
 ליו שהם הרחיקו נדוד בעקבות צאנם. כך מוצאים אותם חודרים למרחב
 המדבר הסורי ועד הפרת הגיעו. שם, במדבר, פגשו את ההגרים, שאף הם
 היו על המרעה והיו יושבי אהלים⁶³. בתקופה זו המדבר הסורי השתיך
 לארם צובה, לכן מובן מאיליו שחגרים - יושבי המדבר - הסו בצילה של
 צובה. מכאן, שמלחמה נגד ההגרים פירושה הסתכנות בהסתכנות עם ממלכה
 ארמית זו. כאשר שאול ראה את הסכנה בה נמצא שבט ראובן, קם ונחלץ
 לעזרתו. כך עשה בזמנו בענין יבש גלעד.

"ובימי שאול עשו מלחמה עם ההגרים

ויפלו בידם, וישבו באהליהם על כל פני מזרח לגלעד"⁶⁴.

59. שמ"ב ח' 5; מלכ"א י"א 23.

60. מ.צ. סגל, ספר שמואל, עמ' קט"ו, ירושלים, תש"ז.

61. שמ"א, י"ד 48.

62. א. בירם, "הגבול הצפוני של ממלכת דוד", ספר היובל... עם' ע"ג;

א. סלמס, אנצק' . מק' . א' . "ארם צובה", טור 582;

E. G. Kraeling, Aram and Israel, p. 40

63. ש. לוינשטאם, אנצק' . מק' . ב' . "הגרים", טור 784-5

רק על בסיס מלחמה זו בין ראובן להגראים בנין את הרקע והס-
יבה למלחמות צונה-ישראל (שאול), כפי שנמסר בשם'א י'ד 47;
"ושאול לכד את המלוכה על ישראל
וילחם סביב בכל אויביו
במואב ובבני עמון ובאדום ובמלכי צונה ובפלשתים,
ובכל אשר יפנה ירשיע".

מה נא הכתוב לציין בכגוריו "ובמלכי צונה"? הגזרה זו מרמזת
שחארמים טרם הגיעו לידי איחוד מלא. הם היו מאורגנים לצורך מטרה
מסויימת. בראש האיחוד הזה עומדים מלכי המדינות שחלפדו, וכל סג-
היג נאבק על תוספת זכויות והחמעה.
בצחונותיו של שאול זמניים היו, והגורם הארמי יעלה שוב על
הפרק בימי דוד.

דוד בן ישי (965 - 1004) ירש את כסא המלוכה משאול, אך יחד
עם השלטון זכה גם באיבתם של השכנים במזרח ובדרום, ובפרם באיבתם
של הארמים בצפון.
דרכו של דוד להבטחת גבולות ממלכתו חייבת להיות יסודית ואר-
רכת טוח, יותר מזו שנגקטה ע"י שאול. דוד שלל את יעילותה של מלת-
מת הגנה ודגל במלחמת התקפת, שתיעשה על אדמת האויב, להדור לעומק
שטח האויב ולהכותו על אדמתו. שהמלחמה תיעשה סמוך לביתו של האויב,
כמה שיותר רחוק מגבולות ישראל. על רקע אסטרטגיה מדינית-צבאית זו
בנין את מלחמתו התקיפה והעקשנית של דוד בשכניו בכלל ובארמים בפרט.
כדי להכין את עצמו לקראת ייעודו, ביסס דוד את ממלכתו ע"י
ליכוד כל שבטי ישראל במספר מדיני, צבאי וחברתי חזק. כך יצר המלך
הצעיר כח חזק וממושם אשר היה מוכן להוציא לפועל את האיפותיו של
דוד.

אולם לא רק בישראל גשבו רוחות חדשות שנשאו בכנפיהן אורית
מלחמה. גם באיזור הארמי חלו התפתחויות חשובות שבעקבותיהן עתיד דוד
השאפתן לפגוש אויב מלוכד וחזק, ובראשו מלך לא פחות יעיל ושאפתן
כדוד. מלך ארמי מוכשר זה הוא הדדעזר בן רחוב מלך צונה.

64. דה'א ה' 10; 22-18.

65. שם'ב ח' 3.

66. א. מלמט, פרקים במדיניות החוץ.... עמ' 26 השווה:

E.G. Kraeling, Aram and Israel, p. 42.

G. Buccellati, Cities and Nations,....p. 158

הדדעזר זה יצר את הליכוד הארמי הראשון והחשוב על מנת להשיג
מטרתו ולהגשים את חלומו: להשתלט על כל מסופוטמיה וסוריה וליטול
את ההנהגה על כל האיזור, כולל ארצות הקשת המערבית.
התואר "הדדעזר בן רחוב מלך צובה"⁶⁵ גרם לחוקרים קשיים מרובים,
בינם, שעל חלקם דגתי כבר. לדעתי, סביר מאד שהדדעזר נולד בממלכת
רחוב, היה מלכה של מדינה זו ובתקופה מסויימת הצליח להשתלט גם על
ארם צובה. הוא איחד את שתי המדינות באיחוד אישי - פרסובלי-⁶⁶,
ומלך על הממלכה המאוחדת. למסקנה זו ניתן להגיע לאחר שמבינים את
התואר אותו הוא נושא "הדדעזר בן רחוב, מלך צובה" - גולד במדינה
ששמה רחוב - ומלך על הממלכה המאוחדת "צובה".
הוכחה גוספת לדעה זו היא העובדה, שבין בעלי הנרית שחשו לעז-
רת עמון במלחמתה נגד דוד, נזכרו צנאותיהן של ארם בית רחוב וארם
צובה כחטיבה אחת, בניגוד של מעכה וארץ טוב.⁶⁷
במקור המקביל - דה"א⁶⁸ - ארם בית רחוב לא מוזכרת בכלל. זו
יכולה להיות הוכחה חותכת, שבתקופה זו, בה נכתבו הדברים בספר דה"א,
היו שתי הממלכות סמוזגות היטב ולא ניתן לזהות יותר את שני חלקי
הממלכה המאוחדת.
כאמור, הדדעזר ליכד מספר ביכר של מדינות ארמיות. בדיקת חס-
יבה מדינית זו תוכיח שהיא היתה מורכבת למעשה ממדינות גרורות ומדי-
נות כבושות.⁶⁹ ארם דמשק צרפה כמדינה כבושה: ממלכת מעכה וממלכת
ארץ טוב, הסמוכות לגבול ישראל היו בחזקת גרורות. כלומר, מלכי מעכה
וארץ טוב נשארו, אמנם על כסאותיהם, לרשותם עמד צנא עצמאי, אולם הם
היו תחת מרותו ופקוחו של הדדעזר.
ארם צובה התפתחה מחר והלכה מחיל לחיל. אין ספק שהצלחתה גוב-
עת מכשרונותיו של הדדעזר, אשר כפוליטיקאי ואסטרטג טוב, ידע לנצל
את חולשתן של אשור ומצרים לסוגתו. אסונו וכשלונו יבוא מן הדרום
מידי דוד מלך ישראל.

67. שם' ב' י' 6.

68. דה"א י' ט' 6.

69. א. מלמט, פרקים במדיניות החוץ. . . . עמ' 5-24;
שם, אנציקלופדיה מקראית. "ארם צובה", סדר 582.

עקב הגבול המשותף ואינטרסים משותפים, לא היו יחסי השכנות שלהם מן הידידותיים ביותר. ההיפך הוא הנכון. עויינים היו זה את זה כל הימים. דוד והדדעזר רצו להיפך לשלים אנסולוטי על כל האיז-ור, מטצרים בדרום ועד צפון סוריה בצפון. רעיון חלוקת תחומי השפ-עה לא בא בחשבון. לפיכך התכוננו שני ענקי הדור למערכה אשר תקבע מי מהם ייהפך לשלים האיזור ומי יעלם מן האופק הפוליטי. בהמשך הע-ובדה נראה שהמזל האיר פניו לדוד. כוכבו עלה מעלה מעלה, ובן ישי, הרועה מבית לחם עתיד להיות מיסד האימפריה הישראלית הראשונה. האי-מפריה שלו כללה את כל הממלכות הארמיות שבסוריה. מי כנציבות, אחרות כמדינות כבושות ומי כבן ברית או גרורה. נוסף לממלכות הארמיות היו עוד אלמנטים שהשלימו את המסגרת המדינית אותה יצר דוד, אך עליהם אדון בהמשך.

70, מלחמתו הראשונה של דוד בכיוון כינין האימפריה היתה נגד עמון, אשר גרמה עלבון למשלתו של דוד אותה שלח לנחם את משפחתו של מלך עמון שהלך לעולמו. חנון בן נחש מלך עמון חשש לצאת לבדו נגד דוד, על כן שכר את הארמים; את ארם בית רחוב, ארם צובה ובית מעכה. השא-לה המתעוררת כאן היא, מה הסיבה לבהלה זו בקרב העמונים? האם היתה להם סיבה סבירה לחשוש מפני דוד? המקרא מוטר לבו שהעמונים שערו שדוד לא יעבור על עלבון זה בשתיקה, על כן מהרו ושכרו את הארמים, כדי שלא יצטרכו להתיצב לנד אם דוד יכריז מלחמה. אולם כאן נשאלת שאלה אחרת, כיצד העיז דוד להכריז מלחמה על עמון ובנות בריתה? האם היתה זו מעות מצדו? הרפתקאה מסוכנת? או שמא היתה זו מדיניות מחו-שבת שיש לה על מה לסמוך?

מסתבר, שבן ישי התכוון היטב למערכה העתידה. לא היתה זו פזי-זות מצידו לצאת למלחמה נגד האויב העמוני המתוגבר.

מאז שביסס דוד את שלטונו ואיחד את בני ישראל תחת שלטונו, נת-פנה למדיניות חוץ תוקפנית. דוד ניהל שורת מלחמות, אותה נחלק לשני שלבים עקריים מבחינה גיאוגרפית:

- א. בשלב הראשון פועל דוד בשני "פעגלים" שמרכזם האסטרטגי הוא ירושלים.
- בתחום המעגל הפנימי - נכללים מלחמותיו של דוד נגד הפלשתים, אדומים, עמונים ומואבים. כלומר, העממים השכנים ממש ליהודה וישראל.
- בתחום המעגל החיצוני - נכללים חלק ממלחמותיו עם מלכי ארם בצפון.
- יתרונותיה של שיטה זו, שדוד יכול בעזרת צבא לא גדול במיוחד - אך מאומן - לפעול מן המרכז, שהוא ירושלים, לכל הכוונים מבלי לסכן את קווי האספקה שלו עקב המרחק הקצר בין המטרה לבין המרכז.
- חסרונותיה של שיטה זו, שאויביו יכלו לשער את מחלכיו, ובכך איבד דוד את גורם החפתעה. נוסף לכך, שיטה זו טובה לטוח קצר, כשהמרחק בין המטרה לבין המרכז אינו רב. המסקנה היא שבאמצעות שיטה אסטרטגית זו דוד אינו יכול לפעול נגד הארמים, אשר שכנו הרחק מבירתו, בצפון. דוד הבין את המגבלות ושיפר את הסעון שיפור באמצעות בחירת שיטה טקטית שניה.
- ב. בשלב השני מקים דוד בסיס אסטרטגי שני, קדמי, בעמק סוכות, ממזרח לירדן סמוך לאדם העיר. בעמק סוכות עוברת אחת הדרכים החשובות המקשרות את ארם עם שרון, לאורך ואדי פארעה.
- יתרונותיה של שיטה זו:
1. קווי תחבורה בטוחים קדימה, לעבר האויב ואחורה, חזרה לבסיס האסטרטגי הראשי - ירושלים.
 2. תנאים טופוגרפיים המאפשרים הגנת הבסיס בעזרת כוחות מעטים.
 3. סקורות טבעיים של מים ומזון.
 4. מסלל מקומי יציב מבחינה מדינית.
 5. גיתוק עורק ארמי חשוב אשר קישר את ארם עם שרון.
- המסקנה, שעמק סוכות היה הבסיס הקידמי האידאלי למטרותיו של דוד.⁷¹

כעת קל להניין את כושר הניידות המצויין של דוד, שנאמצעותו התקייף את מלכי ארם הצפוניים למנע מהם הגשת עזרה לצמונים אשר שכרו אותם.⁷² השולט בעמק סוכות גמצא הוצץ ומפריד בין עמון, הנמצאת מדרום לסוכות, לבין בנות בריתה הארמיים שנמצאי מצפון לסוכות. נתנאים אלה נפגשים שני היריבנים במלחמתם הראשונה במישורי מידבא.

-
72. י'. ידיו, תורת המלחמה בארצות המקרא, עמ' 238.
- 73א' יש הסוברים שמקום הקרב היה ברבה ולא במידבא. ראה: מ.צ. סבל, ספר שמואל, בפירושו למקום:
- E. G. Kraeling, Aram and Israel, p. 40;
- מ. נאור, "מערכות" ל" (תש"ו), עמ' 21;
- א. בירם, "הגבול הצפוני של ממלכת דוד",
- י'. קויפמן, ספר היובל, עמ' ע"ח, ירושלים, תשכ"א. השנה;
- ש. ייבין, אנצק' סק' א'. "דוד", טור 634;
- י'. אהרוני, ארץ ישראל בתקופת המקרא, גיאוגרפיה הסטורית, עמ' 246, ירושלים, תשכ"ב. ראה;
- מ. אבי-יונה, ז' קלאי קליינגמן, אנצק' סק' ד'. "מידבא" טור 838; י'. ידיו, הסטוריה צבאית, עמ' 175, "זמק סוכות במערכות דוד ואחאב".
- ב. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם".... עמ' 136.
- 73ב' י'. ידיו, תורת המלחמה בארצות המקרא, עמ' 238;
- שמ' ב' י' 8; דה' א' י"ט 7.
- סדר המלחמות על פי המקרא הוא: א- מסעו של דוד ללב סוריה.
ב- המלחמה במישורי מידבא. ג- הקרב בחילם.

1. קרב מידבא - 73א' הקרב הראשון בין דוד והדדעזר, נסתיים בנצחון מופלא של מלך ישראל. קרב זה יכול היה להסתיים בתבוסתו המוחלטת של צנא דוד, הואיל ויואב, שר צנא דוד^{73ב'} נכנס למלכות שערכו לו אויביו: הוא נלכד בין הצנא הארמי שנמצא בעורפו לבין הצנא העמוגי שנמצא לפניו.

הארמים ערכו כוחותיהם במישורי מידבא, הנמצאת כ-40 ק"מ מדרום לרבת עמון וכ-12 ק"מ דרומית לחשבון. הסיבה להיערכותם במישור זה נבעה מרצונם למצא איזור נח בו יוכלו לתמרן ולהפעיל ביעילות את כלי הרכב הרבים שהיו ברשותם. כמו כן הם שיערו את מסלול התקדמותו של הצנא הישראלי, ולכן ערכו לו מלכודת. על פי תכניתם של אויבי דוד, הארמים היו צריכים להתקיף את יואב התקפת פתע בערפו ובאגפו, ואילו העמוגים יחסמו את דרך מנוסתם מלפנים. יואב ניצל מתבוסה בטוחה עקב הכססנותו וחכמתו: הוא פיצל את צנאו לשני ראשים: נגד הארמים החזקים והמסוכנים שנערפו ואשר עמדו להתקיפו, יצא הוא בעצמו, עם מחצית צנאו. נגד העמוגים שלפניו שלח את אחיו אבישי. פיצול הכח, ניתוק בנייתו והתקפת הפתע במקום הגנה מנוחלת ומנוסה בטוחה הפתיעה את האויבים. התוצאה היתה מנוסה מבוהלת של אויבי ישראל ותבוסתם בשדה הקרב. כך הפך יואב מפלה בטוחה לנצחון מפואר. כאן יש לזכור, שנצחונו של יואב היה בבחינת נצחון בקרב ולא נצחון במלחמה. רבת עמון טרם נכבשה. דוד הבין עובדה זו, שאם ברצונו לנצח סופית את אויביו, עליו לכבוש את ארצם. מצד שני הבין מלך ישראל, שסכוייו לנצח את העמוגים לפני שינצח את צבאות ארם הם מעטים. הואיל ולא היתה לפניו דרך אחרת, בחר דוד בשיטה הלא מקובלת, כדי להפתיע שוב את אויביו ולהשיג בדרך זו את הנצחון. הוא תכנן להתקיף את העמוגים לא מדרום, כמצופה, אלא מן הצפון. כמו כן, לצורך מלחמה זו גייס דוד כל חייל שיכול היה להביא לו תועלת.

2. קרב חילם - הקרב השני בין דוד לבין אויביו, נערך מצפון לרבת עמון, בקירבת סוכות.

הארמים, אשר הבינו שלא העריכו דיו את כחם והעזתם של הישראלים התארגנו מחדש, היזקו את כוחותיהם ע"י חיל עזר ארמי מן האיזורים הכפופים להדדעזר בגדה המזרחית של נהר פרת.⁷⁴

בחילם הנחיל להם דוד - אשר השתתף אישית בקרב - את מפתח השניה.
יואב עולה מייד עם צבאו וארון הנריית על רבת עמון וצר עליה, דוד
שב לבירתו. מדברי אוריה החתי מתברר שהנסיס הקידמי היה בסוכות;
"הארון וישראל ויהודה יושבים בסוכות, ואדוני יואב ועבדי אדוני
על פני השדה חונים".⁷⁵

כלומר, יואב בראש הצבא הסדיר נלחמו על רבת עמון, ואילו ארון
הנריית עם צבא האזרחים ישבו בעמק סוכות ושמשו כחיל עבודה. הקרב
היה רצוף אבידות, אך לנסוף גבר ישראל ודוד בקרא עם צבא האזרחים
לסיים את הכיבוש. כאן המקום לציין שהמקור המקראי בניהון מדוייק
ומוכח על-פי מימצאים ארכיאולוגיים.⁷⁶

תבוסת הארמים בחילם ערעה, לחלוטין את מעמדו של הדדעזר מלך
צובה. כל הארצות שהיו גרורותיו פרקו את עולו, השלימו עם ישראל
ועבדו מעתה את דוד.⁷⁷ אבדותיו של הדדעזר בקרב חילם שלו - על פי
המקרא - על 700(0)⁷⁸ רכב ו- 40,000 רגלי.⁷⁹
שר צבאו - שונך - ~~שם חנינו לכל חי, הוא~~ נפל בקרב.

74. י' ירין, תורת המלחמה בארצות המקרא, עמ' 9-238;

י' אהרוני, ארץ ישראל בתקופת המקרא, גיאוגרפיה הספורית עמ'
306, ירושלמים תשכ"ב;

שמ"ב י" 16; דה"א י"ט 16.

75. שמ"ב י"א 11;

Roger & Dumont, Aram Naharain, p. 128; (ראה שם הערה 8)

76. שמ"ב י"ב 26-31;

J. Bright, A History Of Israel, p. 181

י' אהרוני, ארץ ישראל בתקופת המקרא, גיאוגרפיה הספורית,
עמ' 239-240;

Roger & Dumont, Aram Naharain, p. 128

א. מלמט, בימי בית ראשון, פרקים במדיניות החוץ... עמ' 25-26.

77. דה"א י"ט 19; שמ"ב י' 19;

J. Bright, A History of Israel, p. 181

א. מלמט, בימי בית ראשון, פרקים במדיניות החוץ, עמ' 26-7.

דוד נהג עתה באיזור הארמי כנהוג בעל ביתו את רוב המדינות הארמיות שענד והם היו לו עבדים נושאי מצחה. בדמשק שם בצינים, ומ-ספר מצומצם של מדינות ארמיות זכו למעמד של בן חסות או ברורה: גשור - היתה קשורה עם דוד קשרים אישיים, דוד נשא את בת מלך גשור לאשה, ממנה נולד לו בן: "והשלישי אבשלום בן מעכה בת חלמי מלך גשור".⁸⁰ קשריו עם חלמי נרקמו עוד בהיות דוד בורח מפני קנא-תו ושנאתו של שאול, שהפך להמיתו. כעת, בתקופת מלחמותיו של דוד נגד הארמים הצליחה גשור לשמור על נויטרליות, ובזכות עמדתה זו לא אבדה גשור את עצמאותה.

חמת - היתה יריבתה המושבעת של הדדעזר כל הימים, אשר עשה נס-יונות מספר להשתלט עליה. כעת, עם תבוסת אויבו הזרזו מלך חמת להניע את שמחתו הכנה ולבקש את ידידותו של דוד.⁸¹ דוד קבל את הצעת הברית של חמת כי על ידי כך התפנה נכל כחותיו למלחמה נגד ארם צובה.

3. המערכה השלישית והאחרונה בין דוד והדדעזר בערכה בלב סוריה, ונסתיימה בנצחונו המוחלט של דוד, והרי השתלשלות המאורעות לפני נצחון המלחמה האחרונה בסדרה זו:

בעקבות תבוסתו של הדדעזר בחילם, הורגשה תסיסה במדינות הספר, בצפון, על כן יצא מלך ארם צובה למסע צבאי לאיזור נהר פרת לשם הפגנת כחו: "להשיב את ידו בנהר (פרת)".⁸² מאד יתכן שהן אף סרדו בו,⁸³ לכן היה זה מסע צבאי, מסע עונשין ולא הפגנת כח. למעשה, זוהי סברה אחת, אולם פסוק 3 בשם"ב פרק ח' מעורר שתי שאלות: א. מי הלך להשיב ידו בו כתוב "בנהר" בלבד, ולכן האם הכוונה לנהר פרת או נהר בתחומה של ממלכת ארם צובה?

78. דה"א י"ט 18; שם"ב י' 18-19.

79. שם"ב י' 18 כנראה משובש. במקום "רגלים" כתוב "פרשים".

80. שם"ב ג' 3.

81. שם ח' 9-10; דה"א י' ח 9-10.

82. שם ח' 3; שם שם 3;

א. מלמט, ספר מנר סיני, מגעה של ממלכת דוד ושלמה..עמ' 85,

הערה: 27.

א. מלמט, בימי בית ראשון, עמ' 29.

83. דה"א י"ט 16-19; שם"ב י' 16-19.

פרופ' מלמט סובר אחרת. לדעתו, דוד, אשר חכה את הדדעזר בשני קרבות בשדה, עולה כעת על הממלכה עצמה והדדעזר ניסה להשיב ידו של דוד בנהר. כלומר, מנסה למנוע מדוד לכבוש את ממלכתו, ושני היריבים נפגשו ליד נהר בארם צובה.

לחציב יד - פירוש סושג זה הוא הצנת מצנת זכרון לרגל נצחון. בדבר זה אין ספק, שהדדעזר לא יכול להקים לו מצנת זכרון על נצחון, כי הרי הובס כבר פעמים. מסקנותיו של פרופ' מלמט - אם כן - הן:

א. דוד התקיף את הדדעזר בתחומי ממלכתו.
ב. הדדעזר ניסה למנוע ממנו את כיבוש ארצו, לכן חסם דרכו ליד נהר שבארם צובה.

ג. "בנהר" זהו נהר בארם צובה ולא נהר פרת, הואיל וברור הדבר, שהדדעזר לא יכול להקים לו מצנת נצחון באיזור נהר פרת. מצד שני, אם דוד הוא ההולך לנהר פרת להקים לו מצנת נצחון, כיצד פוגש הוא שם את הדדעזר בראש צבאו? הדדעזר לא יעוז לרדוף אחרי דוד החזק והמנצח, ובזה להפקיר את סמלכתו ללא הגנה.

במערכה שלישית זו בלב ארם צובה הובס הדדעזר פעם נוספת, ממלכתו נכבשה ע"י צבאותיו של דוד, והדדעזר נעלם מן האופק הסדיני והפוליטי. כך קם שלים חדש על שמה אדיר זה טחמת בצפון ועד איזור אדרום בדרום.

אין פרופ' מלמט שולל את עצם שליטתו של הדדעזר באיזורים שמעבר לנהר פרת, הוא שלל את האפשרות שהדדעזר הלך לאיזור נהר פרת להצטיב לו שם יד. יותר מזאת, מלמט מוכיח⁸³ את שליטתו - לשעבר - של מלך צובה באיזורים הנ"ל ממקורות אשוריים.

אשור דן ה-2 (912-934) ושלמנאסר ה-3 (824-858) מציינים בכתובותיהם, שנימי אשורבני ה-2 (972-1012) - אשר היה בן דורם של דוד והדדעזר - בקרעו מידי אשור מחוזות שונים כתוצאה מכבושיו של מלך ארם. את האיזורים הכבושים ניתן לזהות לפי העובדות המובאות בכתובותיו של שלמנאסר ה-3, לפיהן, נבשו הארמים את פתור ומתכנו, השוכנות על שתי גדות נהר פרת, 20 ק"מ דרומית לכרכמיש.

83' א. מלמט, ספר טור טיבני, (תש"ך) "מגעה של ממלכת דוד ושלמה". עמ' 5-84;

א. מלמט, אנצק' סק' ב'. "הדדעזר", טור 791-792.

אם נחזור לדעה הראשונה, לפיה הדדעזר הוא זה אשר הלך להציב יד בנהר פרת - ומשמעות פעולה זו היא הפגנת כח או/ו מסע עונשין ועל ידי כך הפקיר את ארצו ללא הגנה. ניצל מלך ישראל את העובדה הזו, עלה על ארם צונה וכבש אותה.⁸⁴ למעשה, הנחה זו היא הנחת בייס בייס בין שתיים הקודמות. הואיל ולפי דעה זו הדדעזר הלך להציב יד בנהר ודוד לא התקיף אותו שם אלא עלה על ארם צונה וכבשה ובכך חי-סל את הדדעזר.

לי גראית יותר הנחתו של פרופ' מלמס, אינני מאמין שהמלך המו-כה יעיז לעזוב את ממלכתו. ההיפך הנכון. הוא יעשה הכל כדי לחזק את שלטונו על הסטח שעוד נשאר בידו, ולא יסתכן במלחמה נוספת. כאמור, ממלכת ארם צונה נפלה לידי דוד. ממלכה זו השתרעה בנק-עת הלבנון (עו גבול חמת), בהר מול הלבנון, ומשם התפשטה מזרחה וצ-פונה לעבר המדבר הסורי, תוך כדי הקפת דמשק. הערים טנחת, נרותי וכ-ון ששכנו בנקעת הלבנון ואשר מוגדרות במפורש כערי הדדעזר⁸⁵ עברו אף הן לשליטתו של דוד. לערים אלה חשיבות רבה, כי בתחומן היו מכרות נחושת, ודוד השכיל לנצל היטב מכרות אלה. גם תחנת המסחר תדמור, אשר באיזורי הספר המזרח-צפוני עברה לידי מלך ישראל. שלמה, אשר הנהיג ופיתח מדיניות מסחר עניפה שיקם ושיפץ את תדמור יחד עם ערים אחרות לטובת האינטרסים המסחריים שלו.⁸⁶

84. א. מלמס, בימי בית ראשון, פרקים במדיניות החוץ... עם' 27.
שם, אנצק', מק', א'. "ארם צונה", טור 583. השוה:
מ. גאור, "מערכות" לי, (תש"ו) עם' 20. וכן:
רש"י, רד"ק בפרושיהם למקום.
מ.צ. סגל, ספר סמואל, עם' רפ"ד.
85. שמ"ב ח' 8; דה"א י"ח 8;
א. מלמס, בימי בית ראשון, "פרקים במדיניות החוץ"... עם' 27.
J. Bright, A History of Israel, p. 181-5
השוה: ג. מייזלר, אנצק' מק' ד'. "כוון", טור 48.
86. דה"ב ח' 4; מלכ' א מ' 18.

המדינות אשר עברו לידי דוד בעקבות נצחונו על הדדעזר היו

מסוגלות לקטגוריות שונות:

מדינות כבושות - רוב המדינות הארמיות נכללו במסגרת זו, לפי-
כך הפכו לחלק מממלכתו של דוד, דוד סנצל את סקורותיהן הטבעיים בה-
תאם לצרכיה של ישראל. דוגמה לכך ישמשו מכרות הנחשת אשר היו בערי
הדדעזר שנבקעת הלכנון - סנחת (בטח בשמ' ב' ח' 8) ברותי (שמ' ב' ח' 8)
וכוון (דה' א' י' ח' 7).⁸⁶

מדינות בנות ברית - חלקן של המדינות הארמיות בסוריה נכללו
בקבוצה זו. למעשה הן היו יותר גרורותיה של ישראל מאשר בנות בריתה,
דוגמה למדינות מסוג זה הן גשור וחמת. הוכחה להנחה זו תשמש המשלחת
מחמת, אשר נשלחה ע"י תועי מלך חמת אל דוד. בראש המשלחת עמד בן
המלך, אשר הביע את שמחת אביו לרגל נצחונו של דוד על אויבם המשותף.
בן מלך חמת מסר לדוד מתנות יקרות ערך ובקש את ידידותה של ישראל.
העובדה, שהמקרא מביא את פרשת משלחת רמת הדרג הזו מחמת ברשי-
מה אחת עם משלמי המס לדוד, מוכיחה שמחת זכתה יותר למעמד של מדינת
תלות מאשר בת ברית.⁸⁷

הנחה זו מתקבלת על הדעת, אולם אין אני חושב, שההוכחה לתלותה
של חמת בישראל היא הוכחה העומדת בפני כל בקורת. לדעתי, המקרא הביא
את תאור המשלחת מחמת ברשימה אחת עם משלמי המס לדוד, לספר לנו את
התוצאות אשר גבעו עקב נצחונו של דוד על הדדעזר בלב סוריה. מדינה
אחת מזדרזת לשגר משלחת עם מתנות יקרות ומביעה שמחה אמיתית על חנו-
סתו של הדדעזר, כי הרי אויבים היו חמת וארם צונה כל הימים. מדינות
אחרות העלו מס למלך ישראל. אחרות נכבשו. העובדה, שמחת מופיעה כגב-
ולה הצפוני של ממלכת דוד מאשרת את הקביעה, שהשפחים החדשים אותם
כבש דוד הפכו לחלק טבעי של ממלכת דוד.⁸⁸

E. G. Kraeling, Aram and Israel, p. 44. ⁸⁶

י'. אהרוני, ארץ ישראל בתקופת המקרא, גיאוגרפיה הסטורית,
עמ' 26;

ס. אני-יונה, אנצק' . מקר' . ג', "ברותי", סור 341;

ש. לוינסטאם, שם, ג', "סנח", סור 363;

J. Bright, A History of Israel, p. 182.

בעקבות תבוסתה השלישית של ארם צובה התמוטטה הממלכה והאיגוד
 אותו יצר הדדעזר, ארם צובה לא מוזכרת יותר במקרא, את מקומה בסור-
 יה ובעבר הירדן תתפוס ממלכת ארם דמשק, אשר תיווסד ע"י רזון בן
 אלידע, שר צבאו השני של הדדעזר אשר נמלט מאדוניו,⁸⁹
 בספר דברי הימים⁹⁰ מופיע הכנוי "חמת צובה", מה שמעיד על
 מושג זה? יתכן שארם צובה עברה לידי חמת. דוד, אשר רצה לגמול לתו-
 פי על ידידותו הכנה צירף את ארם צובה לחמת.
 תיתכן גם אפשרות שנייה. הן ידוע, שצובה עשתה נסיונות רבים לה-
 שתלט על חמת, ולאחר מספר נסיונות הצליחה לכבוש חלק מחמת. לכן בא
 הכנוי "חמת צובה" חלק מחמת השייכת לצובה.
 בפרק הבא נראה כיצד האיזור אשר היה בזמנו "ממלכת ארם צובה"
 ייהפך בשנת 733 לפתחה אשורית, יחד עם ארם דמשק. (חמת הפכה לפתחה
 אשורית בשנת 720 לפה"ג).⁹¹ העדות האחרונה על ארם צובה שהגיעה
 לידינו היא משנותיו האחרונות של אשורבניפל, המתאר את מסעו נגד
 הערבים שוכני המדבר שמרדו בו.⁹²
 במלחמתו השלישית והאחרונה של דוד נגד הדדעזר נזכרת גם ארם
 דמשק, שצבאה חש לעזרת ארם צובה.
 ישנם חוקרים הסבורים שהדדעזר השאיר את צבאה של ארם דמשק כע-
 תודה, ולעתה, כאשר היה במצב מיואש נתן את הצו להפעיל את צבא העתו-
 דה, את הצבא של דמשק.

-
87. א. מלמט, ספר שור סיני (תש"ד), "פגעה של ממלכת דוד ושלמה".
 עמ' 84. עיין גם שם הערות 23, 24.
 88. דה"א י' ג 5, השוה: דה"ב ז' 8; מלכ"א ח' 65.
 89. מלכ"א י' א 4-23;
 א. מלמט, אנצק' .מק' .א'. "ארם צובה", סור 583.
 90. דה"ב ח' 3.
 91. א. מלמט, אנצק' .מק' .א'. "ארם צובה", סור 583.
 92. שם שם שם שם
 93. שם נימי בית ראשון, "מרקים במדיניות החוץ".... עמ' 29.
 חסוה: א. נירם "חגבול הצפוני של ממלכת דוד", ספר היוכל לי' .
קויפמן, עמ' ע"ג ועמ' ט'.

אחרים סבורים שהיתה זו פעולה עצמאית של ארם דמסק, אשר בו-
ערה לנתק את קוי האספקה של דוד שחדר לעומק השטח הסורי. כך היה
דוד מוצא את עצמו לכוד: בערפו-הצבא של ארם דמסק, בחזית-צבאותיו
של הדדעזר. בהתאם לקו זה ניתן להניח, שלפני שלצבאה של דמסק היה
שהות להכנס לקרב - מגע עם צבאו של דוד, הוכה עקר הצבא שלפניו,
ואז יכול היה דוד להפנות את מלוא כוחותיו נגד ארם דמסק שבערפו.
הצבא הדמסקאי הוכה פצעי מות.

על מעמדה של דמסק במסגרת האיחוד אותו יצר הדדעזר, ידוע, שהיא
צורפה כמדינה כנושה. עיון במקורות יוכיח, שבניגוד למעכה וארץ טוב
אין הכתוב מזכיר מלך בדמסק. לפיכך זו הוכחה שארם דמסק לא נחשבה
כמדינה גרורה, כי במדינה בסטטוס זה המלך המקומי ממשיך לשבת על כס-
או, אלא שהוא מוגבל ע"י המלך הראשי העומד בראש האיגוד. מאד יתכן
שהדדעזר הדיח את השושלת המקומית ומנה בה נציבים.⁹³ בהתאם להנחה זו
נוכל להסביר את סיבת הצטרפותה של ארם דמסק למלחמה זו בלב סוריה.
צבאה היה תחת משמעתו של הדדעזר, אשר הועיד אותו כצבא עתודה, וברגע
הקריטי הטיל מלך ארם צובה צבא זה למערכה, כידוע, ללא הצלחה. לפי-
כך, ההשערה שפעולת החסימה של ארם דמסק היתה פעולה עצמאית תתבטל.
ארם דמסק החליפה אדונים, ותחת להיות נציבות של ארם צובה הפכה
להיות נציבות ישראלית. על פי המקור המקראי דוד שם בה נציבים,⁹⁴ זו
היתה הנציבות הישראלית היחידה מבין כל מחוזות סוריה ועבר הירדן
הצפוני שנכבשו ע"י דוד.⁹⁵
עם נפילתה של ארם צובה בא הקץ לשאיפה הארמית הראשונה מסוגה,
להקים אחוד של כל הממלכות הארמיות תחת הנהגה ראשית אחת. תגובת הא-
רצות שהשתייכו לאיגודו של הדדעזר מלמדת שהמושג לאום או לאומיות ואי-
בטרסים לאומיים לא היו קרובים לליבם. המדינות הארמיות לא היו בשל-
ות עדיין להקים מדינה אחת, כוללת. רוב המדינות הארמיות קבלו עליהן
את הדין והחליפו בעלים ללא משברים, חלקן אף הניע שמחה לתבוסתו של
הדדעזר והעדיפו ברית עם מלך ישראל תחת ברית מסוג כל שהו עם הדדעזר
הארמי. אינטרסים פרטיים גברו על אינטרסים לאומיים. למעשה, כפי שכ-
בר ציינתי, אינני מאמין שהיו בכלל אינטרסים לאומיים אצל רוב הארמים.

שלמה ירש את כל הממלכה הגדולה הזו מאביו ושלם עליה בהצלחה רבה. על הצלחתו יציד הכתוב: "ושלמה היה מושל בכל הממלכות מן הנהר ארץ פלשתים ועד גבול מצרים מג- ימים מנחה ועובדים את שלמה כל ימי חייו".⁹⁶

שלמה רצה להנסיח לעצמו שליטה מלאה על המדינות הרחוקות שבנו הנהר, לכן הנהיג חיל פרשים ויחידות רכב. הוא הגדיל וחיזק את חיל הרגלים. הוא לא זנח את הצד האזרחי-מנהלי. אנשיו עשו עבורו פעולות בניה נרחבות, בעקר ערי מסכנות וערי רכב.⁹⁷

"ויבן שלמה את גזר ואת בין חורון תחתון ואת בעלת ואת תמר (קרי תדמור) במדבר הארץ".⁹⁷

"וילך שלמה חמת צובה ויחזק עליה".⁹⁸

"ויבן את תדמור במדבר ואת כל ערי המסכנות אשר בנה בחמת".⁹⁹

הדוגמאות הנ"ל מוכיחות שלשלמה היו תכניות לטווח ארוך ותהליך ההתבססות בכל השטחים היה מזורז.

על הבטוי "חמת צובה" ציינתי כבר, שישנן שתי אפשריות: מדובר על חלק מחמת שנכבש ע"י צובה או שמדובר על צובה שנמסרה וסופחה - כנראה ע"י דוד - לחמת. כעת, השאלה היא מה עושה שלמה בחמת? אין הכתוב מפרט. "וילך שלמה חמת צובה ויחזק עליה". מסתבר שהוא חיזק את השפעתו בחמת, או במלים אחרות, תלותה של חמת בישראל גברה בימי שלמה, אשר בצע שם פעולות בניה¹⁰⁰ וכו'. לדעת פרופ' מלמס¹⁰¹, יתכן ובשרידי המקדש שנתגלו באחת השכנות של העיר חמת יש לראות עקבות ההשפעה של הארכיטקטורה של מקדש שלמה.¹⁰²

95. א. מלמס, בימי בית ראשון, "פרקים במדיניות החוץ" עמ' 29.

96. מלכ' א' ה' 1; השוה: דה' ב' ט' 26.

Jeivin: The Jewish Quarterly Review, vol. L. 1950-60 printed in Great Britain at the University press Oxford.

97א'. מלכ' א' י' 26.

א. מלמס, בימי בית ראשון, "פרקים במדיניות החוץ" עמ' 33.

Roger & Dumont, Aram Naharain, p. 129

97ב'. מלכ' א' ט' 17-19

98. דה' ב' ח' 3

99. שם שם 4.

שלמה, שניסס את כלכלת ארצו על המסחר הימי והיבשתי - כחשלמה לחקלאות - שיפץ את תדמור והכשירה שוב לתפקיד של תחנת מסחר חשובה לשיירות החוצות את המדבר, ממזרח הקשת למערבית, ואף הרבה מעבר לת-חום זה.

תוך זמן קצר ראה שלמה ברכה בעמלו. הוא העלה את סמלכתו לדרגת אימפריה, ולמעשה ישראל היתה באותה תקופה המעצמה היחידה בכל האי-זור. יסודות האימפריה היו איתנים, מבוססים על ארגון, ומינהל יעיל ביותר, כלכלה משגשגת וקשרים מסועפים עם כל ארצות השכנות.

האימפריה של שלמה לא האריכה ימים עקב סיבות שלא כאן המקום לפרטן. ההתרופפות חלה כבר בסוף ימיו של שלמה. חלו שנויים במעמדן של מספר ארצות כבושות ובמיוחד הארמיות. אויבים קמו לשלמה מנפנים ומבחוץ: הוד האדומי וירבעם בן נבט שנרתו עוד קודם אל שישק (סיא-מון ה-2 ?) מלך מצרים, אשר היה מוכן לתמוך בכל מורד שסכן את שלם-ונו של שלמה.¹⁰³

בתקופה זו מופיע יריב גם מצד צפון, רזון¹⁰⁴ בן אלידע, שר צבאו לשעבר של חדדעזר, אשר ערק כנראה ממחנהו לפני התבוסה. רזון קפץ סביבו גדוד אנשים רודפי בצע וגיהל מלחמת "פגע וברח" נגד שלמה. לבסוף הצליח לקרוע את דמשק מעל ישראל וייסד בה שושלת חדשה. לזכותו ייאמר שתוך זמן קצר יחסית הצליח להעלות את דמשק לדרגת החזקה שבמד-דינות הארמיות בסוריה.

כבושה של ארם דמשק על ידי רזון ערערה למעשה את שליטתה של יש-ראל על הארצות הארמיות שבסוריה. כתוצאה מכך הועמדה בסכנה השליטה על הדרכים החשובות במדבר הסורי עד הפרת.¹⁰⁵ במרוצת הזמן הרחיבה ארם דמשק את שליטתה על איזורים ברחבים אחרים, כגון על ארם צובה, בית רחוב, ומעכה, אשר כולם נקרעו מעל ישראל. בתקופה שלאחר התפ-לגות המלוכה בישראל, הפכה ארם דמשק לאויב מסוכן, שפעולותיו היו גורליות לישראל במשך שנים רבות.

100. ב. מזר, הספוריה צבאית של א"י בימי המקרא, עמ' 207, ת"א, תשכ"ד.

101. א. מלמס, בימי בית ראשון, "פרקים במדיניות החוץ" ... עמ' 31.
102. ראה והשוה: ו.פ. אולברייט, אנצק' . מק' . ג' . חמת , טור 200-

המצב החמיר בימי אחאב בן דורו ואויבו המושבע היה בן הדד

ח-2, בנו של בן הדד ה-1.

בן הדד ה-2, - המכונה בכתובות שלמנאסר ה-3 בשם Adad - idri

(הדדעזר)¹⁰⁹ - היה אדם מוכשר ונפעל יזמה. נמוכנים רבים הוא מזכיר

לנו את הדדעזר בן רחוב סלך צובה. כמוהו אף הוא, הצליח לארגן את

רוב הממלכות הארמיות והקים איגוד של ממלכות ארמיות שנראשה ארם

דמשק. מטרתו הקרובה היתה מלחמה נגד ישראל.

בשורת מלחמות אותן ניהל בן הדד ה-2 נגד אחאב, רצה לכבוש את

מדינתו, לבטל את עצמאותה המדינית ולהרוס את כלכלתה של ישראל, ששג-

גה תחת שלטונם של עמרי ואחאב. קשריו הפוליטיים - כלכליים של אחאב

עם צידון היוו את הבסיס לפריחתה של ישראל בתקופה הזו.

בן הדד קנז חייל גדול... "שלשים ושניים סלך אתו וסוס ורכב, ויעל

ויצר על שמרון וילחם בה"¹¹⁰.

א. מלמס, אנצק'סק'א, "ארם דמשק", טור 578.

אחרים דוחים דעה זו בטענה, שאחרי רזון קמה שושלת חדשה,

שמיסדה היה חזיון. ראה:

ש. לויגשטאם, אנצק'סק'א. ג'. "חזיון", טור 89-90;

י'. קויפמן, תולדות האמונה הישראלית, כרך ד'-ה', עמ' 176.

105. מ. אבי-יונה, אנצק'סק'א. ב', "ארם דמשק", טור 672-675;

א. מלמס, אנצק'עב'ה, שם, טור 948-950;

106. מלכ'א ט"ו 18-20; דה'ב ט"ז 4-2;

ב. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם"... עמ' 138;

א. מלמס, לכטיקון סק'א. "ארם", עמ' 2-81;

ש. דים, ספר אורנר, "שטחי המריבה בין ישראל וארם", עמ' 98-100.

השוה: J. Bright, A History of Israel, p. 221

ראה שם הערה 36.

107. ב. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם"... עמ' 138

ראה שם הערה מס' 14.

השוה: א. מלמס, אנצק'סק'א. א', "ארם דמשק", טור 578.

108. מלכ'א כ' 34; השוה: מלכ'א ט"ו 18-20.

א. מלמס, אנצק'סק'א. א', "ארם דמשק", טור 578.

במלים אחרות, הממלכות הארמיות בהנהגתו של בן הדד פלשו ללב הממלכה הישראלית, צרו על הבירה והביאו את אחאב להתנצר בשמרון. אין ספק שהצנא הפולש היה מרכב נוסף לגרורותיו של בן הדד - ממלכות ארמיות מדרום סוריה ועבר הירדן - גם נסיכי שבטים ומלכים ארמיים מצפון סוריה.¹¹¹

אחאב ניצל מתבוסה בטוחה. המקרא מציין שגאותו של בן הדד, בטח- ונר העצמי המופרז והכח הרב שייחס לעצמו לא מצאו חן בעיני ה'. לכן בא הנביא ובישר לאחאב את מפתח הארמים. הנביא אף יעץ למלך כיצד ומתי לפעול.

מצד שני, יתכן מאד שהארמים באמת הגזימו בכחם וחגגו מראש את הנצחון שטרם הושג. כיאה למנצחים שתו לשכרה, ואז בהיותם שכורים הפתיע אחאב מלך ישראל את אויביו אשר כנראה לא נקטו באמצעי בטחון, הכה בהם, גרם למהומה שנסתיימה במנוסה מבוהלת. יכולה להיות גם הנחה נוספת, לפיה פרץ סכסוך דמים בין גרוריו של בן הדד לבין עצמם. סכסוך זה גרם להתערפות בטחונם וכחם. הליכוד התפורר ומכאן קצרה הדרך לתבוסה. להנחה זו רמזים במקרא, שם נמסר לנו שלאחר תבוסתו בשערי שמרון, ערך בן הדד שנויים מדיניים וצבאיים במבנה של ממלכת ארם.

הממלכות הגרורות נוטלו ומעתה הן מהוות חלק בלתי גפרד מממלכת ארם הגדולה שבירתה דמשק. המלכים סולקו מכסאותיהם ותחתם מינה פחות. תחת אשר יהיה צנא מרכב מנציגי כל הממלכות הארמיות נוסד עתה צנא אחד, גדול ומלוכד תחת הנהגתו של בן הדד. רפורמה מדינית-צבאית זו משקפת את המצב שהיה בימי הדדעזר בן רחוב, לכן, זהו המקרה השני בתו- לדותיהם של הארמים שנוצר ליכוד בין הממלכות הרבות. יתר על כן, כעת קמה ממלכה ארמית אחת, גדולה וחזקה, ממלכת ארם ולא איזה מן פדרציה של ממלכות. אין ספק שהישגיו אלה רוממו את לבנו של מלך ארם והקנו לו את הבטחון שכעת, בעקבות הרפורמה יוכל להביס את ישראל.

109. ש. לוינשטאם, אנצק' . מק' . נ' . "בן הדד", טור 578.

110. מלכ' א כ' 3-1.

111. ב. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם" ... עמ' 141;

א. מלמט, אנצק' . מק' . א' . "ארם דמשק", טור 578.

יורשיו של בן החדד ה-2 לא נטלו את השנויים אותם הנהיג בן החדד, לכן, מעתה ואילך לא מוצאים באף מקור מקראי או אשורי מלוכות ברורות של ארם דמשק, אלא ידובר "במדינת ארם"¹¹².

מה משמעותה המרחבת של רפורמה מדינית-צבאית זו?

עם נטולן של הממלכות הארמיות והלא - ארמיות הגרורות, קמה ממלכה אחת גדולה, מלוכדת מאוחדת ובעלת שאיפות התפשטות: ממלכת ארם שנירתה היא דמשק. המדינות הגרורות לשעבר הפכו למחוזות מנהליים תחת פקוחו של פחה שהיה נציגו האישי של מלך ארם. מלך ארם הוא השליט הנלעדי והכל יכול בממלכה אדירת סימדים זו.

הרפורמה המדינית איפשרה גם היווצרות רפורמה צבאית: במקום

צבאות עצמאיים בהנהגת מלכיהם קם עתה צבא מלוכד ומגובש ולו מפקד אחד-המלך -, שבידו השלטון האזרחי והצבאי גם יחד. שני אלה מקנות לו את השלטון האבסולוטי בממלכה כולה.

כידוע, שאיפות בלבד אינן מספיקות כדי להגשים את הדברים הרצויים,

לכן יש לשאול, מהו אותו גורם - או גורמים - שאפשרו לבן-החדד ה-2

להוציא תכניותיו מן הכח אל הפועל?

לדעתי היו כאן מספר גורמים אשר חברו יחדיו וחקנו לבן החדד את

ההצלחה:

1. אשיותו, יעילותו ושאיפותיו הנועזות והשקולות.
2. חולשתן של ממלכת יהודה וממלכת ישראל.
3. מצבה הגיאוגרפי והפוטנציאל הכלכלי של האיזור הנידון.
4. נתונים כלכליים שרק עתה הגיעו לידי התפתחות - יתר, ושהשליטה עליהם היתה בידי ארם.

שני הגורמים הראשונים ברורים ואין צורך לחזור עליהם. לכן

אסביר את שנים האחרים, שלדעתי הם בעלי תשיבות¹ מורגה ראשונה.

עוד בראשית האלף השלישי לפתח² ב חלה התבססותם של ישובי קבע

חקלאיים באיזור קדמת אסיה. תוך זמן קצר החלו להיווצר קשרי מסחר

ביניהם אשר התפתחו ממסחר מקומי למסחר בינלאומי. הארצות דרכם עברו

נתיבי מסחר אלה הגיעו לעשר רב ולחשיבות מדינית וכלכלית רבה.

112. ב. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם" עמ' 141.

הדרך אשר שמשה לראשונה את ארצות הקשת הפוריה עוד באלף השלישי לפהס' ב למסחר בינלאומי בקראת "דרך הים". ראשיתה של "דרך הים" במפרץ הפרסי שבדרום הקשת המזרחית, לאורך הארצות שלאורך הנהרות פרת וחידקל, צפונה לאשור, מאשור מערבה לאורך הפרת העליון לדמשק, ומשם פונה הדרך דרומה לאורך בקעת הירדן, מקיפה את הכנרת ומשם נאלכסון דרך עמק בית שאן - בתקופה מאוחרת יותר דרך עמק יזרעאל ושמרון - לאורך חוף הים התיכון מצרימה, מרכז צר זה הוא דמשק, שם נפגשו כל שיירות המסחר, החליפו סחורה, מטבעות וכו', ומשם המשיכו במסלולם.

דרך מסחר בינלאומית שניה מאותה תקופה היא "דרך המלך", מוצא דרך זו היא דמשק ומקשרת בין סוריה לבין מצרים אילת וערב. "דרך המלך" עוברת כולה לאורך בקעת הירדן,

לפיכך מובן שדמשק שמשה נקודת מפגש, מוצא ומעבר לדרכי מסחר בינלאומיות, לכן הפכה תוך זמן קצר לעיר מסחרית בעלת מוניטין בינלאומיים, דמשק התפתחה בצעדי ענק ולעשרה לא היה גבול. אותו מעמד וחשיבות היו לדמשק גם בתקופה שהיתה בירת ממלכת ארם והכניסה לממלכה עשר, בזכותה זכתה ארם לשגשוג כלכלי וליציבות מדינית. בן הדד השני ידע לנצל עשר עתק זה למטרותיו, וכאמור - לדעתו - גורם זה היה אחד הגורמים החשובים אשר אפשרו לבן הדד להיחפך לראש כל המדינות הארמיות ולאחר מכן הצליח ליצור את ממלכת ארם המאוחדת.

שנה לאחר תבוסתו של בן הדד השני בשערי שמרון - ולאחר ביצוע הרפורמה המדינית-צבאית - עלה מלך ארם שנית על ישראל למלחמה, והפעם באיזור מישורי, בו יוכל להפעיל היטב את כל כלי מלחמתו. שדה הקרב היה באפק שבגולן.¹¹³

גם הפעם האיר המזל פניו לאהאב ומלך ישראל זכה בנצחון עצום. מלך ארם נמלט בהשאירו מאחוריו את פגרי צבאו האדיר ונסגר בעיר אפק. לפי עזת ענדינו שלח מלך ארם משלחת אל אהאב ובפיהם הודעת כניעה ובקשת ברית. למרבה הפלא אהאב כורת ברית עם מלך ארם המובס. במקום להכניעו לגמרי הוא מאפשר לו בזכות הברית, להתחזק ולהוות סכנה חדשה בעתיד הקרוב.

פרשה זו מענינת מאד ואף משונה. לכן יש לשאול על מניעיו של אחאב לצעדו זה.

המקור המקראי מתאר ברית זו כטעות צנאית ומדינית: מלך ישראל לא גיצל את ההזדמנות להסמיד את אויבו המובס ולחסל אותו לגמרי, אלא כורת עמו ברית ומאפשר לו להתחזק שנית. הואיל וגורמי השפע והשגשוג בארם לא נפגעו לכן תוך זמן קצר הצליחה ארם להוות סכנה חדשה. המקרא מסביר את שקוליו של אחאב: מלך ישראל שמח על האפשרות להתזיר לעצמו ולממלכתו שטחים שגלגתו נעבר מעל ישראל. כמו-כן המונופול הארמי בישראל בוטל ואת מקומו תפס מונופול מסחרי - ישראלי בדמשק.¹¹⁴ ומעל לכל, שמח אחאב על הנצחון שהשיג בשדה הקרב ועל העליונות הצנאית הנוכחית.

בהתאם למקור המקראי אחאב לא היה אדם קשה ואכזר. ההיפך הנכון. עדויות רבות מוכיחות את יושרו והגינותו, כגון פרשת נבות היזרעאלי וקריעת בגדיו בעקבות דברי התוכחה של אליהו הנביא.¹¹⁵ אך בשוכ אופן אין להניח שאחאב היה אדם תמים וחסר סגוף. מבחינה הסטורית ניתן להוכיח שהיו לו סבות כבודות משקל אשר הניעוהו לכרות ברית עם אויביו היריבים השלימו ביניהם לנוכח הסכנה המשותפת אשר איימה על שני הצדדים - אשור -, אשר החלה שוב במדיניות קולוניאלית לאחר מאתיים שנים של חולשה יחסית.

המערכה הראשונה נגד שלטנאסר השלישי התקיימה בשנת 853 לפהס' ב בקרר שבארץ חמת. בהתאם למקור אשורי, קמה קואליציה של מלכי סוריה, ארץ ישראל ופיניקיה נגד אשור. לברית זו הצטרפו חילות עזר מטצרים ומערב. נראש הברית עמד הדדעזר הוא בן הדד השני, ושני סגניו שהיו אויביו המוטבעים לשעבר: אחאב מלך ישראל וארח' לנו מלך חמת. תכנון המערכה היה של בן הדד. הצנא אשר העמידו חברות הברית נגד אשור היה חזק ביותר, ואף הצליח לבלום את התפשטותה של אשור לאיזור.¹¹⁶ (על מלחמת קרקר ועל הרכב הצנא של בנות הברית ראה האנאלים של שלטנאסר השלישי המצורף בעמ' 2-91).

114. מלכ' א כ' 26-34:

ג. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם"... עמ' 147;

א. מלפס, לכסיקון מקראי, "ארם", עמ' 4-82;

ש. דים, ספר אורבן, "שטחי המרינה בין ישראל וארם", עמ' 99-100;

ראה: י', קויפמן, תולדות האמונה הישראלית, ד-ה, עמ' 227-231.

אין זו אותה אשור, אשר במאה ה-11 גאלצה להסלים עם אנדן שטחים לסובת הארמים, ואילו המלך האשורי, בן דורו של דוד - אשוררבי השני (970-1010) - לא היה יכול למנוע מדוד את כנוש המדינות הארמיות שנסוריה שרובן הוקמו על שטח אשורי לשעבר. בימיו הגיעה אשור לנקודת שפל מסוכנת ביותר.

ההתאוששות של האשורים החלה בסוף המאה ה-10. תהליך זה קשור בשמו של אשור דן השני (912 - 934) ויורשיו. במאה ה-9 קם לאשור שליט אדיר, בעל שיעור קומה כהדדעזר, דוד ובן הדד, אשר אילץ את הממלכות הארמיות להיכנע האחת אחר השניה.

אכזריותו של אשור-בניפל השני (859 - 883) היתה ידועה לשמצה. בערך, בתקופת שלטונו של עמרי הוריד אשור בניפל כחות באניות בהן הסליג מערבה ודרומה, חצה את סוריה וחלבנון, כבש ארצות וגבה מס כביעה מערים פיניקיות.¹¹⁷

על רקע זה של הסכנה האשורית, נזכר להבין את אחאב וסקוליו שהכריעו לסובת ברית עם ארם.

לאחר שנבלמו האשורים והסכנה מצידם חלפה, נתחדש הלהץ הארמי על ישראל, והפעם בהצלחה.

במלחמה השלישית בין בן-הדד ה-2 לבין אחאב, הכה מלך ארם את ברית מלכי ישראל ויהודה ברמות גלעד,¹¹⁸ איזור שנחשב כאסטרטגי עקב היותו שולט על כל עבר הירדן הצפוני. אחאב נהרג במלחמה זו, קרנה של ישראל ירדה וארם תפסה את ההנהגה על האיזור. ישראל הפסידה שטחים לסובת ארם כפי שאנדה איזורים מסויימים לסובת מואב. על כך מעיד מישע מלך מואב במצבתו: "ויאמר לי כמס, לך אחז את בנה על ישראל | וא חלך בללה ואלתחם בה מנקע השחרת עד הצהרם | ואת זה ואהרג כל(ם) שנעת אלפן ג(ב)רון וגרון | וגברת ו(גר)...". (ראה מצבת מישע מלך מואב, סורות 14, 15, 16. המקור מופיע בעמוד 4-93).

115. מלכ'א כ'א. השוה:

J. Bright, A History of Israel, p. 222

116. ב. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם..." עמ' 148; א. מלמט, לכסיקון מקראי, "ארם", עמ' 4-82.

The Interpreter's Dictionary of the Bible, p. 187-190.

חלומו של בן הדד השני לכבוש את ארץ ישראל ולהשתלט על כל המסלול של "דרך הים" ו"דרך המלך" שעברו דרך מלכות ישראל עומד להתגשם. אולם, יורשיו של אחאב משתדלים בכל כחם למנוע זאת, ובהצלחה ניכרת. לכן הסתפקו הארמים בפשיטות על ישראל¹¹⁹ ולהכין מארבים בדרכים. הספור המקראי מתאר כיצד אלישע הכה בסבירים צבא ארמי גדול וחובילו לשמרון, שם זכו לסעודה על שלחנו של מלך ישראל ונשלחו חזרה לארם. מאז לא יספו עוד גדודי ארם לבוא ולפשוט על ישראל.¹²⁰ אמנם, "גדודי קומנדו" ארמיים לא נשלחו יותר למבצעים מיוחדים בתחומה של ישראל, הואיל והארמים עלו על ישראל למלחמה גלויה¹²¹ המערכה היתה קשה, שמרון היתה במצור, הרעב פשט בעיר, והנשים נשלו את בשר ילדיהן. אך שוב, בדרך גס נצלה ישראל מתבוסה בטוחה. ¹²² בהתאם למקור המקראי, ה' הוציא קול רעש אדיר שבלבל את הארמים, אשר חשבו שמלך ישראל שכר נגדם את מלכי החתים ומצרים. המצור הוסר מעל שמרון והארמים נמלטו חזרה לארצם.¹²¹

בינתיים חלה בן הדד ה-2 וגורלו נחרץ. אלישע הנביא יוצא לפי צו ה' לארם לבשר לחזאל את מות מלכו והמלכתו הוא כמלך ארם. אלישע חוזה את אשר יעשה חזאל מלך ארם לעם ישראל בעתיד.¹²²

חזאל (806 - 842) ייסד שושלת חדשה בארם דמשק, ושאיפתו היתה לחזק ולבסס את ממלכתו כדי שתוכל להיהפך לשליטה ולבעלת ההשפעה באיזור. תכניותיו ביחס להמשך המערכה נגד ישראל נדחו עקב הלחץ האשורי המחודש על ארם דמשק בשנים 838 - 841. בתקופה זו עלה שלמנאסר ה-3 על ארם דמשק אך לא הצליח לכבוש את הנירה בה התבצר חזאל. ארם דמשק נחלשה מאד, אך באותה שעה נהנתה ישראל מעצמאות מדינית עקב מדיניות הכניעה של יהוא מלך ישראל כלפי אשור. חזאל נלחם ללא בנות ברית נגד אשור, הואיל והנרית שכרתו מדינות האיזור ביזמת בן הדד ה-2 ואחאב בסלה מן העולם עוד בימי יוזמיה. אולם משפסק הלחץ האשורי על ארם דמשק התחזקה המדינה הארמית במהירות רבה. היא הצליחה להשתלט מחדש על מדינות צפון סוריה ואיזורי הפרת. בשנת 814-815 ערך חזאל את מסעו נגד ארץ ישראל המערבית וכבש את כל עבר הירדן הישראלי, עד גבולות ממלכת יהודה.¹²³

J. Bright, A History of Israel, p. 222

וכן הערה מספר 39,

ראה האנאלים של שלמנאסר ה-3 המצורף בעמ' :

יהואש מלך יהודה נאלץ לשלם מס כבד לחזאל כדי למנוע השתלטות ארמית על חלקי ממלכתו.¹²⁴

מלכות ישראל אבדה את האפשרות הזו של תשלום מס ובכך למנוע השתלטות, הואיל ויהוא, מלך ישראל היה ידוע כאויב מסוכן של הנבל, לכן בנות בריתה של ישראל לשעבר - כגון צידון - פסקו מלתמוך בה ויהוא עמד בודד וחסר אוזנים מול כח המהפך של ארם. בנו יהואחז (801-815) הובס כליל על ידי הארמים (ארם דמשק), ולפי תנאי הכניעה אותם הכתיב לו חזאל מלך ארם הוגבלה ישראל מאד סבחינה צנאית. הותר לה להחזיק רק 50 פרשים, 10 רכב ו-10.000 רגלים בתפקיד של משטרה אזרחית לשמירת הסדר הצבוי.¹²⁵ ישראל הפכה להיות תלויה בארם, ואילו יהודה פחות או יותר באותו סטטוס. עליונותה של ארם דמשק היתה מוחלטת. המקרא מציין סבב זה במספר מקומות: "וחזאל מלך ארם לחץ את ישראל כל ימי יהואחז"¹²⁶, "ויחר אף ה' בישראל ויתגם ביד חזאל מלך ארם וביד בן-הדד בן חזאל כל הימים... ויחל יהואחז את פני ה'... ויתן ה' לישראל מושיע ויצאו מתחת יד ארם..."¹²⁷

מעניין, אך אין מקור זה מציין את זהותו של אותו מושיע. עיון ובדיקה³ השתלשלות העניינים יראת שבשנת 806 לפהס'ג, בימי בן הדד בן חזאל פתח אדוניררי ה-3 מלך אשור במסעות צנאיים לסוריה וארץ ישראל.

- 118. מלכ'א, כ'ב 1-36.
- 119. מלכ'ב ה' 2
- 120. שם ו' 23
- 121. מלכ'ב ו' 24-26; ז' 6 - סוף
- 122. שם ה' 7-15.
- 123. שם י' 32-33; י'ג 18-19; י'ג 7; עמוס א' 5-3;

J. Bright, A History of Israel, p. 236

- ג. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם" עמ' 148.
- א. מלמט, לכסיקון מקראי, "ארם", עמ' 3-81; השהו;
- י'. קויפמן, תולדות האמונה הישראלית, ד-ה, עמ' 3-232
- ש. דים, ספר אורבך, "שטחי המדינה בן ישראל וארם", עמ' 98-99;
- א. מלמט, אנצק' .סק' .א', "ארם דמשק", טור 579.

מלך זה הצליח להכניע את האיזור, וגרם להתמסרותה של ממלכת ארם, ואילו מלכות ישראל נצלה מן הפרענות כי לא היוותה גורם בעל חשיבות באיזור.¹²⁸ מכאן ברור, שהמושיע שהציל את ישראל מידי ארם היה מלך אשורו (ראה הכתובת האשורית של אדוניררי ה-3 המצורפת בעמ' 96). המלכים יהואחז, יהואש בן יהואחז וירבעם השני נצלו את חולשתה של ממלכת ארם וערכו נגדה שורת מלחמות; יהואחז מלך ישראל הכה את ארם שלש פעמים והצליח להחזיר לממלכתו את כל אותן ערים שנלקחו בזמנו על ידי חזאל.¹²⁹ ירבעם ה-2 הצליח להתחליש את ארם דמשק ולנסוך הפכה לגרורתה של ישראל. ממלכת ישראל שוב תפסה מקום בצמרת המדינות השליטות באיזור, אם כי צלה של ממלכת אשור גמה על כל ארצות סוריה והקשת המערבית. על כל פנים ירבעם השני החזיר את כבודה וגדולתה של ישראל למצב שהיה בימי דוד ושלמה.¹³⁰ מאד יתכן, שמסעו של שלמנאסר ה-4 נגד ארם דמשק בשנת 773 לפהס'ג סייע לירבעם ה-2 מאד להכניע סופית את ממלכת ארם החלשה.

כך בא הקץ לבסיון הארמי השני לאחדות מדינית, שהחזיקה מעמד בקושי שני דורות; מימי בן הדד ה-2 ועד חזאל, או לכל היותר עד המחצית הראשונה של שלסון בן-הדד בן חזאל. תקופת הפריחה והשגשוג האחרונה של ממלכת ארם דמשק חלה בשליש השני של המאה ה-8 לפהס'ג ומקורה במהומות שפרצו באשור וכן בישראל וגרמו לחולשתן של שתי הממלכות. אולם, תקופת פריחתה האחרונה של ארם דמשק לא האריכה ימים.

124. מלכ'ב, י"ג 18-19.

125. שם, י"ג 7

J. Bright, A History of Israel, p. 236.

126. מלכ'ב, י"ג, 22.

127. שם, שם, 5-3: ראה גם פסוק 7.

128. ב. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם" עמ' 150.

129. מלכ'ב; י"ג, 25-14; י"ד 27-25; השוה:

י'. קויפמן, תולדות האמונת הישראלית, ד-ה, עמ' 3-232.

130. מלכ'ב י"ד 28, 22

א. מלמט, אנצק', מק', א'. "ארם דמשק", טור 579.

המקרא מוסר בתאורו על הנרית שכרתו בניניהם פקח בן רמליהו
מלך ישראל ורצין מלך ארם והמלחמה שנלחמו נגד יהודה: "ויצרו על
אחז ולא יכלו להלחם בו".¹³¹

את הרקע למאורעות אלה במצא במקורות האשוריים. בשנת 734
לפחס'ג פרץ מרד נגד אשור שכלל את רוב מדינות הקשת הסוריה, מנבל
בדרום הקשת המזרחית, סוריה, ארץ ישראל ומצרים שבדרום הקשת המערבית.¹³²
מדינות האיזור ראו בדאגה את התעצמותה המחודשת של אשור והנינו את
מסרתו של תגלת - פלאסר ח-3. מלך זה חלם על הקמת אימפריה עולמית
בהגהגתה של אשור.

בראש המרד עמדו שוב מלכי ארם וישראל; פקח בן רמליהו ורצין מלך
ארם הזמינו את מלכות יהודה להצטרף למרד, אולם אחז סרב. פקח ורצין
עלו על אחז למלחמה. כמו בימי אסא כן עתה, פנתה יהודה לעזרת אשור
נגד ארם וישראל. אשור בעתה לבקשת יהודה ועלתה על ארם.
בקשת העזרה מאשור וכביעה מראש מצד יהודה תציל ממלכה זו מחורבן
מדיני. מכל מקום, עד בוא עזרת אשור אנדה יהודה שטחים אחדים; "בעת
התיא חשיב רצין מלך ארם את אילת לארם".¹³²

131. מלכ'ב, ט'ז, 5; ישע', ז' 1.

132. ח. תדמור, ידיעות כ'ה, תשכ"א, "גבולה הדרומי של "ארם דמשק",
עמ' 209 - 201.

132. מלכ'ב; ט'ז, 6; ט'ו, 37; דה'ב כ'ח 4 ואילך.

א. מלמס, אנציק' . מק' . א' . "ארם דמשק", סור 580 - 579;

ש. דים, ספר אורבך, "שטחי המריבה בין ישראל וארם" ... עמ' 2-101;
J. Bright, A History of Israel, p. 256;

השוה: ח. תדמור, בימי בית ראשון, (עורך א. מלמס) (י-ם, תשכ"ב)
"עזריהו מלך יהודה בכתובת אשור", עמ' 186;
ב. מזר, ארץ ישראל ד' (תשס"ז) עמ' 251-149, "בן מנאל ובית
סוביה";

M. Nouth, The History of Israel, N.Y. 1960, p. 259.

א. מלמס, הסטוריה צגאית של ארץ ישראל בימי המקרא, (ת'א 1965),
"מלחמות ישראל ואשור"; עמ' 252.

לא מתקבל על הדעת שהיו אלה סכסוכי גבולות, כגון למי שייכות רמות גלעד. סכסוכים מסוג זה פותרים בצורה דפלומטית או אפילו צבאית. הפתרון ישביע או לא ישביע את הרצון, אך שני הצדדים יסלימו עמו ולא ימשיכו להיאבק על ענין זה במשך דורות.¹³⁷

לא כן הדבר, כאשר בין שני עמים המקורבים קרבה גזעית ואף לשונית מנדילים ארץ או ארצות גבול, המיושבות באוכלוסיה מעורבת ששני הצדדים טוענים על הנעלות. ואם איזורי גבול אלה בעלי חשיבות במיוחד, הרי שזו סיבה נוספת למאבק עקשני בין שני הצדדים. הואיל ושני הצדדים הגיעו למסקנה - גכונה כשלעצמה - שכל המחזיק באיזורי חיץ אלה, השפעתו תגדל, כחו יגבר וסופו שישגיג את התגמוניה על האיזור. הרי אלו סבות סבירות למלחמות הממושכות אשר נמשכו - כאמור - דורות רבים.¹³⁸

שני שטחים גדולים ובעלי חשיבות כלכלית וצבאית הפרידו בין ארץ ישראל המקורית לבין הארצות הארמיות המקוריות, ואשר אוכלוסיתם היתה מעורבת, ועקב חשיבותם שאפו ישראל והארמים לספחם לעצמם. אלה הם הגורמים העקריים למאבק הממושך והאכזרי בין הצדדים. לפעשה, על אילו שטחים מדובר?

א. כל עבר הירדן המזרחי.

ב. צפונה טל ארץ ישראל - עיון, דן, אבל בית מעכה, כל הכנרות וארץ הנפתלי. מקומות אלה כללו לא רק את נחלותיהם של השבטים המוזכרים, אלא גם את גשור ומעכה, שכידוע, לא הורישום בני ישראל. "וישב גשור ומעכה בקרב ישראל".¹³⁹

אבל מעכה נחשבה כשטח ישראלי וכנחלת ה',¹⁴⁰ ואילו גשור נחשבה כשטח ארמי.¹⁴¹

137. ש. דים, ספר אורנר, "שטח המריבה בין ישראל וארם", עמ' 94.

138. שם, שם, שם, שם.

139. שם, שם, שם, שם.

יהושע י' ג 2-13.

140. שם' ב' כ' 19.

141. שם' ו' 6; יהושע י' ג 11.

במושגי זמנינו, מדובר כאן על שטח שכיום נקרא הגליל העליון, בצירוף הקטע שמעבר לירדן והכנרת. גשור ומעכה היו בעלי אוכלוסיה מעורבת ישראלים וארמים, לכן קביעת גבולות מדוייקים במקום זה לא היה בר בצוע.

שני איזורים אלה עברו - כפי שהוכח בפרק זה - מיד ליד עקב הסבות שצייגתי, ובמיוחד עקב השיבותם האסטרטגית והכלכלית.¹⁴² את האיזורים הנ"ל חוצה דרך, המכונה בגיאוגרפיה "דרך רחוב", שחשיבותה הנטחונת והכלכלית עצומה. מוצאה של "דרך רחוב" זו הם ערי הנמל צור וצידון השוכנות על החוף המזרחי של אגן הים התיכון. מטתי ערי נמל אלו יוצאת הדרך לגשור, מעכה ודמשק מדמשק לארם נחריים ואף מעבר לזה.

מכאן נבין את תלותה של ארם בישראל מנחינה מסחרית, בשעה שישראל היתה השליטה על השטחים דרכם עברה "דרך הרחוב" הנ"ל. תלות מסחרית זו גברה בשעה שלארמים היו אינטרסים כלכליים עם כנען ומדינות הים.

כפי שצויין בפרק זה, הצו דרכי מסחר בינלאומיות את תחומן של ממלכת ארם וישראל. נתיבי מסחר אלה הפכו את הערים דרכם עברו לערי מסחר חשובות. ממלכת ארם וממלכת ישראל הגיעו בדרך זו לעושר רב, לשגשוג כלכלי וליציבות מדינית. לכן, קל להבין שהיתה קיימת תחרות בין שתי הממלכות, ובעקבות העשר והיציבות הכלכלית היתה לשתיהן ההרגשה שהן רשאיות וחייבות להיות המדינות בעלות ההשפעה באיזור. השקפה זו תעמוד בנקורת אם לא נשכח שארם וישראל היו מדינות צעירות יחסית, מלאות מרץ ואפשרויות, בה בשעה שמדינות האיזור היו וותיקות שתקופת טריחתן שייכת כבר לעבר. המדינות הותיקות הזדקנו והתאבנו, לכן לא עלה בידן לבלום את הדינמיות של ארם ושל ישראל.

הקשר והחבור של ארם דרך מזרח הירדן עם ים-סוף ועם האוקיאנוס ההודי, שדרכם בא כל עושר העולם הדרומי ומסחרו הוא בעל חשיבות רבה להבנת גורמי השנאה והמאבק בין ארם וישראל. סחר כוש "שבא וידן וסוחרי תרשים וכל כפיריה"¹⁴³...

142. ש. דים, ספר אורבך, "שטחי המריבה בין ישראל וארם", עמ' 95.

143. יחזקאל, ל'ח 13.

אדם דמסק ויתר המדינות הארמיות שבאיזור, יכלו להגיע לים סוף ולאוקיאנוס ההודי ב דרך חוף אילת ועציון גבר והארצות שבעבר המזרחי של הערבה והירדן, לכן עשו הארמים מאמצים חוזרים ונשנים להשתלט על שטחים אלה בכל מחיר. כלל היה נפוץ בקרב ארצות האיזור: "השליט על מנאות ימים, על הגישות לים התיכון ולאוקיאנוס ההודי דרך ים סוף, הוא גם השליט על כל המרחב הכולל את ארץ ישראל וארם גם יחד.

הואיל - וכאמור - למדינות הארמיות לא היה פרוודור יבשתי לשני ימים אלה, והואיל וכל מסחרם עם הארצות שבעבר לימים היתה תלויה בשטחי המריבה שבינם לבין ישראל, לכן ניהלו שני הצדדים מלחמות ממושכות לזכות בנעלות על שטחי המריבה.¹⁴⁴

בקשר לגורם הראשון למאבק הממושך יש להוסיף מספר עובדות.

ציינותי, שההרכב המעורב של אוכלוסיית שטחי המריבה גרם לסבוכים רבים. גשור ומעכה במצאו ששני עברי הכנרת, והירדן שמצפון לכנרת, והיו מובלעות בתוך שטח ישראלי. הן גבלו עם נפתלי ודן תושבי הגלעד והנשן. כאן המקום לציין שאוכלוסיית הגלעד, הנשן וחיות יאיר, שהיו תחת שלטון ישראלי, לא היתה מהורת גזע, אלא מעורבת.

שבת מנשה המזרחי - היה מעורב עם דם ארמי בעקבות קשרי נשואין:

"בני מנשה אשר יאל אשר ילדה, פלגשו הארמיה ילדה את מכיר אבי גלעד"¹⁴⁵ גם לשבת יהודה היו נציגים בסביבה זו: "ואחר בא חצרון (בן פרץ בן יהודה) אל בת מכיר אבי גלעד והוא לקחה והוא בן ששים שנה, ותלד לו את שגוב, ושגוב הוליד את יאיר, ויהי לו עשרים ושלש ערים בארץ הגלעד."¹⁴⁶

שבת ראובן חי בשכנות, ממזרח לגלעד, ובני גד מסולם בארץ הנשן עד סלכה, ובני מנשה ישבו צפונה מהם, מנשן עד בעל חרמון ושניר והר חרמון.¹⁴⁷ גם לשבת בנימין יצוג ביבש גלעד.¹⁴⁸

144. ש. דים, ספר אורבן, "שטחי המריבה בין ישראל וארם", עמ' 96.

145. דה'א, ז' 14.

146. שם, ב', 21-22.

147. שם, ה', 9-13.

148. שופטים, כ'א, במיוחד פסוק 9.

כל השטחים הנ"ל היו ארמיים מובהקים, ושנטי ישראל ישנו שם בקרב הארמים ממש כפי שיטבו גשור ומעכה הארמיים בקרב ישראל.¹⁴⁹ המסקנות: מספר שנטיים ישראליים או נציגיהם ישנו מרצונם החפשי בקרב הארמים, כשם ששנטיים ארמיים ישנו בקרב ישראל. שכנות מהחברה הישראלית המקומית התבוללו בקרב הארמים, כחורת יאיר ובני גלעד. מכל מקום, עקב היות האוכלוסיה מעורבת, כל צד היו לו סמוכין בטענתו על בעלות על שטחי המריבה. לא ישראל ולא ממלכת ארם רצו לוותר על שטחים אלה.

השאלה החשובה הנאה במסגרת זו היא, האם היו יחסים נוספים, אחרים, בין ישראל לארם? האם היו השפעות הדדיות ביניהם? התשובה היא: כן!

משעלתה ארם למעמד של גורם בעל כח והשפעה באיזור, החלה דמסק להפעיל לחץ מדיני, צבאי, כלכלי ודתי על ממלכת ישראל, ויחסי גומלין החלו נרקמים ביניהם בכל שטחי החיים החמריים והרוחניים, זהו המפתח להבנת המהפכה בערכי התרבות בישראל במחצית השניה של המאה ה-9, במיוחד לקראת סוף המאה. את ההוכחות לתמורות אלו נותנות החפירות הארכיאולוגיות הנאות להשלים את המתואר במקרא.¹⁵⁰

השפעה ארמית על ישראל בתחום התרבות היתה קיימת עוד מתקופת האבות, והיא הלכה והתעצמה בתקופת הבית השני. השפעה זו מתבטאת במיוחד בתחום הלשון. הארמית היתה ללשון הרשמית השניה של עם ישראל בתקופת בית שני. מלים ארמיות מוצאים עוד מימי אבותינו, כגון "יגר שהדוּתא".¹⁵¹

בספר ירמיהו¹⁵² מוצאים פסוק שלם בארמית. קטעים שלימים בארמית מוצאים בספר דניאל¹⁵³ ועזרא.¹⁵⁴

149. ש. דים, ספר אורבן, "שטחי המריבה בין ישראל וארם", עמ' 96; יהושע י' ג' 13.

150. ב. מזר, בימי בית ראשון, "ייסודה של ממלכת ארם"... עמ' 147.

151. בראשית ל"א 47.

152. ירמיהו י' 11.

153. דניאל ב' 7-4.

154. עזרא ד' 18, 6-5; ז' 26-12.

השפעה ארמית עזה על חלק משבטי ישראל היתה בגלעד ונבשן. שנים וחצי השבטים וכן נציגים של שבטים נוספים חיו בקרב אוכלוסיה ארמית גדולה, אשר השפיעה עליהם מאד מבחינה דתית ותרבותית. עובדה היא, שברבות הימים תהליך ההתבוללות ונשואי התערובת היו בקנה מידה גדול ועצם ייחודם כיהודים היה מוטל בספק.¹⁵⁵ השפעה דתית חזקה היתה על ישראל בימי אחז, אשר צווה על אוריה הכהן לבנות מזבח חדש בבית המקדש אשר בירושלים כדוגמת המזבח אותו ראה מלך יהודה במקדש הוד-רמן בדמשק.¹⁵⁶ לפי התאור בדבה'ב, זכה אלהי דמשק לפופולריות רבה בירושלים בימי אחז.¹⁵⁷

אין לדבר על השפעות חד - סטריות, כי אם על השפעות הדדיות. המקרא מציין במספר מקומות על השפעה ישראלית על ארם במיוחד בתחום הדת.

המקרה האחד הוא פרשת רפוייו של נעמן שר צבא מלך ארם מצהעתו על ידי הנביא אלישע. בהתאם למקור המקראי נעמן חדל להאמין באלילים והחל עובד לה' אלקי ישראל. הוא גם מבקש סליחה מה' על כך שבעתיד ייאלץ ללכת למקדש רמן כמלוהו של מלך ארם, ועליו יהיה גם להשתחוות שם לפסל. נעמן מציין שהוא לא יעשה זאת מרצונו החפשי אלא בתוקף תפקידו. נעמן נוכח לדעת שרק אלקי ישראל הוא האלקים. כאות תודה לה' הוא לקח עמו מאדמת ישראל לבנות מזבח לה', לו יתפלל מעתה.¹⁵⁸

מקרה אחר מתאר כיצד חזאל בא בשליחותו של בן הדד ה-2 הגוסס אל אלישע הנביא ושאלתו היא היקום מחליו או ימות?

155. דה'א, ז' 14.

156. מלכ'ב, ט'ז 10-13; דה'ב כ'ח 23.

157. דה'ב כ'ח 23.

158. מלכ'ב ה' 1-20.

159. שם'ב ח' 10.

160. דה'ב ח', 3-4.

אלישע חזה את מותו של בן הדד, את המלכתו של חזאל ורקמת היחסים העתידיים להתפתח בין ארם לבין ישראל.

רושם רב עשתה המשלחת המכובדת מחמת שהגיעה לירושלים, להביע את שמחתו של מלך חמת על גזחוננו של דוד. בראש משלחת רמת הדד הזו עמד חדורם (הדד רם) בן מלך חמת. מסתבר, שניירושלים שונה שמו ליורם,¹⁵⁹ וזה תחת השפעת הבירה הישראלית. יש להניח שרבים סבני האצולה של חמת הלכו בעקבותיו. זו יכולה להיות הוכחה על ראשיתה של השפעה תרבותית ישראלית על ממלכה ארמית.

במקרא מצויין ששלמה עסק בבניה בחמת.¹⁶⁰ הארכיסקטורה הישראלית זכתה כנראה במכרזים החשובים במקום, ואמנם נתגלה מבנה, אשר על פי ההשערה שימש מקדש, ולפני כניסתו הוצבו שני עמודים כדוגמת שני העמודים "יכין ובוועז"¹⁶¹ אשר הוקמו לפני הכניסה למקדש שלמה. ישנה סיבה נוספת להעלות את ההשערה שהיתה קיימת באמת השפעה מדינית-תרבותית ישראלית על חמת. המלך האחרון בחמת נקרא אלבדי או יאבדי, שפירושו יהו-בעדי.

אין ספק שזהו במקורו שם ישראלי, פרי ההשפעה הישראלית בימי ירבעם ה-2.¹⁶² יש הסוברים, שבימי עוזיהו מלך יהודה התגברה ההשפעה הישראלית על חמת. זו התבטאה בבחירתו של יאבדי - אדם מסנצא ישראלי-כמלכה של חמת.¹⁶³ אפילו אם דעה זו מוגזמת, הרי שאין ספק שישראל השפיעה בתחומים רבים על ממלכת חמת.

השפעות הדדיות היו בלתי נמנעות בתנאי התקופה והסצנ הגיאוגרפי, והן הקיפו את רוב שטחי החיים. כוון ההשפעה היה תלוי בעליונות צבאית ומדינית. בפרק זה הוכח שנעקבות השתלטות צבאית-מדינית באה גם השפעה לשובית, דתית וחברתית.

161. א. מלמס, בימי בית ראשון, "פרקים במדיניות החוץ" ... עמ' 33.

162. שם שם שם שם שם

מלכ' ב י' ד 28.

163. ו. פ. אולברייט, אנצק' . סק' . ג' . טור 200

במאה התשיעית (ב)

מצבת בר הדד (1)

ע"פ: W. F. Albright, BASOR 87(1942), p. 25

1. נצבא. זי. שם. ברה
2. דד. בר סבר [מ] ו [פַר]. הַזִּי [ז]
3. מלך ארס למראה למלקר
4. ת. זי נזר לה ושמע לקל
5. ה.

מלחמת קרקר לפי האנאלים של שלמנאסר III (2)

מכתובות מלכי אשור*

שלמנאסר הג': המלחמה בברית מלכי
סוריה, בקרקר (853 לספה"ג)

מתוך מהדורת האנאלים משנת שש לשלמנאסר החרוטה על גבי
המונוולית מכורח (צד שני, שורות 82-99)

... בספינות עשויות עור תישים עברתי את הפרת שנית בשעת

גאותו. בעיר אשור-אתר-אצבת, שמעבר לפרת, שעל הנהר סגור,
אשר אנשי ח'ת יקראו לה פתר - שם קיבלתי את מס המלכים שמעבר
לפרת:

מאת סַגְרִי מִכְרַמִּישׁ; מאת פְּנִתְשַׁפּ מִכְּמַח; מאת אַרְמִי בֶן (א) גוּשׁ; לְלִי
מאת חֲזַן בֶּן גְּבַר; מאת פְּלִפְרִד מִחֲתַנִּי; מאת כְּלִפְרִד מִגְּרָגִם; כֶּסֶף, זֶהָב,
בְּדִיל, נְחוֹשֶׁת (או אַרְד), כְּלִי נְחוֹשֶׁת.

יצאתי מן הפרת וקרבתי לחלב. אנשי חלב יראו להלחם (בי)
ואחזן ברגלי. כסף זהב - מסיהם קבלתי. הקרבתי קרבנות לפני
האל אדד של חלב. מחלב יצאתי וקרבתי לשתי עריו של ארחה־לִנִּי

החמתי. לכדי את אֲדָנִי, בָּרָג, וְאֲרָגַנְּךָ - ערי מלכותו. הוצאתי לי את שללו,
רכושו (ו) חפצי היכלו (ו) הצתי את היכלותיו באש.

מֵאֲרָגַנְּךָ יצאתי ולקַרְקַר קרבתי. את קרקר עיר מלכותו הרסתי,
החרבתי באש שרפתי.

1200 רכב	1200 סוסי-פרשים	20,000 רגלי של הדדעור מארץ דמשק	
		(Adad-idri ša māt imērišu)	
700 רכב	700 סוסי-פרשים	10,000 רגלי של אֲרָחֶלֶן החמתי (Amatai)	
2000 רכב	-	10,000 רגלי של אחאב הישראלי	
		(Aḥabbu Sir'ilai)	
	-	500 רגלי של אנשי גבל (Gu[bal] ai)	
	-	1,000 רגלי של אנשי מצרים (Musrai)	
10 רכב	-	10,000 רגלי של אנשי ערק	
		(Arqa <na > tai)	
	-	200 רגלי של מתן-בעל הארודי	
		(Armadai)	
	-	200 רגלי של אנשי אֲסַנ	
30 רכב	-	10,000 רגלי של אדוני-בעל הסאני	
	-	1,000 גמלים של גנדבא הערבי	
	-	1,000 רגלי של בעשא בן-רחוב (...)	
		(Gindibu' Arbai)	
		העמוני	
		(Ba'asa mār Ruhubi KUR Amanai)	
		(או מהר האמנה)	

12 מלכים אלה הוא הבשא לו לעזרה (ו) הם נערכו נגדי לקרב
מכריע. בכוח האדיר שנתן לי האל אשור, בכלי הנשק העזים שהעניק לי
האל נרגל, ההולך לפני, לחמתי עמם. למן קרקר ועד גִלְזָאג הנחלתי
להם מפלה נצחת. בחרב הכיתי 14,000 מצבא לוחמיהם, כְּאֲדָר המטרתי
עליהם סופה. פיזרתי את גויותיהם (ו) מלאתי את פני המישור
בחילותיהם הנפוצים.

החמתי. לכדי את אדני, ברך, וארגנ - ערי מלכותו. הוצאתי לי את שללו, רכושו (ו) הפצי היכלו (ו) הצתי את היכלותיו באש.

מארגנ יצאתי ולקרקר קרבתי. את קרקר עיר מלכותו הרסתי, החרבתי באש שרפתי.

1200 רכב	1200 סוסי-פרשים	20,000 רגלי של הדדעזר מארץ דמשק	(Adad-idri ša māt imērišu)
700 רכב	700 סוסי-פרשים	10,000 רגלי של ארחה לנ החמתי (Amatai)	
2000 רכב	-	10,000 רגלי של אחאב הישראלי	(Aḥabbu Sir'ilai)
-	-	500 רגלי של אנשי גבל (Gu[bal] ai)	
-	-	1,000 רגלי של אנשי מצרים (Musrai)	
10 רכב	-	10,000 רגלי של אנשי ערק	(Arqa <na > tai)
-	-	200 רגלי של מתן-בעל הארודי	(Armadaï)
-	-	200 רגלי של אנשי אסן	
30 רכב	-	10.000 רגלי של אדוני-בעל הסאני	
-	-	1,000 גמלים של גנדבא הערבי	(Gindibu' Arbai)
-	-	000 (...) רגלי של בעשא בן-רחוב העמוני	(Ba'asa mār Rūhubi KUR Amanai)
(או מהר האמנה)			

12 מלכים אלה הוא הבטא לו לעזרה (ו) הם נערכו נגדי לקרב מכריע. בכוח האדיר שנתן לי האל אשור, בכלי הנשק העזים שהעניק לי האל נרגל, ההולך לפני, לחמתי עמם. למן קרקר ועד גלזאני הנחלתי להם מפלה נצחת. בחרב הכיתי 14,000 מצבא לוחמיהם, כאדר המסרתני עליהם סופה. פיזרתי את גויותיהם (ו) מלאתי את פני המישור בחילותיהם הנפוצים.

שמר

ע"פ: K.Galling: Textbuch zur Geschichte Israels, 1950, p. 48-49
בהשוואה עם KAI, עמ' 33.

1. אנך. משע. בן כמש [ית]. מלך מאב הד
2. יבני | אבי. מלך. על. מאב. שלשן. שת. ואנך. מלכ
3. תי. אחר. אבי | ואעש. הבמת. זאת. לכמש. בקרחה | [בנס. י]
4. שע. כי השעני. מכל. המלכן. וכי. הראני. בכל. שנאי | עמר
5. י. מלך. ישראל. ויענו. את. מאב. ימן. רבן. כלי. יאנף. כמש. באר
6. צה | ויחלפה. בנה ויאמר. גם. הא. אענו את מאב | בימי.
אמר. [כז]
7. וארא. בה. ובנתה | וישראל. אבד. אבד. עלם. וירש. עמרי.
את כל. [אר]
8. ז. מהדבא | וישב. בה. ימה. וחצי. ימי. בנה. ארבען. שת.
ויש
9. בה. כמש. בימי | ואבן. את בעלמען. ואעש. בה. האשוח ואבן]
10. את. קריתן | ואש. גד. ישב. בארץ. עטרת. מעלם. ויבן. לה.
מלך. י
11. שראל. את עטרת | ואלתחס. בקר. ואחזה | ואהרג. את כל
העם. [מ]
12. הקר. רית. לכמש. ולמאב | ואשב. משם. את. אראל. דודה. וא [ס]
13. חבה. לפני. כמש. בקרית | ואשב. בה. את. אש. שרן. ואת. אש
14. מחרת | ויאמר. לי. כמש. לך. אָנו. את. נבה. על. ישראל | וא
15. הלך. בללה. ואלתחס. בה. מבקע. השחרת. עד. הצהרם | ואת

- 16. זה. ואהרג. כל [ס.] שבעת. אלפן. ג [ב] רן. וגרן | וגברת. ו [גר]
- 17. ת. ורחמת | כי. לעשתר. כמש. החרמתה | ואקרח. משם. א [ת. כ]
- 18. לי. יהוה. ואסחב. הס. לפני. כמש | ומלך. ישראל. בנה. את.
- 19. יהץ. וישב. בה. בהלתחמה. בי | ויגרשה. כמש. מפני. [ו]
- 20. אקח. ממאב. מאתן. אש. כל. רשה | ואשאה. ביהץ. ואחזה.
- 21. לספת. על. דיבן | אנך. בנתי. קרחה. חמת. היערן. וחמת.
- 22. העפל | ואנך. בנתי. שעריה. ואנך. בנתי. מגדלתה | וא
- 23. נך. בנתי. בת. מלך. ואנך. עשתי. כלאי. האשו [ח.ל. מ] ין.
בקר [ב]
- 24. הקר | ובר. אן. בקרב. הקר. בקרחה. ואמר. לכל. העם. עשו. ל
- 25. כס. אש. בר. בביתה | ואנך. כרתי. המכרתת. לקרחה. באסר
- 26. י. ישראל | אנך. בנתי. ערער. ואנך. עשתי. המסלת. בארנן |
- 27. אנך. בנתי. בת. במת. כי. הרס. הא | אנך. בנתי. בצר. כי. עין.
- 28. [הא.בא] ש. דיבן. חמשן. כי. כל. דיבן. משמעת | ואנך. מלך
- 29. ת [...]. מאת. בקרן. אשר. יספתי. על. הארץ | ואנך. בנת
- 30. י [מהד] בא. ובת. דבלתן | ובת. בעלמען. ואשא. שם. את. מע
- 31. [דני. הבקר. ואת. מיטב] צאן. הארץ | וחורנן. ישב. בה.
- בַּח. וְזָק [..] אֲשֶׁ
- 32. [וי...] אמר. לי. כמש. רד. הלחתם. בחורנן. וארד. —
- _____ 33
- _____ 34

5. שריד כחובת מפרך

ע"פ, 6. p (1963) BASOR 172, W. L. Reed & F. V. Winnett,

... [כ] משית. מלך. מאב. ה...
 ... ת. כמש. למבער. כי. אה...
 ... נה. והן. עשתי. את...

3. יהוא מלך ישראל מעלה מס לשלמנאסר ה-III (841 לפסגה"נ)

א. מתוך מהדורת האנאלים משנת 20 לשלמנאסר, (סור ג' שו' 45, סור ד' שו' 15).

בשנת השמונה עשרה למלכותי עברתי את הפרת בפעם השש-עשרה.

חזאל (*Haza'flu*) מארץ דמשק (*ša imērišu*) בטח

בהמוץ חילו וכינס את צבאותיו הרבים, את הר שניר - פסגת הר אשר ממול הר הלבנון הוא ביצר לו כמעוז. נלחמתי בו והנחלתי לו מפלה והרגתי בחרב 16,000 (נ"א 6,000) מלוחמיו. לכדתי מקנו 1121 (נ"א 1131) מרכבות,

420 (נ"א 470) סוסי-פרשים, עם ציוד מחנהו. הוא נמלט

להציל את חייו. אחריו רדפתי ובדמשק עיר מלכותו סגרתי

עליו. כרתי את גניו ושרפתי את חורשתו. הלכתי עד הר חורן (*Hauranī*). ערים ללא-ספור הרסתי, החרבתי, באש שרפתי,

את שללן נשאתי לי. עליתי על הר בעל-ראש הנמצא מול-הים,

מול ארץ צור. את מצבת צלמי (צלם המלך) העמדתי שם. קיבלתי

את המס של בעל-מנזר הצורי (נ"א: המס של אנשי צור, של

אנשי צידון) (ו) של יהוא בן עמרי (*Var. Ya-a-u*)

(*Ya-u-a*) mā̄r Hu-um-rī-ī

בשובי עליתי לי על הר הלבנון והצבתי (שם) את מצבת צלמי

(צלם המלך) ליד צלמו של תגלת-פלאסר, המלך הגדול, שקדם לי.

ב. כתובת על גבי האובליסק השחור לשלמנאסר הג'; מעל התבליט

המתאר את נושאי המס מישראל.

המס של יהוא (*Ya-u-a*) בן עמרי: כסף, זהב, ספל זהב,

קערת זהב, קובעת זהב, דליי-זהב, בדיל, שרביט בשביל יד

המלך פירות (?) (או: חניתות (?)).

הערה מעמוד 6

(*) כתובות מלכי אשור מובאות מתוך אוסף תעודות אשוריות ובבליות לתולדות ארץ ישראל ושכנותיה הקרובות בימי הבית הראשון בהכנת ח' תדמור העתיד לצאת לאור מטעם האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים ומתפרסמות כאן באדיבותה. כל הזכויות שמורות למתרגם.

1. אדדנררי ה-III: מסע נגד בן הוד ה-III מלך דמשק
(שנת 796 לפנה"ס)

כתובת על לוח האבן מכלח (שורות 1, 5-21); שינויי הנוסחאות
מתוך "אסטילת סבע".

ארמון אדדנררי המלך הגדול, המלך העז, מלך חבל, מלך ארץ
אשור וגו' (כאן בה פירוט תאריכו של אדדנררי ולאחר מכן):
הכובש מהר סלג שבמזרח שמש, ארצות צב (ז), אלפ, תרת'ר,
ארזיאש, מס, מדי, גזלפנד כלה; ארצות מנ, פרסא, אלבריא
אבדדנ, נאך על כל גבולה, אנדא השוכנת רחוק - מורדות ההרים
על כל גבולם - עד הים הגדול של צאת השמש. החל מ(חוף) הנהר
פרת, ארץ ח'ת, אמר כלה, צור, צידון, ארץ-עמרי, אדום, פלשת,
עד הים הגדול של מבוא השמש - (ארצות אלה) שעבדתי לרגלי.
מסי-קבע הטלתי עליהם.

עליתי על ארץ דמשק. את מרא מלך ארץ דמשק כלאתי בדמשק עיר
מלכותו. הוד האל אשור אדוניו (צ"ל: אדוני) המטיל אימה, המם
אותו והוא אחז ברגלי (ו) השתעבד לי. 2,300 (נ"א 1,000) ככח
כסף, 20 (נ"א 100) ככר זהב, 5,000 ככר ברזל, בגדי-פשתן
צבעוניים, משה-שן כסא-משען רצוף ומשובץ פתוחי-שן, חפצי
רכושו ללא מספר - קיבלתי בדמשק עיר מלכותו, בתוך ארמונו.

9. תגלת פלאטר ה-III: המלחמה בברית מלכי צפון סוריה
בהנהגתו של עזריהו מלך יהודה (738 לפסה"נ)

- א. III R., 9, 2 = אנאליס (מהדורת רוטט) שורות 103-119
 ב. III R. 9, 3 = אנאליס שורות 123-133
 ג. שם, שורות 150-157

א. [ב] המשך מסעי, את מס המלכ [ים קיבלתי].... [עז] ריהו
 (Az-ri-ia-a-u) היהודי (Ya-u-da-ai) כמו... עזריהו
 (Az-ri-ia-a-u) מארץ יהודה (Ya-u-di) בתוך...
 [ב] מספר לא ימנה גבוהים עד השמים.... עינים כמו מתוך השמים...
 בהסתערות חיל רגלים... [על התקרבות צבאות] אשור העצומים שמעו
 ופחד [לבם]... הרסתי, החרבתי, ב [אש שרפתי].... [עיר]... אשר
 עזר] יהו סיפח לו הם (=המורדים) חזקה ו [בצרוה...] כמו גפניים...
 קשה ביותר.... היה נעול וגבוה.... נמצאו ומוצאו....
 העמקתי.... צבאותיו הקפתי [בסוללות-עפר] נגד.... הכרחתי
 אותם לסחוב... הגדולות, כמו כלי חרס....

ב. עזרי [הו].... היכל מלכותי.... מס, כמו [לבני אשור הטלתי]....
 העיר פל [?] - - -].... בעלי בריתו.... אַסְנִי, סַאֲנִי, צַמֵר [מש] פּוּיָנִי
 [אשר על חוף] הים, עם הערים עד הר סַאוּ, הר [...] הגובל בהר
 הלבנון, הר בעל-צפון, עד הר-האמנה, הר עץ האשכרוע, ארץ סַאוּ על
 כל היקפה; פחוות העיר פר-אדד, חדרך, העיר נַקְדַנֵּי, הר חֵס על
 הערים בסביבותיו. העיר אַר, ערים משני עבריהם, על הערים (שעל)
 סביבותיהם, סַרְבּוּאָ, ההר על כל היקפו, הערים אַשְׁחֵנִי, יַדְנֵי, הר יַרְנֵי,
 ההר על היקפו, ערים... אַלְתַּרְבֵּי, זַתְנֵי, עד אַתְנֵי.... בַּמָּם - 19
 מחוזות חמת והערים על סביבותיהן, (ערי) חוף ים בכוא-השמש, אשר
 הם במרדס (באשור) סיפחו למען (?) עזריהו - (אותן) השבתי לגבול
 אשור. את קציני הפקדתי עליהן כפחה. 30,300 איש [הגליתי מקרב]
 עריהם וכפחוות עיר בו [-] הושבתי אותם. 1223 איש הושבתי
 כפחוות ארץ אַלְבֵּי.

1. קיבלתי מס (מאת) כַּשְׁמֶשׁ מִכְמַח, רצין מארץ דמשק, מנחם מהעיר
 זוּמְרוּן (Minihimmu Samerinai), הירס הצורי, שֶׁפְּטַבְעֵל
 הגבלי, אנריך מקוה, פֶּסֶרֶס מִכְרַמִּישׁ, אֲנָאֵל הַחֲמַתִּי, פֶּנְמוֹ מהעיר
 שֶׁסָּל, תְּרַח לֶךְ מִגְרֶגֶס, סַלְמֵל מִמְלִיד, דְּדָאֵל מהעיר כֶּסֶפ, אוֹאֶסְרֵמ
 מִתּוּבֵל, אֶשְׁחָת מֵאֶרֶץ תּוּנַ, אֶרְבֵּלִי מֵאֶרֶץ תַּחֲנַ, תַּחֲמֵמ מהעיר אֶשְׁתַּנַּךְ,
 אֶרֶם מהעיר ח' גֶּשֶׁן, זַבְבַּ מִלַּכַת אֶרֶץ עֵרַב, - זֶהָב כֶּסֶף, בְּדִיל, בְּרוּז,
 עוֹר פִּילִים, שְׁנֵהִיבִים, בְּגָדֵי צַבְעוֹנִין וּפֶשֶׁתִּין, צִמְר (צבוע) תַּכְלַת
 וְאַרְגָּמָן, הַבְּנִים, אֶשְׁכְּרוּע, כֹּל דָּבָר יִקָּר לְאוֹצְרוֹת הַמַּלְכוּת, עוֹר
 כְּבָשִׂים שֶׁטוּח (?) צְבוּע אֶרְגָּמָן, עוֹפוֹת בַּר שְׁכַנְפִּיהֵן הַפְּרוּשׁוֹת
 צְבוּעוֹת תַּכְלַת, סוּסִים, פְּרֻדוֹת, בִּקְר וְצֶאֱן, גַּמְלִים, נֶאֱקוֹת עִם
 כְּכֻרוֹתֶיהֶן.

10. מסעות תגלת פלאסר ה-III לארץ ישראל
(734 - 732 לפסה"נ)

- א. לוח סין ND 400 מכלח (23. p, Wiseman, Iraq, 1951, וחדמור, הסטוריה צנאית עמ' 266).
- ב. לוח סין 4031+4305 מכלח בהשלמות כתובות חופפות: חדמור, ידיעות כ"ה, תשכ"א, עמ' 201-209.
- ג. אנאלים (מהדורת רוטט) שורות 229-240.
- ד. 2, R. 10 III שורות 15-18 (רוטט, "כתובות קטנות", שם, עמ' 80).
- ה. כתובת הסיין K. 3571 מכלח, אחור, שורות 7-15 (רוטט, שם, עמ' 71-72).

א. ... [חנ] ון העזתי נבהל מפני כלי נשקי העזים [ואל ארץ מצרים
 ברה. את עזה לכחתי... ככר] זהב, 800 כני כסף, אנשים עם רכושם,
 אשתו, בניו [בנותיו... רכושו, אלהיו שללתי לי].... את צלם
 האלים הגדולים - אדוני, וצלם מלכותי (עשוי) זהב [בתוך ההיכל
 של עזה הצבתי ומניתי אותם עם אלהי ארצם. מס עלי] הם הטלתי.
 וזה (ז.א. חנון) כצפון נמלט מתוך ארץ מצרים [ובא לפני ונשק
 רגלי, על מקומו השיבוחיו ... עם אנשי] אשור מניתי. מצבת
 צלם-מלכותי בתוך עיר-נחל-מצרים [הצבתי] ... ואת הכסף הוצאתי
 לי בכוח ולארץ אשור [נשאתי].....

[... אשר לפני המלכים] אבותי לא נכנע ולא שלח [אליהם] את
 שליחו... [שמע על דבר] כיבוש ... נפל לבו, את שריו [שלח]
 להשתעבד ליי... [] רואת של (ארץ) המעונים אשר מתחת (=מדרום)
 למצ[רים]... אנשים אשר לכדו ידי. היתר... הר סקר 9,400
 הרוגים....

ב. ארץ בית [ח]אל (Bit-Haza'ilfi) הרחבה על סביבותיה החל מן
 הר |...|-נ-נ עד העצם (העיר). גלעד (Gal'aza) והעיר אבל
 בית מעכה (A-bi-il-ak/ma-ka) אשר בגבול ארץ בית עמרי
 (Bit Humria) אל גבול אשור השבתי. את פקידי פחות עליהם
 הפקדתי.

ג. כמו סופה ... מחוזות ארץ בית עמרי (Bit Humri) ... ק|נה?
 (Qa[-na?]) [עכ] ברה ([Ak] ba-ra-a) 625 שבויים
 מעיר חנתון (Hi-na-tu-na), 650 שבועיים מהעיר כו [ככה?]
 (Ku-[ka- ba?]), ... [י] טבח ([Ya]-at-bi-te), 650
 שבויים מהעיר יר [און?] (Ir-ru [-' -na]), ... מהעיר ארומה

(A-tu-ma) , מהעיר מרום (Ma-tu-um) [מתנת] ...
 מאשקלון [הפר] שבועה [את מפלת ר] צין ראה ובהתקפת [טרוף
 נחקר] . [את רכבת בן מתנת] הושבתי על כסא מלכותו. על ...
 הוא ... והתחנן אלי, 500 לתוך עירו נכנסתי, 15 ערים
 ... [א] דבאל הערבי

א. את ארץ בית עמרי כל תושביה (של עיר) [עם רכושם
 אל] ארץ אשור נשאתים את פקה (Paqaha) מלכם הורידו ואת
 הושע (Ausi') הפקדתי אליהם [למלו] כה. 10 ככר ז[הב, ...]
 ככר כסף [מסי] הם קיבלתי והבא[תי לארץ אשור].

ב. [מ]תן-כעל מארוד, סנפ מבית עמון, שלמן ממואב מתנת
 מאשקלון, יהואחז (Yauhazi) מיהודה (Yaudai), קוסמלך
 מאדום, מצ|.....|, חנון מעזה - זהב, כסף, בדיל, ברזל, עופרת
 בגדי צבעונים ופשתן בגדי ארגמן, של ארצם ... [כל דבר] יקר
 תבואת היס היבשה, פירות ארצם, אוצר-המלכות, סוסים, פרדים
 נושאי-עול, ... (כל אלה) [קיבלתי].

11. שלמנאסר ה-V: כיבוש שומרון (722 לפסה"נ)

הכרונניקן הבבלי, טור א', שו' 24-29.

(ב) שנת ב' לתגלת פלאסר: (המלך) נפטר בחודש סבת. [...] שנים
 מלך תגלת-פלאסר על אכד ועל אשור. שתי שנים מהם מלך על אכד. בכ"ה
 בשבת עלה שלמנאסר באשור [ובאכד] על כסא מלכותו. הוא הרס את העיר
 שומרון (Ša-ma-ra-'i-in).

13. מלחמת טריגון ה-II בחמת (720 לפסה"נ)

א. כתובת הראווה, שו' 33-37. (וינקלר, שם עמ' 102)

ב. אסטלת קיפרוס, שו' 53-65 (שם, עמ' 178)

א. יאבאד (Yaubi'ddī (ilu)) החמתי, איש נחות (hupsī)

שחינו בעל (זכות) לכסא המלוכה, "חתי" נבל, נשא את לבו למלכות חמת והקים עלי את ארוד, את צמר, את דמשק, ואת שומרון, ששם יד אחת (=פה אחד) וערך לקרב. קראתי את צבאות אשור העצומים ובקרקר, המקום החביב עליו, אותו ואת חייליו לכדתי לאחר מצור, את קרקר שרפתי באש, את עורו פשטתי (מעליו), את המורדים בערים ההן הרגתי והשכנתי שלום. 200 רכב, 600 פרשים מקרב אנשי חמת הבדלתי, ועל חיל מלכותי הוספתי.

ב. את יאבאד מלכם, עם בני ביתו, את חייליו כשבויי ארצו, באזיקים הובלתי לאשור. 300 רכב, 600 פרשים, נושאי מגן וצנה, הבדלתי מתוכם והוספתי על חיל מלכותי. 6300 אשורים בעלי [...] הושבתי בארץ חמת. את קציני כפחה הפקרתי עליהם. מס ומנחה עליהם הטלתי.

5. "נפילתו של הממלכות הארמיות, ישראל ויהודה".

למעשה, מרגע נואם של שבטי ארם הנוודים לאיזור צפון הקשת המזרחית, מסופוטמיה וסוריה, הם נתקלו באשור, אשר בתחילה ניסתה למנוע מהם את החדירה לשמחי האימפריה שלה. אולם, לאחר שלא עלה בידה הדבר עקב חולשתה, היא השקיעה את כל כוחותיה למנוע מן הארמים להשתלט על השטחים לתוכם הצליחו כבר להסתגן.

לפיכך ברור, שכבר במאות ה-12 וה-11 לפהס'ג התגלו האשורים כמתנגדיהם העקריים של הארמים. האשורים ישארו גם בעתיד האויב המסוכן של הממלכות הארמיות, אשר ישאף ללא הרף לבטל את עצמאותן ולהפוך את שטחן לחלק של האימפריה האשורית.

גורם מדיני שני במעלה ששאף להכניע את הארמים ולהשתלט על ארצותיהם היתה מלכות ישראל. החל מימי דוד, בסוף המאה ה-11 לפהס'ג ועד לתקופתו של ירבעם ה-2 במאה ה-8 לפהס'ג, לא פסקו המאבקים והמלחמות בין שני גושים אלה. לישראל ולמדינות הארמיות שבסוריה היו אותן שאיפות מדיניות וכלכליות, ושתיהן פעלו או רצו לפעול באותם איזורים ובאותם התחומים, הרי שזה היה מובן מאליו שהן נלחמו זו בזו כדי להשתלט על מקורות העשר וההצלחה.

במשך שני דורות רצופים היוותה ישראל מכשול למדינות הארמיות הקטנות וגרמה להן שיבושים בזמן התארגנותם בסוריה.

דוד הרס במתזור של שלש מלחמות את הליכוד המדיני אותו יצר הדדעזר בן רחוב בזעה ודם רב. שלמה המשיך במדיניותו של דוד בהצלחה רבה. בימי עמרי ואחאב גתחדש המאבק על השלטון בקדמת אסיה בין ארם לבין ישראל. בשני הקרבות הראשונים נצחה ישראל וזכתה לעליונות מסויימת ואילו ממלכת ארם נחלשה. בקרב השלישי והאחרון בין בן הדד ה-2 לבין אחאב הובסה ישראל, אחאב נהרג וכוכבה של ארם עלה למשך כשני דורות, עד ימי שלמנאסר ה-4 מלך אשור. מלך זה חידש את מדיניות ההשתלטות של אשור, שבסופה עתידה ממלכת ארם ליפול.

הזעזוע הראשון שפקד את העולם הארמי שבסוריה והשאירו מוכה, מונס, מושפל וחלש חל בדורם של דוד והדדעזר.

הדדעזר בן רחוב מלך ארם צונה היה אחד מענקי הדור. הוא הצליח ללכד סביבו את מרבית המדינות הארמיות שבטוריה ויצר פדרציה של ממלכות ארמיות. הישגיו היו ניכרים. הוא זכה בהתמודדות חלקית בגד אשור, מטנה קרע איזורים שונים. ואז, כאשר חשב שהגיע לשיא הצלחתו, הונחתו עליו שלש מהלומות עזות מידי דוד, שבעקבותיהן התפורר הארגון המדיני שלו כמו בניין של קלפים. ארם צונה ניסתה להתגונן על ידי גיוס כל העתודות שלה. אולם, לאחר קרב מידבא וקרב חילם הובלטה חולשתה לעיני כל, ואילו בקרב השלישי הובס הדדעזר סופית, ממלכתו נכבשה ולא הוזכרה יותר באף מקור במקרא. במאה ה-8 לפהס'ג היתה ממלכת ארם צונה לשעבר תחת שלטון אשורי, ובשנת 733 לפהס'ג ייסדו שם האשורים פחיה אשורית בשם צנת (צובתו).

גורל דומה היה ליתר הממלכות הארמיות. ארם דמשק נאנקה תחת שלטונה של ארם צונה, ובעקבות נצחונו של דוד על הדדעזר הפכה דמשק להיות נציבות ישראלית. רזון הצליח להחזיר לה את עצמאותה, ותחת שלטונם של בן הדד ה-2 וחזאל הגיעה ארם דמשק לשיא תהילתה. אמנם, בראשית שלטונו של חזאל הועמדה ממלכת ארם בסכנה; שלמנאסר ה-3 עלה עליה למלחמה, אך לא הצליח לפורר את הממלכה הארמית החזקה. הלחץ האשורי לא פסק בשנים 838-841 לפהס'ג, אולם ארם הצליחה להתגבר על הזעזועים, ובשנים שלאחר מכן הצליחה להגיע לשיא כיבושיה. את אשר לא הצליחו האשורים לעולל לארמים במאה ה-9, עשו להם במאה ה-8. בשנת 732 לפהס'ג נחרץ גורלה של ארם דמשק, לאחר שתגלת פלאסר ה-3 עלה עליה וכבשה. את תושביה היגלה לקיר¹ ועל אדמתה ייסד פחות אשוריות:

בצפון - קמה פחות צנת (צובתו), הלא היא ממלכת ארם צונה לשעבר.

בדרום - קמו הפחות חורן וקרנים.

במערב - קמה פחות מבסותי

במרכז - קמה פחות דמשק.²

Mansuvati

1. מלכ'ב ט'ז 9.

2. שם שם שם; עמוס א' 1;

א. מלמט, אנצק'. מק'. א'. "ארם דמשק", טור 580.

כך ירדה ארם דמשק מעל בימת ההיסטוריה. על גורלה כפחוחה
אשורית נשתמרו בידינו ידיעות מועטות במקורות אשוריים. שם נמסר
על הצטרפותה של ארם דמשק למרד נגד סרגון. מרד זה אורגן ונחהל על
ידי אילובידי מלך חמת בשנת 720 לפהס'ג ונסתיים בכשלוון. לאחר מכן
הגיעו לפחוחה זו תושבים זרים נוספים, כדי לחזק את השפעתה של אשור
ולטבוע מרידות בעתיד.³

רמזים על פחות דמשק מוצאים גם במקרא.⁴ גם על הממלכות הארמיות
הקטנות הקיץ הקז, תן נכבשו על ידי אשור במאה ה-9 וה-8 לפהס'ג,
והפכו למחוזות אשוריים.

בית בחיני - נכבשה על ידי אשור בשנת 893 לפהס'ג, ובשנת 803 הפכה
לפחוחה אשורית.

בית זמני - נכבשה על ידי אשור בשנת 888 לפהס'ג. חלק מתושביה
הוגלה לכלח. בשנים 803-799 הפכה לפחוחה אשורית.

בית עדן - יזמה ברית מלכי סוריה הצפונית נגד אשור, אך הובסו
בשנת 858 לפהס'ג. עיר בירתה, תל ברסיף נכבשה בשנת
856 ותושביה הוגלו לכלח. הממלכה הפכה לפרובינציה
אשורית.

שמאל - נפלה לידי אשור בסביבות שנת 900 לפהס'ג. היתה מנין
המדינות הארמיות הראשונות שנכבשו ע"י אשור.

חמת - נכבשה על ידי סרגון ה-2 בסביבות שנת 720 לפהס'ג.
לפיכך נוכל לומר נבטחה, שנעקבות התאוששותם של האשורים במאה
ה-9 לפהס'ג, התלו שוב להחזיר לעצמם שטחים אותם הפסידו במאה ה-12
וה-11 לטובת הארמים. אולם, המחצית השניה של המאה ה-9 ועד המחצית
הראשונה של המאה ה-8 שוב היתה עבור האשורים תקופה של "צעידה על
המקום", ובקושי יכלו לשמור על שטחיהם המקוריים.

3. א. מלמט, אנצק' . מק' . א' . "ארם דמשק", טור 580.

4. יחזקאל מ"ז 18; מ"ח 1.

ההתאוששות המחודשת החלה עם עלייתו של תגלת פלאסר ה-3 (727-745) לשלטון. הוא ארגן צבאותיו מחדש ופתח במיתקפה על המדינות הארמיות. המלחמות בין אשור לבין הארמים נמשכו שנים, ונסתיימו בכשלונו המוחלט של המדינות הארמיות. ארצותיהם נכבשו, תושביהן הוגלו בהמוניהם לתחומי האימפריה האשורית ונמקומו קמו פחות אשוריות. סנחריב למשל, מציין שבקבות נצחונותיו על הארמים הגלה 208,000 ארמים לאשור.⁵ כך בא הקץ על הממלכות הארמיות בסוריה ומסופוטמיה לאחר כחמש מאות שנות בוכחות ופעילות אינטנסיבית באיזורים אלה. בה בשעה, שהמאה ה-8 סימלה את חורבנו של המדינות הארמיות, הרי שעבור מלכויות ישראל ויהודה מאת זו סימלה את פריחתן מחדש, את התעצמותן והתחזקותן מבחינה בטחונית, כלכלית ופוליטית. שתי המלכויות הגיעו לגדולה כפי שלא היו מימי דוד ושלמה.⁶ בתקופה זו קמו לשתי הממלכות מלכים מוכשרים כמו יהואחז (801-815), יהואש (786-801), ירבעם ה-2 (746-786) אמציה (783-800) ועוזיה (742-783) אשר הצטיינו במדיניות הפנים והחוץ. בתקופה קשה, כאשר אשור יצאה למסע כבושים באיזורים, הם ראו את הגולד לאחר הערכת מצב נכונה וריאלית, לכן ידעו לכופף גוּם וקנו את חירותן של ממלכותיהם בתשלום מסיים לאשור, כפי שעשו צור, צידון, אדום ופלשתים. לאחר שהסכנה האשורית חלפה או התרחקה מן האיזור, ידעו שתי הממלכות לנצל לטובתן את חורבנו של המדינות הארמיות. ירבעם ה-2 היה מצביא מוכשר בוסף להיותו פוליטיקאי שנון. הוא הצליח להציב את גבולו הצפוני במבוא חמת⁷, כפי שהיה בימי שלמה, כולל צובה. בדרום הוחזר הגבול לאיזור ים המלח. לאחר מות ירבעם ה-2 השתלטה אנרכיה בישראל והתפוררותה היה נראה לעיין. סקח בן רמליהו טעה טעות חמורה בנתנו יד לרצין סלך ארם שאירגן מרידה באשור. מרידה זו יצאה לפועל בשנים 734-732 לפהס' ונסתיימה בנצחונה של אשור. תגלת פלאסר ה-3 הגיב ביד קשה כלפי המורדים, ארצותיהם נכבשו ומנהיגי המרד הומתו.

D.D. Luckenbill, The Annals of Sennacherib, pp. 60-61, Chicago 1924; .5

א. מלמס, אנצק' . עב' . ה' . "ארם", טור 945.

J. Bright, A History of Israel, p. 237. .6

.7 מלכ' ב י' ד 25 ואילך.

פקח בן רמליהו הומת על ידי הושע בן אלה לשביעות רצונו של תגלת פלאסר ה-3. גורלה של מלכות ישראל נחרץ. חמש קיומה עד שנת 722 לפהס' ב היה בנחינת גסיסה אימית. הושע בן אלה עלה על כסא המלוכה בישראל במקומו של פקח.⁸ תגלת פלאסר ה-3 מציין באגולים שלו⁹ כי

לאחר שהדיחו אנשי שחרון את פקח, הוא מינה את הושע (AUSI) (A-9I-A) למלך ישראל וקיבל מסנו מנחה. "...את ארץ עמרי... כל תושביה (של עיר)... (עם רכושם אל) ארץ אשור בשאתים, את פקח (PAQAH) מלכם הורידו ואת הושע (AUSI) הפקדתי אליהם (למלוכה). עשר ככר ז(הב, ..) ככר כסף (מסי) הם קבלתי והנא (תי לארץ אשור)". כך הפך מלך ישראל לוסאל של מלך אשור וארצו גדורה לה.¹⁰ (ראה מקור מצורף בעמ' 100.) הושע כקודמו, לא העריך נכונה את המצב הבינלאומי של זמנו. הוא השתעשע בתקוות שוא והיה בטוח שברית מספר מדינות שכנות תוכל להביא למפלתה של אשור. הוא נתן יד לסוא מלך מצרים וארצות שכנות אחרות ומרדו באשור.¹¹ כנראה שהנחתו היתה, שרצה תיגלת פלאסר ה-3 על ידי בנו שלמנאסר ה-5 מהווה שעת כושר למרידה. מסתבר ששיקולם זה נתבדה. שלמנאסר ה-5 (727-722) צר על שומרון שנתיים ימים ולכדה בשנת 722.¹² ישנה עדות, לפיה שלמנאסר ה-5 מת בשעת המצור על שומרון, ויורשו סרגון ה-2 סיים את מלאכת הכיבוש.¹³

8. מלכ'ב, ט"ו 30.

9. ANET, p. 284. J. Pritchard, Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament, 1955.

10. א. מלמס, הסטוריה צבאית של ארץ ישראל בימי המקרא, ת"א, 1965, "מלחמות ישראל ואשור", עמ' 255.

י'. ליוור, אנצק' . מק' . ב' . "הושע", טור 801.

11. מלכ'ב, ט"ז 4.

12. שם, י"ח 11-19.

J. Bright, A History of Israel, p. 258:

חכרוניקו הנבלי, טור א', שורות 24-29.

ישראל נכבשה, תושביה גלו¹⁴ לאיזורים מרוחקים בארם נהריים
ואף מעבר לגבולה, לאיזור נהר גוזן וערי מדי.¹⁵
במקום של בני ישראל הושיב מלך אשור בארץ שוסרון תושבים
מארצות כבושות אחרות.¹⁶

הגליל וכל עבר הירדן נכבשו, הערים מגידו וחצור נחרבו עד
היסוד,¹⁷ ואילו השטח הנותר חולק לשלש פרובינציות אשוריות: גפוז
גלעד, מגידו, דאר.

מגידו נבנתה על ידי האשורים והפכה לנירת גפה. ארמונו ומבצרו
של מלך אשור במגידו נחשף ונתגלה.¹⁸
גם בחצור שנחרבה על ידי האשורים נתגלו סימצאים, כגון: כד יין
ועליו ההקדשה "לפקח".

מה המצב ביהודה בתקופה המקבילה?

למעשה, מימי תגלת פלאסר ועד סנחריב זועזעה יהודה פעמים מספר
על ידי אשור, אך לא נכבשה באופן ממשי. הרעשתה של עיר המבצר עזקה
על ידי סרגון, בשנת 713 גרמה בהלה רבה ביהודה. תוך זמן קצר הוכח
שזו היתה בהלת שוא, יהודה לא נכבשה, ומצור על ירושלים לא שמו
האשורים עד ימי סנחריב.¹⁹ חזקיהו בן אחז מלך יהודה המשיך במדיניות
הכניעה לאשור, ועל ידי כך מילט את ממלכתו מגורלה של ישראל ושכנותיה
של יהודה, במיוחד הארמים.

14. המקור האשורי מציין 27.290 גולים. ראה:

J. Pritchard, ANET, p. 284;

J. Bright, A History of Israel, p. 257.

השוה:

15. מלכ'ב י'ז 6, 23; י'ח 11.

16. שם שם 24-41, וכן:

J. Pritchard, ANET, p. 284 "כתובת הגליל" של סרגון, על כך עיין:

17. מלכ'ב ס"ו 29.

J. Bright, A History of Israel, p. 257

18.

G. E. Wright, BAR, p. 161. G. E. Wright, Biblical Archaeology (The
Westminster Press: London, Gerold Duckworth & Co. LTD. 1957)

19. ה. תדמור, ידיעות כ'ד (תש"ר), "עזקה שביהודה בכתובת אשורית

מלכותית", עמ' 22-32

סנחריב, מלך רב פעלים ובעל שאיפות לא מצא כל הצדקה בהמשך קיומה של ממלכת יהודה, לכן דרש את כניעתה ללא תנאים. הוא לא הסתיר את כוונותיו ביחס אליה, ומסרתו היתה לבטל את המלוכה ביהודה ולהפכה לפחוח אשורית. חזקיהו מלך יהודה, שקיבל עידוד משעיהו הנביא סרב להיכנע ללא תנאים ופתח במרד. רושם רב עשו על המלך דברי הנביא: "וגבותי על העיר הזאת להושיעה, למעני ולמען דוד עבדי".²⁰ מרד חזקיהו ומסעו של סנחריב על יהודה מתוארים בהנלטה במקרא ובכתובות אשוריות.²¹

המקרא מוסר על מרידתו של חזקיהו בזו הלשון:
"...וימרוד בסלך אשור ולא עבדו. הוא הכה את פלשתים עד עזה, ואת גבוליה מסגדל גוצרים ועד עיר מבצר".²² פעולתו הכפולה של חזקיהו מעביינת ודורשת ביאור. הוא מורד באשור ובאותה שעה עלה על פלשתים והכה אותם מכה עזה. מה היו מניעיו? מה רצה להשיג בפעולה צבאית זו? את התשובה ניתן לבז סנחריב בכתובותיו. נראה, שחזקיהו הצליח לנצח מהפכת חצר בעקרון בעזרת חשובי העיר, אשר מסרו לידיו של חזקיהו את מנהיגם פדי, שהיה גאמן לאשור. כמו כן מסתבר, שמלך יהודה תכנן מרד מקיף באשור, בשיתוף ארצות שכנות, במיוחד מצרים. זו הסיבה שהוא הכה את עקרון מתוך מטרה לאבטח את גבולו המערבי ולמנוע גיתוק סגף ימי בין מצרים לנינו. יש להניח שהמרד תוכנן ויצא לפועל בראשית שלטונו של סנחריב. מה היו - אם כן - הכנותיו הממשיות של חזקיהו למרד נגד אשור, בנוסף לצד הדפלומטי?
המקרא מציין מספר פעולות אותן ביצע מלך יהודה לניצורה של ירושלים והכנתה לקראת מלחמה ממושכת.²³

20. מלכ'ב ד'ט 28-34; ישעיהו ל'ז 21-35.

21. D. D. Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia, 1925-1927; p. 29 (line 37) - 34 (ll. 49), Chicago, 1925-1927;

J. Pritchard, ANET, pp. 287-288; אפעל, מקורות לתולדות ישראל, עמ' 22-4.

אוניברסיטה ת"א, תשכ"ו.

22. מלכ'ב י"ח 7-8.

1. "ויתר דברי חזקיהו וכל גבורתו ואשר עשה את הנריכה ואת התעלה ויבא את המים העירה..."²⁴
- כלומר, הוא חצב תעלה להובלת מים ממעין הגיחון העירה, אל בריכת השילוח. כך רצה להבטיח אספקת מים סדירה לתושבי ירושלים בעת מצור סמוך.
2. "ויועץ עם שריו וגבוריו לסתום את מימי העיינות אשר מחוץ לעיר ויעזרוהו. ויקבצו עם רב ויסתמו את כל הפעיינות ואת הנחל השושר בתוך הארץ לאמר, למה יבואו סלכי אשר ופצאו מים רבים..."²⁵
- פעולה זו באה להקשות על האויב את החיים בעת שישים מצור סביב לירושלים. מחסור במים עלול לשבש לאויב את כל תכניותיו.
3. "ומסכנות למגואות זגן ותירוש ויצהר ואורוות לכל גחמה ובהמה ועדרים לאורות. וערים עשה לו וסקנה צאן ובקר לרוב..."²⁶ כלומר, המלך אגד מזון ומקורות למזון כדי לפגוע רעב בבירתו בעת המצור שעתיד לבוא.
4. "ואת בקיעי עיר דוד ראיתם כי רבו, ומקבצו את מי הנריכה התחמונה ואת בתי ירושלים ספרתם, ותחצו הגתים לבצר החרמה..."²⁷ המלך צוה להרוס בתים באיזור החומה, ובאבני הגתים ההרוסים חיזק את חומות העיר.
5. "ויתן שרי מלחמות על העם, ויקבצם אליו אל רחוב שער העיר וידבר אל לבנם לאמר..."²⁸, כלומר, הוא אירגן הגנה אזרחית, צבא עממי שיטמש כעתודה ועזר לצבא הסדיר.

23. ה. תדמור, אנצק' . סק' . ג' . "חזקיהו", טור 97.
ב. מזר, הסטוריה צבאית של ארץ ישראל בימי המקרא, "מסע סנחריב לארץ ישראל", עמ' 288. ת"א, 1965;
ג. מזר, אנצק' . סק' . א' . "ארץ ישראל", טור 726;

Y. Yadin, BA, XLX, 1956, pp. 2-10, The Biblical Archaeologist.

ibid, ibid, XX, 1957, pp. 34-47

ibid, ibid, XXI, 1958, pp. 30-47.

ibid, ibid, XXII, 1959, pp. 2-20 (גמצא כד לייזן עם השם "לפקח")

24. סלכ' ב כ' 20. הוהו: דבה' ב, ל' ב 30.

למרות שהמקרא מציין שחזקיהו עבד את ה' בלב שלם ושיתך פעולה עם ישעיהו הנביא, הרי שבעניני בטחון נקט גם במדיניות עצמאית. הוא חנין שיהודה לא תוכל לעמוד לבדה מול מעצמה חזקה כאשור, לכן אירגן מרד כולל של מדינות האיזור, ותקוותו הגדולה היתה עזרתה הפעולה של מצרים.

מסקירתו של סנחריב על מסעו הצבאי השלישי מסתבר שחזקיהו, הוא שעמד בראש המורדים באשור, הוא היה הרוח החיה בין בני בריתו. כשליש מהכתובת דנה על חזקיהו ועל יהודה, ובה מוסר סנחריב, שחזקיהו וממלכתו היוו את מרכז המרידה נגדו, והוא אחראי להתערפות שלטונה של אשור באיזור הקשת המערבית.²⁹ באחת מכתובות אלו, המכונה בשם "כתובת הפר" (Bull Inscription), סנחריב מעניק לחזקיהו את התואר Sipsu bezu, שמשמעותו, כנראה החזק הגדול. מכאן מובן שמלך אשור ראה בחזקיהו אויב חזק ומסוכן, שהמאבק נגדו לא יהיה קל, וכל עוד תישאר יהודה עצמאית, ותחת שלטון חזקיהו, שלטונה של אשור באיזור לא יהיה מוחלט.³⁰

בשנת 701 לפהס'ב יצא סנחריב לדכא את המרידה. מסרתו הקרובה היתה לבודד את יהודה על ידי הכנעת בנות בריתה. תכניתו זו של מלך אשור יצאה לפועל קל יותר ומהר יותר משחשב בעצמו.

25. דה'ב ל'ב 4-3: בענין תעלת השילוח עיין: ס. הקר, ספר ירושלים, "הספקת המים בירושלים בימי המקרא", ת"א, י-ם, תשמ"ז, עמ' 191-218.

ב. מזר, אנצק' . מק' . ג' . "ירושלים", טור 825 ואילך.

26. דה'ב ל'ב 28-29.

27. ישעיהו כ'ב 9-10.

28. דה'ב ל'ב 8-6. סנחריב מציין שחזקיהו הכין צבא עממי

וכן צבא סדיר להגן על ירושלים. ראה:

D.D. Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia, p. 33 (line 39)

J. Pritchard, ANET, p. 288

י'. אפעל, סקורות לתולדות ישראל, עמ' 24.

חלק ביכר מהמורדים לא גילו כל התנגדות:

מלך צידון גמלם מארצו, עליה המליך סנחריב, מלך כלבנו, את אתנעל
ה-2. מלכי אשור, עמון, מואב ואדום נכנעו לאשור; אשקלון נכבשה
והמלך החדש שהועלה על כסא המלוכה היה נאמן לאשור. בשלב זה הגיעה
העזרה המיוחלת ממצרים. אולם בקרב שנערך בין סנחריב לבין צבא
מצרים באיזור עקרון, הובסו המצרים ונחלו מפלה קשה. יהודה נותרה
בודדה ומיותמת מבנות בריתה. גדודי אשור פשטו ביהודה והשתלסו על
מחוזותיה. חיל גדול בהנהגת מפקדים אשוריים מוכשרים הגיע לירושלים
וצר על חומותיה. כך נותרה ירושלים - כדברי הנביא - "כסוכה בכרם,
כמלוכה במקשה, כעיר בצורה".³¹ גם נבואת ההספד של מיכה המורטתי
מכוונת למצב זה: "כי אנושה מכותיה, כי באה עד יהודה, נגע עד שער
עמי עד ירושלים".³²

היקף החורבן ביהודה משתקף גם בתעודותיו של סנחריב: "...ובקשר
לחזקיהו היהודי אשר לא הכניס צוארו בעולי, שמתי מצור על 46 עריו
הנצורות ערי חומה, ועל ערי השדה אשר סביבתן כבשתי אותן על ידי
סוללות עפר כבוש ששפכתי עליהן, בהסתפרות חיל רגלים במחתרות,
בפרצים ובמנהרות. 200.150 גפש קסן וגדול, איש ואשה, סוסים, פרדים,
חמורים, גמלים, צאן ובקר עד אין מספר הוצאתי מתוכן ויהיו לי לשלל.
ואותו (את חזקיהו) סגרתי כצפור בכלוב בתוך ירושלים עיר מלכותו".³³
בראות חזקיהו כי נותר לבדו במערכה נגד אשור, וכי כל שותפיו
למרד נכנעו או הוכנעו, פנה אל סנחריב עם הודעת כניעה. הודעת כניעה
מלווה תנאים לפיהם הוא מוכן לשים שוב צוארו בעולו של מלך אשור:
"וישלח חזקיהו מלך יהודה אל מלך אשור לכישת (שים לב למקום מושבו
הנוכחי) לאמר: חטאתי, שוב מעלי, את אשר תתן עלי אשא. וישם מלך
אשור על חזקיהו מלך יהודה 300 ככר כסף ו-30 ככר זהב".³⁴

D.D. Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia, p. 77 .29

(li 17-121); p. 86 (li 14-15).

D.D. Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia, p. 77 (li. 21) .30

.31 ישעיהו, א', 8.

.32 מיכה, א', במיוחד הפסוקים 9-12.

כדי לעמוד בנטל המס, גאלץ חזקיהו להוציא בספים מאוצרות בית המלך ובית המקדש, כמו כן גאלץ לקצץ את דלתות היכל ה' ואת האומנות אשר צפה חזקיהו מלך יהודה.³⁵

גם סנחריב מתאר את כביעתו של חזקיהו, אך תאורו שונה מזה של המקרא, הן ביחס לגובה המס והן ביחס למקום מושבו של סנחריב. מלך אשור מציין בכתובותיו, שחזקיהו שלה לנינה (ולא ללכיש) 800 ככר כסף (ולא 300) וכן 30 ככר זהב, אבנים יקרות, פילגשים ועוד.³⁶ הנדלים אלה בין התאור המקראי לבין תאורו של סנחריב לא נובעים ישירות לנשוא, לכן לא נתעסק בנביעה. לדעתי, המקור המקראי מהימן, המס הובא באמת ללכיש, וזה היה באמת 300 ככר כסף ולא 800, אלא שסנחריב רצה להגדיל את יוקרתו לכן "הקפיץ" את גובה המס וציין את בירתו כמקום לשם הובא המס.

רעיון אחר, והוא גראה סביר, ששתי הגירסאות נכונות, ולפיכך שתי משלחות נושאות מס יצאו מירושלים. הראשונה הגיעה עם מס חלקי ללכיש, ואילו כעבור זמן מה הגיעה משלחת שניה עם יתרת המס לנינה. עובדה מעניינת אחרת היא שסנחריב ויתר על כיבושה של ירושלים והסתפק בכביעה חלקית. אין זה סביר שמלך אשור נרתע מחומותיה של ירושלים וחשש פן לא יוכל להבקיען. מה שכן סביר שגורם שלישי, חיצוני, הוא שאילץ את סנחריב לבוא לידי הסדר חלקי עם חזקיהו. יתכן ושם על תנועת צבא של מדינה גדולה, שעלולה לסכן את שלטונו, לכן שמח על כביעתו של מלך יהודה כדי להפנות את כל עוצמתו נגד האויב החדש. מספיק את הנביעה חזר ליהודה, וחידש את המצור על ירושלים.

33. D.D. Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia, p. 23 (1i.18); p. 33 (1i.28);

J. Pritchard, ANET, p. 288.
ראה וחשוהו י'. אפעל, מקורות לתולדות ישראל, עמ' 23.

34. מלכ'ב י'ה 14-15.
35. שם שם 16.

36. D.D. Luckenbill, Ancient Records...p. 33;
י', אפעל, מקורות לתולדות ישראל, עמ' 24;

מכל מקום, העובדות קובעות שבחריב צר שנית על ירושלים והחלטתו נחושה לכנשה. באותה שעה פמש, כשמכוונות המלחמה האשוריות מנגחות את החומות, מנסה סנחריב בדרכי דיפלומטיה להביא פילוג בין העם לבין המלך, על מנת שימרדו בו ויפתחו את שערי ירושלים. מזר, המתנסס על הכתוב בישעיהו ל'ז 9, מביח, שהגורם לחידוש המלחמה בין סנחריב לבין חזקיהו היא השמועה, לפיה כח מצרי אדיר עומד לצאת נגדו. לפיכך הסכם הכניעה בין סנחריב לבין חזקיהו מהווה טעות אסטרטגית. מלך יהודה יכול לסייע לכח המצרי כדי לנער מעליו את אשור. במלים אחרות, סנחריב זכר את הנרית בין חזקיהו לבין מצרים משנת 701 לפהס'ג, וחשש שמא ברית זו תחודש ותופעל נגדו. לכן, הוא רצה לכבוש פהר ככל האפשר את ירושלים, לאבטיח את עורפו ולקדם את פני הצבא המצרי במלוא עצמת צבאו.³⁷

הכח הצבאי שנשלח על ידי סנחריב מלכיש לצור על ירושלים ולכנשה נכשל בתפקידו. החומות לא הובקעו. לכן שלח מלך אשור חייל כבד כתגבורת לכח הקודם. בראש חייל זה עמד אחד הפוליטיקאים הפקחים ביותר של סנחריב, רבשקה, שתפקידו היה להביא לידי פילוג בין המלך לבין העם ולרפות את ידי המגיבים.³⁸ "וישלח מלך אשור את תרתן ואת רב סריס ואת רבשקה מן לכיש אל המלך חזקיהו בחיל כבד ירושלים, ויעלו ויבואו ירושלים..." באותו זמן שרבשקה מנסה להשיב על ידי דיפלומטיה את אשר נבצר מחיילות אשור בפעולות הצבאיות, המשיך סנחריב במסע כבושיו ביהודה והגיע מלכיש לליבנה. משנכשל רבשקה במשימתו שב אל אדוניו לכישה, אך לא מצאו כבר שם. הוא יצא בעקבות סנחריב והשיגו בלבנה.³⁹ "וישב רבשקה וימצא את מלך אשור גלחם על לבנה, כי שמע כי גסע מלכיש". רבשקה דוח על הכשלון הצבאי והדיפלומטי בשערי ירושלים. באותו זמן ומקום שמע סנחריב על תבועת צבא מצרי-כושי גדול הנע מזרתה מתוך מטרה להתקיף את הצבא האשורי העיף.⁴⁰ "וישמע אל תרהקה מלך כוש לאמר, הנה יצא להילחם אתך..." מאד יתכן שהגיעו אליו שמועות על סכסוכים פנימיים ונסיונות להתור תחתיו בזמן היעדרותו הארוכה מבירתו.⁴¹ לכן החליט סנחריב להפסיק את המצור על ירושלים ולשוב אשורה.

בשלב זה גילה סלך זה את עורמתו הרבה. הוא ידע שעליו להפסיק את חסצור ולשוב בהקדם לארצו, ובכל זאת לא היה רוצה לוותר על כבושה של ירושלים. לכן, שלח משלחת חדשה, אל מלך ירושלים, שתפקידה לאיים על חזקיהו ולהפחידו, ולהביאו בדרך זו להיכנע לאשור.⁴² גם משלחת זו העלתה חרס בידה ושנה כלעומת שנאה. חזקיהו סרב להכנע ללא תנאים ולא פתח שערים.

סנחריב עזב את יהודה בהפזון ועלבון צורב מעיק על ליבו, על אי יכולתו לכבוש את ירושלים, למרות שהיתה כ"צפור בכלוב" וכמלונה במקשה". סלך אשור שב לבירתו שם גרצח בהיותו משתחוה לאלהיו. מעשה רצח זה נתן רגליים לדבר, שבאמת חתרו תחת כסאו בזמן היעדרותו הממושכת מאשור.

התאור המקראי רואה בהצלחה של יהודה את יד ה', אשר מנע את כבושה של ירושלים "למען דוד עבדי". כמו כן זה היה הגמול לסנחריב על התפארותו ודברי הבלע שהשמיע כלפי אלקי ישראל.

37. ג. מזר, חססוריה צנאית של ארץ ישראל בימי המסרא, מסע סנחריב לארץ ישראל", עמ' 2-191.

ההנחה הקודמת וזו של פרופ' מזר. מניחות סנחריב שמע על תנועת צנא עויין לכוונו. על פי הדעה הראשונה, תנועת הצנא הזה גרסה לו להסכים לכניעתו החלקית של חזקיהו, ואילו מזר סובר שדוקא בגלל זה סנחריב רצה לכבוש את ירושלים כדי שלא תשמם נת ברית לאותו צנא עויין.

38. מלכ'ב י"ח 35-17; ישעיהו ל"ו 22-2; דה'ב י"ט 8.

39. מלכ'ב, י"ט, 8.

40. שם, שם, 9.

41. חמ"י גבריהו, עז לדוד (ספר בן גוריון), (י-ט, תשכ"ד),

"מלחמת סנחריב בחזקיהו וישועת ירושלים", עמ' 364.

42. מלכ'ב, י"ט, 9-14.

43. שם, שם, 37-35. דעות והשקפות על מסעו של סנחריב משנת

701 לפהס'ג, כולל ביבליוגרפיה, ראה:

Childs, Isaiah and Assyrian Crisis, London 1967, p. 11-18.

כדי להוכיח לסנחריב מי השליט על היקום הכה מלאך ה' את מחנה אשור ולכן גאלץ מלך אשור לשוב לארצו בשארית צנאו.⁴³ "ויהי בלילה ההוא, ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור מאה שמונים וחמישה אלף, וישכימו בנקר והנה כולם פגרים מתיים. ויסע וילך וישב סנחריב מלך אשור וישב בנינוה. ויהי הוא משתחווה בית נסרוך אלהיו ואדרסלך ושראצר הכוהו בחרב, והמה נמלטו ארץ אררט, וימלוך אסר חדין בנו תחתיו".

בתקופה זו מתחילה ירידתה המחודשת של אשור ועלייתה של בבל. הספור המקראי מתאר עובדה זו במסגרת הספור על חוליו של חזקיהו. "בימים ההם חלה חזקיהו למות... צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה".⁴⁴ לאחר תפילת חזקיהו הוסיף לו ה' חמש עשרה שנות חיים עקב היותו צדיק ואוהב את ה' בכל לבו, בזמן חוליו זכה חזקיהו לביקור חולים מאלף מאד לבניו. "בעת ההיא שלח בר ארך בלאון בן בלאון מלך בבל ספרים ומנחה אל חזקיהו כי שמע כי חלה חזקיהו".⁴⁵ אין ספק שמלך בבל לא היה מעיז לשלוח שליחים אלה אל מלך יהודה, האויב המושבע של סנחריב, לולא היתה אשור בירידה, וחולשתה המדינית הורגשה בכל האיזור. כמו כן מובן לנו שאין זו משלחת של נקוד חולים בלבד, הרי הידידות בין יהודה לבבל - במידה ובכלל היתה - מעולם לא היתה כה עמוקה שתתבטא בשיגור משלחת לדרוש בשלום חזקיהו החולה. לכן יש לחפש כאן מטרה פוליטית, מלך בבל חיפש שותפים למלחמה באשור. ואמנם עתידה בבל לרשת את ההגמוניה מאשור, אך היא לא תזכור את יהודה לטובה. את אשר לא הצליחו האשורים לעולל לממלכת יהודה יעשו הבבלים.

יהודה זכתה למספר שנים של מנוחה ושלום, כפי שהבטיח ה' לחזקיהו. ראשית הקץ החל בימי יהויקים מלך יהודה. "בימיו עלה בנוכדנאצר מלך בבל, ויהי לו יהויקים עבד שלש שנים, וישב וימרד - נו. וישלח ה' נו את גדודי כשדים ואת גדודי ארם...".⁴⁶ יהויקים מרד בבבל, אך יהודה נשארה בודדה במערכה הואיל ומדינות האיזור, כולל מצרים נכבשו על ידי בבל או נכבשו לה,⁴⁷ לכן תמוהים שקוליו של יהויקים למרוד בבבל.

.44. מלכ'ב, כ', 1.

.45. שם, שם, 12.

תגובתה של נבל לא איחרה לנוא. נבוכדנאצר עלה בראש צבא גדול על ירושלים וצר עליה לאחר שרמס את יהודה. בתקופת המצור מת יהויקים וננו יהויכין עלה על כסא המלוכה. יהויכין המשיך להתגונן שלשה חודשים (או שלקח שלשה חודשים כדי להכין את עמו להכנע), ואחר כך נכנע ופתח שערי בירתו לפני המצנח. מלך יהודה, כל ביתו, האצולה, שריו, עבדיו, החרש והמסגר וכל גבורי החייל נלקחו לגולה בבלת, יחד עשרת אלפים איש.⁴⁸ כמו כן לקח מלך נבל את כל אוצרות בית ה' ובית המלך. מלך נבל המליך את צדקיהו על יהודה, אך - כפי שנראה - הנחירה לא עלתה יפה, כי צדקיהו סרד בנבוכדנאצר.⁴⁹ נבוכדנאצר עולה שוב על ירושלים, צר עליה שלש שנים, ובשנת מלכותו ה-12 של צדקיהו פרצו חילות נבל את החומה ופשטו על העיר. צדקיהו, משפחתו ושריו נמלטו דרך גן המלך לערבה. מלך נבל אירגן קבוצת רודפים אחרי צדקיהו, והוא נתפס בערבות יריחו. צדקיהו ופסליתו הונאו על ידי הכשדים רבלתה אל נבוכדנאצר. מחיר הסרד היה יקר מאד. בית המקדש הועלה באש, רוב תושבי יהודה הוגלו בבלת. בני צדקיהו נרצחו לנגד עיניו, ואותו עצמו עיוורו והוא נטק בכלא עד יום מותו.⁵⁰ את דלת העם הפקיד בנוזראדן רב טנחים בידי גדליהו בן אחיקם בן שפן, להיות גובים וכורמים ביהודה השומימה. אולם, גם על שארית הפליטה עברה כוס התרעלה. הם נאלצו לעזוב את ארצם ומולדתם. ישמעאל בן נתניה ואנשיו רצחו את גדליה, ואת שארית העם יחד עם ירמיהו הנביא הורידו מצריימה - בניגוד לדבר ה' בידי ירמיהו - , שם אבד מהם כל זכר.

כך נפלה יהודה, במאה ה-6 לפהס'נ. ומבחינה זו גורלה היה כבורל ישראל והממלכות הארמיות.⁵¹

46. מלכ'ב, כ'ד, 1 ואילך; ירמיהו, ל'ה 11;

J. Bright, A History of Israel, p. 258.

47. מלכ'ב, כ'ד, 7.

48. שם, שם, 8-16.

49. שם, שם, 17-20; ירמ' , ל'ז, 1.

50. שם, כ'ה, 1-11; שם, ל'ם, 1-9.

51. שם, שם, 11-27; שם, שם, 10; מ' ואילך; מ'א - מ"ד.

6. ס כ ו ם ו ם ס ק נ ו ת .

חבור זה עוסק בשלש בעיות חשובות:

- א. מוצאם של הארמים. כאן היתה מטרה משולשת, לברר מהו הגזע של אלה המכונים "ארמים", מי היו אבותיהם והאם הם תיו באיזור גיאוגרפי מוגדר, האם היתה להם ארץ מוצא, מולדת ואם כן, איפה היא שכנה. כאן גם עמדנו על נידודיהם הממושכים והגורמים לכך.
 - ב. אופי התארגנותן של המדינות הארמיות, כולל מדיניות פנים וחוץ. המצב הגיאוגרפי-פוליטי של האיזור ושל התקופה נלקח בחשבון כדי להבין ולנחון את התהליך הזה.
 - ג. סיב היחסים שבין הממלכות הארמיות לבין ישראל ויהודה, והגורמים להם.
ניתוח הבעיה הראשונה והבנתה חשובים עקב הפעילות הארמית הרבה והרבגונית בקידמת אסיה במשך קרוב ל-400 שנה. לכן, מובן שהשוב היה לרדת לעומקה של השאלה, מי היו באמת הארמים? מה מקורם? לאיזה גזע יש לסווג אותם? מה מוצאם של הארמים?
ההנחה היתה שמציאת הפתרונות לשאלות אלו יעזור להכנת הנושא כולו.
- את התשובה חפיתי במקורות הקדומים ביותר המזכירים את השם "ארם" או "ארמים". המקורות הם מן המאה ה-23 לפהס'ג ואילך. בעקבות המקורות עלינו על פסים שהובילו אל שבטים שנקראו בשם "אח'למו" ולאחר מכן נפגשנו בשבטים המכונים "אח'למו ארמיי(ה)". שבטים אלה היו פרוסים על פני שטחים גדולים, כשהם נעים בעקבות צאנם והיו מאורגנים במסגרת שבטית.
- המקורות האשוריים מן המאה ה-14 לפהס'ג וכן מן המאה ה-12 שימשו מפתח לפתרון בעיה זו. אני מציין את ההגדרה "מפתח לפתרון", הואיל ומקורות אלה אינם קובעים באופן מוחלט מי היו אבות אבותיהם של הארמים. היתי אומר שהמקורות האשוריים מרחיקים אותנו מן המסלול הנכון, הואיל והם כינו מספר שבטים בשם "ארמים", אפילו אם

לא היו אלה ארמיים בכלל. במלים אחרות, האשורים קראו לכל השבטים הנוודים בשם "ארמיים" הואיל והם נמצאו באותו זמן באיזור שנקרא "ארם". למעשה, המקורות האשוריים הולכים בעקבות מקורות קדומים יותר, מן המאה ה-23 לפהס'ג. הכוונה לכתובותיו של נראם סין מלך אכד, אשר קרא לחבל ארץ הנמצא בפרת העליון בשם "ארם". כמו כן מזכירים מקורות שונים מסבת 2000 לפהס'ג את העיר "ארם" באיזור החידקל התחתון. תעודות מאוגרית שמקורם מן המחצית השנייה של האלף ה-2 לפהס'ג מציינות איזורים רצופים בשם "שדות ארם(ים)". לכן נבין, מדוע קרא תגלת פלאסר ה-1 (1100 לפהס'ג) לשבטים שונים בשם ארמיים, הואיל והם נעו באיזורים אשר נקראו מאות שנים לפניו בשם "ארם".

במקורות האשוריים מן המאה ה-14 לפהס'ג, מזכרים שבטי האח'למו, ואילו במקורות אשוריים מן המאה ה-12 לפהס'ג מזכרים שבטי "האח'למו ארמי(ה)".

חוקרים רבים נתלבטו נבעיה זו, האם שני שמות או כנויים אלה באים לציין עם אחד שמקורו מאותו גזע או שמא מדובר כאן על שני עמים שונים. הגזע כשלעצמו אינו מספיק, כי יתכן ששני עמים שונים בהוות מקורם מאותו גזע בעבר, ובתקופה מסויימת חל הפיצול ביניהם. מכל מקום, השאלה כאן ברורה, האם האח'למו מציינים את אותם השבטים הנושאים אחרי כן את הכנויי אח'למו ארמיים?

מספר חוקרים סברו כך, והם הוכיחו השקפתם בדרך של היקש. לדבריהם, אין ספק ש"האח'למו ארמיים" הם אבות הארמיים, ואם המקורות מן המאה ה-14 לפהס'ג מציינים רק את הכנויי או השם "אח'למו", אין בזה כל פגם, אלה וגם אלה הם אבות הארמיים. אולם, חוקרים אחרים ראו שאין ענין זה כה חלק ופשוט כפי שחושבים עמיתיהם. העובדה שפעם מזכרים האח'למו וכעבור כ-200 שנה מופיע צירוף השם "האח'למו הארמיים", מרמזת שלא מדובר על אותו עם. יתכן ומדובר על שבטים בעלי קירבה גזעית, שני ענפים מאותו גזע, אך אין הם ענף אחד.

המסקנות אליהן הגעתי בחלק זה של חבור זה מחייבות הפרדה בין "האח'למו" לבין ה"אח'למו ארמיים".

- א. בתקופות שונות, קדומות, קראו האשורים לכל השבטים שבעו באיזור ששמו נקבע לפני דורות רבים כ"ארם" בשם ארמים, מבלי לבדוק אם בכלל קיימת קירבה כל שהיא בין אותם השבטים.
- ב. הכנפי אח'למו מציין אורח חיים מסויים, שהנדידה מאפיינת אותו. לפיכך, פירוש השם "אח'למו" הוא "זרים", "נוודים" או "חברים", אחים לגורל. משמעותו של כנפי זה הוא "איחוד של ידידים" בעלי גורל ואורח חיים דומה. לכן אין כאן כל סיוע חיובי לשאלה מי היו הארמים.
- ג. צירוף השם "אח'למו ארמיי(ה)", שמשמעותו "הארמים הנוודים", הוא המפתח לפתרון השאלה שלנו. לדעתי, אלה הם אני אבות הארמים, אשר בנידודיהם הגיעו עד לקדמת אסיה, שם החלו להסתגל לחיי תושבי קבע, והחלו בתהליך של הקמת מדינות עצמאיות בקצב מזורז.
- ד. הארמים הם בעלי גזע שמי - השמיים המערביים-, שחיו באירגון שבטי, נעו על פני שטחים עצומים החל מן המפרץ הפרסי בדרום ועד מסופוטמיה וסוריה בצפון, צפון-מערב.
- ה. תקופת הנדידה של הארמים נמשכה מאות שנים. מן הראוי לציין שלאורך תקופה ארוכה זו לא חירפו ממורשת אבותיהם. הם שמרו על המשכיותו של האירגון השבטי בו חיו ושמרו על מסורתם הדלה והפרזיטיבית.
- וכעת, לאחר שעמדנו על זהותם של הארמים ומוצאם, מגיעים לבעיה השנייה, והיא, מדוע העדיפו השבטים הארמיים להקים מדינות רבות ועצמאיות ולא חשבו על הקמת מדינה אחת גדולה, שתאחד את כל השבטים? במסגרת בעיה זו ערכנו "ביתוח אופיי" לשבטי ארם. המסקנות הן מעניינות. הוכח, שהשבטים הארמיים סרכו לוותר על החופש "המדיני" שלהם. כל שבט העדיף להקים לו מדינה אשר נקראה על שם השבט או נשיא השבט, כגון בית עדן, בית נח'יני, בית חלופה ועוד.

אין ספק שהארמים עמדו על הקשר הגזעי, הלשוני והתרבותי שבין שבטיהם, ובכל זאת העדיפו פיצול מדיני על פני איחוד מדיני. הם היו ממש "חולים כרוניים" בענין שמירת החופש שלהם, ולמען מטרה זו היו מוכנים לצאת למלחמה מבלי לחשוב על התוצאות החמורות שעוללות להתפתח בעקבותיה.

כאן יש לעמוד על בעיה גוספת, המשולבת בזו שציינתי זה עתה. והיא, כיצד הצליחו הארמים להסתגן, לפלוש ולהקים מדינותיהם על שטחים שהיו שייכים למדינות ותיקות, מבוססות ורבות תהילה, כגון נבל ואשור?

התשובה היא, שמדינות עתיקות וותיקות אלו היו עייפות כבר עקב המאבקים הממושכים שלהן. סכסוכים פנימיים וזעזועים שונים גרמו לכך שלא יוכלו להגן על גבולותיהן מפני פלישות הארמים, וכאשר התאוששו מחולשתן היה מאוחר מדי, הן איבדו את ההזדמנות ולא יכלו לסאטא את הארמים מעל השטחים עליהם התבססו.

יתכן ודבר אחד עלה בידן של מעצמות האיזור לשעבר, והוא לסבוע מן הארמים להתאחד ולהקים מדינה גדולה אחת, וזה נתנאי שהארמים רצו בדבר. אולם, היו תקופות שגם דבר זה נשמט מידיהן. במקורות אשוריים מאוחרים ניתן ללמוד שבימי המלך האשורי אשוררבי ה-2 (1012-972), בן דורם של דור והודעזר, נשמטו מידי אשור מחוזות שונים לטובת ממלכת ארם המאוחדת על ידי הודעזר בן רחוב מלך צובה. נכתובותיו של שלמנאסר ה-3 ניתן לזהות שטחים אלה שלקחו הארמים. מדובר על הערים פתור ומותכנו, השוכנות על שתי גדות נהר פרת, קרוב ל-20 ק"מ דרומית לכרכמיש. אמנם, בסוף המאה ה-10 לפהס"ב נבלמה התפשטותם של הארמים במערב- על ידי ממלכת ישראל, במזרח - על ידי אשור, אשר הצליחה לכבוש חזרה את כל השטחים אותן הפסידה לטובת ארם. כעבור שנים אחדות הצליחו הארמים להתגבר על הקשיים בכוחותיהם או בזכות התערערות היציבות במדינות השכנות, ושוב עלו לגדולה.

בשלב זה הגענו לענין השלישי, והוא סיב היחסים בין הארמים לבין ישראל.

ראינו, שמלחמות אכזריות וממושכות התנהלו בין הארמים לבין ישראל. המסקנות אותן הסקנו היו, שלא מתקבל על הדעת שסכסוכי גבולות היו המניעים והגורמים למלחמות אלו. הסיבות היו עמוקות יותר, כנודות משקל ובעלות חשיבות רבה. מדובר לא בתיקוני גבולות או מאבק על איזור זה או אחר אלא מדובר באיזורים שונים אותם נכנה בשם "איזורי ביניים" או "איזורי מריבה", שהיו מאוכלסים אוכלוסייה מעורבת - ארמית וישראלית - , ושני הצדדים, ארם וישראל רצו את הבעלות עליהם. כמו כן מצאנו שהיו אלה שטחים בעלי חשיבות צבאית וכלכלית, כגון אותם איזורים דרכם עברו גתיבי מסחר בינלאומיים, ושני הצדדים היריבים רצו את השלטון עליהם לשם השגת יציבות בטחונית, מדינית וכלכלית. לארם ולישראל היה ברור שהשלב הבא אחר הציבות הכלכלית והמדינית הוא השפעה ושלטון על האיזור כולו.

מענין, שעל פשרה לא חשבו או שלא רצו לחשוב.

במקרים בהם יכלו היריבים להגשים את תוכניותיהם נכחם שלהם, עשו זאת בכל האמצעים. אך לעתים ניצלה האחת את חולשתה או את חורבנה של השנייה, כדי לעלות עליה ולכנשה או להשתלם על שטחי המריבה. כדוגמה נבחן מספר מקרים טיפוסיים.

במאה ה-10 מוצאים את דוד מלך ישראל מתעניין באיזורים מסויימים בגבולות ממלכתו הצפוניים, ממש כפי שהתעניין יריבו - אויבו - הדדעזר מלך צובה באותם שטחים. שני המלכים נקטו בכל האמצעים כדי להרחיב את גבולותיהם ולכלול בהם את השטחים הרצויים. בעקבות שאיפה זו התגבשו שני היריבים שלש פעמים ולבסוף גבר דוד. אויבו הונס. ממלכתו איבדה את חירותה וכבשה לדוד, הישגיו המדיניים בטלו ודוד הפך לשליט על כל האיזור והניח את היסודות לאימפריה הישראלית שתתבסס בימי שלמה.

במאה ה-9 לפהס'ג נחלו הארמים תבוסות רציניות מידי אשור. בימי אשור נצרפל ה-2 וביחוד בימי שלמנאסר ה-2 הוכו הארמים מכות גמרות. אשור הצליחה לחדור למרכזיהם שבבבל ובסוריה ולמוטט אותן. את חורבנו של המדינות הארמיות ניצלו מלכויות ישראל ויהודה ועלו על הארמים

החלטים לפלחמה והצליחו להחזיר לעצמן שטחים רבים שנקרעו מעליהן
כאשר היו הארמים בשיא כוחן.

מלחמותיהן הממושכות וחוסר רצונן לחגיע לידי הסדר אמיתי גרם
לכך שלבסוף נחלשו הארמים יחד עם ישראל ונטלו מן העולם כמדינות
עצמאיות. יתכן גם שעקב היותן שוכנות בין מעצמות גדולות וחזקות,
בעלות שאיפות קולוניאליסטיות היה להם לרועץ. גורלן נחרץ. הן
נחלשו, ירדו מגדולתן ולבסוף נפלו כפרי בשל בידי אחת מן המעצמות
של האיזור ונעלמו מן האופק הפוליטי-מדיני. עצמאותן נשללה, תושביהן
גלו למרחקים וארצותיהן הפכו להיות פרונינציות של הכובשים או שנבלעו
בתחומי האימפריה של המלך המנצח.

7. ג י ב ל י ו ג ר פ י ה.

א. מקורות.

1. י'. אפעל, מקורות לתולדות ישראל, (אוניבססיסה ת'א, תשכ'ו).
2. א. מלמס, (עורך), מקורות לתולדות ישראל בתקופת הסקרא, חלק ג', (ירושלים, (שכפול) תש'ר).
3. J. B. Pritchard (ed) Ancient Near Eastern Texts, Relating to the Old Testament, (Princeton, 1950).

4. תנ"ך, במיוחד הספרים:

	בראשית,
	במדבר,
	יהושע (כולל הספרים של רש"י ורד"ק לפסוקים מסויימים).
שופטים	עמוס
שמואל	מיכה
מלכים	חבקוק
ישעיהו	דניאל
ירמיהו	עזרא
יחזקאל	דברי הימים
הושע	

ב. מחקרים.

1. א. בירם, "הגבול הצפוני של ממלכת דוד", ספר היובל לר' קויפמן, (מ. הרן עורך) (ירושלים, תשכ'א), ע' ע סח-פג.
2. א. בירם, "המאורעות ביהודה ובירושלים בשנת 701", ספר דים, (ירושלים, תשי"ח), עמ' 250 - 228.
3. י'. מ. גריניץ, "ארם ובני ארם", סיני (תשי"י), ע' ע קלה - קנא.
4. חס"י גבריהו, "מלחמת סנחריב בחזקיהו וישועת ירושלים", עז לדוד, (ספר בן גוריון) (ירושלים, תשכ'ד), עמ' 375-351.

5. מ. הקר, "חשפוקת המים בירושלים בימי המקרא", ספר ירושלים, (ת'א, י-ם, תשס'ז), עמ' 218 - 191.
6. י'. ידיו, "עמק סוכות במערכות דוד ואחאב", הסטוריה צנאית של ארץ ישראל בימי המקרא, (י' ליוור עורך) (ת'א, תשכ'ד), ע'ע 181 - 170.
7. י'. ידיו, "מלחמות דוד", תורת המלחמה בארצות המקרא, לאור הממצאים הארכיאולוגיים, (האוניברסיטה העברית, ירושלים, הוצאת החברה הניבלאומית להוצאה לאור בע"מ) עמ' 240-237.
8. ב. מזר, "ייסודה של ממלכת ארם ויחסיה עם ישראל", בימי בית ראשון, (מלמט עורך), החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, (ירושלים, תשכ"ב), ע'ע 158 - 132.
9. ב. מזר, "מלחמות ישראל עם ארם", הסטוריה צנאית של ארץ ישראל בימי המקרא, (י' ליוור עורך) (ת'א תשכ'ד) ע'ע 220-206.
10. ב. מזר, "גשור ומעכה", ציון, כ"ג - כ"ד (תשי"ח-תשי"ט), ע'ע 123 - 115.
11. ב. מזר, "מסע סנחריב לארץ ישראל", הסטוריה צנאית של ארץ ישראל בימי המקרא, (ת'א 1965), עמ' 295 - 286.
12. ב. מזר, "בן סנאל ובית טובייה", ארץ ישראל, ד' (תשס"ז), עמ' 251 - 149.
13. ב. מייזלר (מזר), "מסע תגלת פלאסר ה-3 לארץ ישראל בשנת 732", ידיעות, א', (תרצ"ג-תרצ"ד) עמ' 6-1.
14. ב. מייזלר (מזר), "מלחמות ישראל וארם", מערכות ל'ה (23-30) ----ל'ו (17-22).
15. א. מלמט, "פרקים במדיניות החוץ של דוד ושלמה", בימי בית ראשון, (מלמט עורך), החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, (ירושלים, תשכ"ב) ע'ע 46-24.
16. א. מלמט, "מלחמות ישראל ואשור", הסטוריה צנאית של ארץ ישראל בימי המקרא, (ת'א 1965), עמ' 260 - 241.
17. ח. תדמור, "עזקה שביהודה בכתובת אשורית מלכותית", ידיעות, כ"ב (תש"ר), עמ' 32 - 22.

18. ח. תדמור, "גבולה הדרומי של ארם דמשק", ידיעות כ"ה
(תשכ"א), עמ' 210 - 201.
19. ח. תדמור, "עזריהו מלך יהודה בכתובת אשור", בימי בית
ראשון, (מלמט עורך) (ירושלים, תשכ"ב) עמ' 193 - 158.

ג. ספרי עזר.

1. אנצקלופדיה מקראית, (הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים 1950),
כרכים א - ה.

הערכים:

((יהושע גוטמן	א. ארם, ארמי
((אברהם מלמט	ב. ארם בית רחוב,
((א. מלמט	ג. ארם דמשק,
((א. מלמט	ד. ארם מעכה,
((שמואל אפריים ליונשטאם	ה. ארם נהריים,
((א. מלמט	ו. ארם צובה,
((ש. א. ליונשטאם	ז. פדן ארם,
((יחזקאל קוטשר ונפתלי הרץ טור סיני)	ח. ארמית,
((י'. גוטמן	ט. ארפד,
((בנימין מייזלר - מזר	י'. ארץ ישראל,
((שמואל ייבין	י"א. אור כשדים,
((ש. א. ליונשטאם	י"ב. בן הדד,
((י'. אהרוני	י"ג. ברותי,
((ש. א. ליונשטאם	י"ד. גשור,
((ש. ייבין	י"ה. דוד,
((ש. ייבין	י"ו. דן,
((א. מלמט	י"ז. הדדעזר,
((י'. ליוור	י"ח. הושע,

(ש. א. ליונשטאם	י'ט. חזירון,
(ח. תדמור	כ' . חזקיהו,
(ו. פ. אולנרייט	כ'א. חמת,
(ש. א. ליונשטאם	כ'ב. טבח,
(ב. מזר	כ'ג. ירושלים,
(ב. מייזלר	כ'ד. כזן,
(א. מלמט	כ'ה. כושן רשעתיים,
(ס. אבי יונה, ז' . קלאי קליינמן)	כ'ו. מידבא,

2. האנצקלופדיה העברית, כללית, יהודית וארצישראלית, (חברה להוצאת אנצקלופדיה בע"מ, ירושלים-תש"ג -ת"א), כרכים א-ט' ז'.

הערכים:

(א. מלמט	א. ארם,
(א. מלמט	ב. ארם דמשק,
(א. מלמט	ג. ארמים,
(י' . מ. גריניץ	ד. ארם נהריים,
(ב. מייזלר	ה. ארם צובה,
(ש. ייבין, ב. מזר)	ו. ארץ ישראל,

3. לכסיקון מקראי, (בעריכת מנחם סוליאלי ז"ל ומשה ברכוז), (הוצאת "דניר", ת"א, תשכ"ה), כרכים א-ג. הערך "ארם".

4. י' . אהרוני, ארץ ישראל בתקופת המקרא, גיאוגרפיה הסטורית, (ירושלים, תשכ"ב), עמ' 246.

5. W. F. Albright, The Oracles of Balaam.

6. J. Bright, A History of Israel, London, 1960 (1967).

7. Barton, Archaeology and The Bible.

8. G. Buccellati, Cities and Nations of Ancient Syria, (Universita Di Roma, 1967).
9. שמואל דיס, ספר אורבן, (בירם עורך), החברה לחקר המקרא בישראל (ע'י הוצאת "קרית ספר" בע"מ, ירושלים, תשמ"ו), "שמחי המריבה בין ישראל וארם", עם' 102 - 94.
10. ש. דובנוב, דברי ימי עם עולם, כרכים 10-1, (הוצאת "דביר", ת"א 1933) (1958).
11. מנשה הראל ודב גיר, גיאוגרפיה של ארץ ישראל, פיסית, כלכלית, ישובית וחבלית. (המחלקה לגיאוגרפיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1965, הוצאת "עם עובד", ת"א) עם' 148-144.
12. י. ז. איש הורוביץ, ארץ ישראל ושכנותיה, חלק ז', ערך "ארם", עם' 85.
13. Leo L. Honor, Sennacherib's Invasion of Palestina, (New York, 1926(1966).
14. D.D. Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia, (Chicago, 1925-7).
15. D.D. Luckenbill, The Annals of Sennacherib, (Chicago, 1924).
16. ב. מייזלר (מזר), ציון, י"א (תש"י), עם' 5 ואילך.
17. ב. מייזלר (מזר), ציון, כ"ג-כ"ד (תשי"ח - תשי"ט) עם' 123.
18. א. מלמס, מערכות, מ"ב-מ"ג, (תש"ז) עם' 43-34; מ"ד (תש"ח) עם' 67-62.
19. א. מלמס, ספר טור סיני, (מנחם הרן עורך), החברה לחקר המקרא בישראל, (ע'י הוצאת "קרית ספר" בע"מ, ירושלים, תשמ"ו), "מגפה של ממלכת דוד ושלמה עם מצרים וארם נהריים", עם' 85-81.
20. ס. נאור, מערכות, ל' (תש"י) "מלחמות שאול ודוד", עם' 22-16.
21. M. Nouth, The History of Israel, (New York, 1960).
22. מ.צ. סגל, ספר שמואל, (ירושלים, תשמ"ז).
23. G. Posener, Princes et pays d' Asia et de Nulie. (Bruxelles, 1940).
24. י. קויפמן, ספר שופטים, (ירושלים, תשכ"ב).

- י'. קויפסון, תולדות האסוניה הישראלית, כרכים א-ה, (הוצאת "מוסד
ביאליק", ע"י "דביר", ת"א, תרצ"ז).
- E.G. Kraeling, Aram and Israel, (New York, 1918). .26
- Roger T. O'callaghan S.J. & P.E. Dumont, Analecta Orientalia,
"Aram Naharain", (Roma, 1948). .27
- The Interpreter's Dictionary of The Bible, An Illustrated Encyclopedia, .28
Vol. 1, A-D, (New York, Abingdon Press, 1962).
- Y. Yadin, B.A. (The Biblical Archaeologist), XIX - XXI. .29
- S. Yewin, The Jewish Quarterly Review, (Printed in Great Britain at the
University press, Oxford, 1950 -60), Vol. L. p. 201-203. .30
- G.E. Wright, BAR (Biblical Archaeology) (The Westminster Press, London,
1957). .31